Berith

Pozdrav Ignaciji

BIBLIOTEKA „GLASA KONCILA"

pozdrav ignaciji

Berith

Pozdrav Ignaciji





Zagreb 1966

Izdao: Nadbiskupski Duhovni Stol — Glas Koncila, Zagreb, Kaptol 8. Odgovara: Dr. Josip Ladika, Zagreb, Nova Ves 7. Štamparija »Informator«, Zagreb, Preradovićeva 21

ANANAS NIJE VIŠE SAMO NACRTAN

Motocikl se upravo zaustavio na rubu ceste, kraj jednog dućana sa samoposluživanjem koji ima i mali odjel za točenje kave i raznih pića. Ja sam izišla iz toga dućana s mrežom kupljenih stvari i razmišljajući zašto je tu kava bolja nego igdje na Kvarneru, i uto sam ih ugledala. Otac je sišao sa stražnjeg sjedišta motocikla, a mladić mu je domahnuo rukom i odjurio. Otac je gledao za njim, i mene je vidio tek kad sam ga pozdravila.

— Sigurno ste već bili unutra — reče gledajući moju mrežu. — Ali dođite opet, na jednu kavu.

— Već sam popila i kavu.

— Pa ćete popiti još jednu. To se uvijek može, zar ne?

— Može. Osobito na ovakav rijetki petak.

— Kakav rijetki petak?

— Takav da se vas vidi pod vedrim nebom. Čujem da više gotovo ne izlazite.

— Izlazim — reče on i izvadi cigaretu. — Ali ne u grad.

— Nego kamo?

On spomene jedan gradić na brdu:

— Otkrio sam da tamo postoje konobe. Prave, starinske, s pravim čistim vinom i dahom izgubljenog vremena.

— Otkad vi žalite za izgubljenim vremenom?

— Otkad mi je sin odrastao. Hajde, uđite.

Ušli smo. On je pio konjak. Mali prostor bio je, kao i obično, pun svijeta. Nije se moglo razgovarati. Kad smo izišli, on reče:

— Trebalo bi da posjetim jednog prijatelja koji je ovdje na ljetovanju. Ratnog druga.

— Onda do viđenja.

— A kud vam se žuri?

— Meni se ne žuri.

— A ni meni. Nisam sretan što moram poći u taj posjet.

— Niste?

— To je divan čovjek — reče on. — Možda najbolji kojega sam ikad upoznao. Ali bojim se da ću u njegovim očima previše vidjeti ono što više u sebi ne mogu naći.

— To jest?

— Kako da to nazovem? Ako pokušam definirati, zvuči mi strašno patetično. Jeste li vi u posljednje vrijeme čuli nekoga da govori o idealima?

— Nisam mnogo.

— Eto — reče on. — Ostarila je riječ, više se ne čuje. Ja je na primjer nikad nisam čuo od svoga sina. I ne nalazim je više ni u sebi, možda upravo zato što je nisam uspio presaditi u njega.

— Možda se tu treba zapitati što ste zapravo pokušali presaditi. To jest: koji je bio sadržaj te riječi u vama.

— To i jest ono — reče on stresajući pepeo. — Na primjer, jedan od mojih ideala bila je borba za bolji život. Upravo tako se to zvalo, sjećate li se: borba za bolji život. Mi smo gotovo svi živjeli siromašno i skučeno, pa i kad nam se otac zvao gospodin, pa i kad nam je majka nosila šešir. Sve je to ipak bila činovnička bijeda ispod formalnoga društvenog ugleda. Nama su za užinu davali kruh s maslacem, a djeci onih koje su nas učili da zovemo siromasima kruh s mašću, i to je bila jedina razlika u našim dječjim užinama. Ja sam naranče vidio samo o Božiću, a sve do sveučilišta pojeo sam jednu jedinu bananu, i to darovanu. Za ananas znao sam samo po stripovima o Sindbadu moreplovcu, a čokoladu sam dobivao samo od tetaka, i samo za blagdane. Svih šest godina studija prošao sam u istom odijelu, i diplomirao sam u tuđemu, jer je ono moje bilo već sasvim otrcano. I uz onaj moj đački kruh i maslac, uz one moje božićne naranče i jedinu bananu i Sindbadov crtani ananas i tanku blagdansku čokoladu mojih siromašnih tetaka, uz ono moje jedino odijelo i duge noći učenja u ledenoj sobici meni je bilo jednostavno vjerovati u bolji život i željeti da se borim za njega. A sada je taj bolji život više-manje ostvaren, ostvaren je i s moje četiri rane koje me još uvijek bole, i meni se čini da me to one boli u njima, taj bolji život koji se sad zove naprosto standard. Moj sin školovao se užinajući sir i šunku, naranača ima koliko hoće, banane su mu dosadne, o ananasu raspravlja je li bolji onaj u kori ili onaj u konzervi. Kod čokolade bira marke, a u ormaru mu vise četiri odijela koja ne nosi, jer mu se više sviđa hodati u trapericama i majici ili vjetrovki. Moj sin prima kao naravno, kao nešto o čemu se i ne misli, ono što je meni u mome siromaštvu bilo nedostižno, ono o čemu sam ja mnogo mislio. To vam je to: ono što je meni bilo borba za bolji život njemu je standard.

— Pa zar nije dobro što je tako?

— Oh, dobro je, ne velim da nije dobro. Ali vidite: mi možda nismo bili sretniji s našim siromašnim maslacem i crtanim ananasom, ali možda smo se znali više radovati, možda smo bili sposobniji za radost. Jedna naranča bila je doživljaj, i razvijala je u nama veliku, oštru, divno plemenitu želju da ne bude jedna, da ih bude mnogo i za svakoga: jedna sirotinjska naranča bila je motiv borbe za ideal, i mi smo u tome svom unutarnjem ozračju bili duboko radosni, radosni i u bolu, radosni i u mržnji. A moj sin nije radostan, pa se i u meni radost ugasila zato što on nije radostan sa svim svojim narančama.

— »Ne živi čovjek samo o kruhu...«

— Kao da sam se ja borio samo za kruh! Kruh je bio samo jedan motiv u tome velikom svijetlom strujanju moje mladosti. Kruh je bio samo elemenat velike borbe za čovjeka. I ako je borba za kruh završena barem u svojim najkraćim oblicima, borba za čovjeka traje i dalje, ne može biti da ne traje i dalje, mora trajati dok bude čovjeka na zemlji! A vidite: moj sin to ne osjeća, on kao da i ne zna što je to. On ne voli ništa ni čitati, prije je čitao krimiće a sada više ni to, dosadni su mu, sve mu je dosadno osim jurnjave na motoru. Ima stvari između neba i zemlje koje su meni značile more ljepote, a njemu ne znače ništa. Dovučem ga u kazalište, a on se pokupi poslije prvoga čina i pođe nekamo lunjati, i da barem znam kamo. Zovem ga na koncert, a on samo odmahne: »Mani, stari.« Otkad mi je žena umrla ne mogu biti strog prema njemu, jedini mi je, a ne bi ni koristilo. »Ne samo o kruhu...« Ali kad njega ne zanima ništa! Da, studirat će tehniku, ali i ja sam studirao tehniku, pa sam ipak znao vidjeti čudo u rascvjetanoj trešnji, a on me gotovo sažaljuje kad o tome govorim.

— A što ste mu o tome govorili?

— To je trešnja u jednoj ulici kojom prolazimo idući kući. Oko naše kuće nema stabala, nikakvih, samo asfalt i cement, i ja sam već i zato nesretan, uvijek sam želio stanovati u maloj kamenoj kući s vrtom punim rascvjetanih grana. Dakle kućica u toj ulici baš je takva, malena, starinska, od pravoga kamena, sa zelenim drvenim rebrenicama na prozorima, i pred njom je ta trešnja. Kad počne pupati, ja se svako jutro zaustavim kraj nje i pratim kako se cvjetovi razvijaju. A moj sin samo odmahuje: »Trešnja kao trešnja!« Eto to je ono što on ne shvaća: da se ne može reći »trešnja kao trešnja«, da nije ljudski prolaziti ravnodušno kraj trešnje što cvjeta! Kad mu kažem da je svaka rascvjetana grana jedno čudo ljepote, jedan dar srcu, on se samo naceri: »čiji?«

— A vi? Što mu vi odgovorite kad zapita »čiji?«

— A što da mu odgovorim? — reče on začuđeno. — Kao da se to pita!

— Pa vidite da on pita.

— Pita cereći se!

— Cereći se ili ne, pita.

— Idite, molim vas. Ne pita on ništa, on se ruga.

— Možda se i ruga. Ali u obliku pitanja.

— Pa što znači ako je u obliku pitanja?

— Sve.

— Što sve? Ne razumijem.

— Da. Vi niste čovjek pitanja. Vi ste se borili zato da bi čovjek, sit kruha, mogao u miru i radosti promatrati i trešnju koja cvjeta. Vaš sin je sit i kruha i naranača, ali nije radostan, i rascvjetanu trešnju jedva i gleda, ali pita zašto cvjeta.

— Na to mu nitko ne može odgovoriti. Meni je moja mama govorila da je cvijeće dar Božji, ali ja to ne mogu reći svome sinu. Ja sam u to prestao vjerovati još u nižoj gimnaziji.

— A on je stigao do više i još nije ni počeo.

— A zašto da počne? Što će imati od toga?

— Ono što bude htio imati. Ali tu mu mogućnost vi ne smijete zatvoriti.

— Kao da mu ja išta više mogu zatvoriti ili ne zatvoriti — reče on opet stresajući pepeo. — On sa mnom gotovo i ne govori drukčije nego jednosložno. Ili najviše dvosložno. Ne znam ni kamo tumara kad nije u školi. Samo znam da, otkad sam mu kupio motor, svaki dan strepim da će mi ga donijeti smrskana. Juri kao lud, pune su ga, kažu mi, sve ceste oko grada. A taj sam mu motor kupio prije godinu dana, da ga rastresem kad mu je umrla majka. Bio se sasvim povukao u sebe, sasvim zašutio, i ja sam razbijao glavu što da učinim da ga izvučem iz one čame, i tako sam ga pitao hoće li motor, i rekao je da hoće. Pa eno mu ga, sad ga ima, a ja sam njega zbog toga motora još više izgubio. Vjerujte mi, teško je reći i sam se zgrozim nad sobom kad mi dođe ta misao, ali koji put poželim da se razboli, da ostane kod kuće barem u krevetu, da ga mogu njegovati kao kad je bio malo dijete. Ovo što ste nas danas vidjeli zajedno na motoru, to je zaista rijetki petak, kako ste ono prije rekli. Dovezao me ovamo jer mu je bilo usput, njemu se danas išlo na ove strane. Ali kući ću se vratiti autobusom, nisam se usudio moliti ga neka dođe po mene. Zid, draga moja, zid ne od kamena nego od molibdena digao se između mene i moga sina, i što mu ja tu mogu više otvarati ili zatvarati? »Ne samo o kruhu...« A što ja znam što njemu još treba osim kruha? Ono što ja imam, ono u što sam ja vjerovao njemu više kao da ne treba. Meni je vjera u čovjeka bila dovoljna, a njemu valjda ni vjera u Boga ne bi bila dosta. Jer to sam razumio: oni koji neće ništa traže sve. A on neće ništa.

Zaustavio se, a ja nisam mogla odgovoriti, i on me pogleda:

— Što vam je?

— Rekli ste nešto divno, stari moj prijatelju. »Meni je vjera u čovjeka bila dovoljna, a njemu ni vjera u Boga ne bi bila dosta.« Da. Vjera u Boga samo je put k Bogu. Jeste li ikad pomislili da se sva razlika između vas i vašega sina sastoji u tome da ste Vi uvijek htjeli **nešto** — naranču za svakoga, mir pod rascvjetanom trešnjom za svakoga: uvijek **nešto** —, dok vašemu sinu, koji to nešto ima i zato ga ne mora željeti, treba ne nešto nego Netko?

— Ja ne vjerujem da postoji taj Netko.

— To je vaša stvar. To što vi ne vjerujete ne rješava problem vašega sina.

— Znam i ja da ne rješava. Ali što ja tu mogu? Slušajte ovo: nedavno sam šetao starim ulicama gradića na brdu. Šetam tako i opazim neko široko kameno stubište zaraslo u travu. Na početku stubišta ugledam njegov motor. Ogledam se, njega nema. Počnem se penjati, i nađem se pred crkvom od kamena. Kraj crkve klupa pod stablima, grane pune vjetra, a na klupi moj sin, sjedi i gleda more. Sjedi nepomičan, samo mu vjetar zanosi kosu na čelo. Ja se skamenio, u glavi samo jedna misao: što će on tu? Znao sam, rekli su mi da često luta s motorom po okolici, ali da ću ga tu vidjeti, u toj samoći, kraj puste crkve na brdu, na vrhu stuba zaraslih u travu, kraj starih kapetanskih grobova u kamenu... I što mislite? Ja mu se nisam usudio pristupiti. Ja sam zadrhtao da se on ne okrene i da me ne opazi. I brzo sam se okrenuo i sišao, i uhvatio sam prvi autobus i vratio se u grad. A uvečer sam ga onako kao ravnodušno pitao gdje je bio, a on reče samo: »Tako, okolo...« I ja se i sad pitam: što je tamo tražio? Pitam sebe, a ne usuđujem se pitati njega.

— One su stube zarasle u travu, ali ona crkva nije pusta. U njoj je uvijek Jedan koji nije nešto nego Netko. Možda je Njega tražio. I možda je i čovjeka tražio u Njemu.

— Ali tko mu je ikad govorio o Njemu? Mi u kući nismo, a na vjeronauk ga nikad nisam slao. A njegovi drugovi, iz škole i iz ulice, ne znaju nego za čagu i što k tome spada.

— Tko mu je govorio? Možda rascvjetana trešnja, premda se vama čini da je on i ne gleda. Možda ananas koji nije više samo nacrtan u stripu o Sindbadu moreplovcu, i koji je prestao biti važan netom se moglo birati je li bolji u kori ili u konzervi. Možda čaga i što k tome spada — zato što je samo čaga i što k tome spada.

— Vrtimo se u krugu — reče on i uzdahne. Dugo nisam čula ljudski uzdah, i potrese me i odgovorih:

— Sigurno, stari moj druže. Vrtimo se u krugu. ali krug ima središte:

Ja živim u kruzima koji se šire,
I njima sve više obuhvatit žudim.
Ja možda i neću polučiti zadnji,
Konačni krug, no ja se trudim.

Ja kružim i kružim okolo Boga,
Tog prastarog tornja, već hiljade ljeta:
I ne znam još jesam li soko il vihor
Il velika pjesma ovoga svijeta.

— Rilke — reče on tiho.

— I svi mi. Svi koji znamo da krug ima središte. Vaš ga sin počinje možda otkrivati. Sam, kad mu vi niste znali pomoći. On mora sam dovršiti rečenicu.

— Koju rečenicu?

— Ovu kojoj vi znate samo početak: »Ne živi čovjek samo o kruhu, nego i o svakoj riječi koja izlazi iz usta Božjih.« Znam da vi ne vjerujete ni u Boga ni u riječ Božju. Ali baš zato niste ni uspjeli završiti tu rečenicu. Vaš će je sin možda završiti.

— Ako se prije ne skrha na motoru — reče on utučeno. — Koji put žalim što ne vjerujem u Boga — želio bih Ga moliti da mi ga čuva.

ČETIRI SUSRETA S DANOM

Prvi put vidjela sam ga na stubištu jedne visoke kuće. Odjeven u modro radničko odijelo, nosio je ljestve i kožnatu torbu iz koje je virio alat. Iako pod teretom, penjao se brže od mene. Ja sam zastajala na svakom odmorištu, a on je svladavao katove lakim tihim koracima, kao da lebdi. Kroz velike uske prozore sunce je padalo na izribani bijeli kamen stepenica. »Mora da nema ni dvadeset godina«, pomislih gledajući ga kako se penje noseći ljestve između sunčanih zraka. A zrake su bile zlatno-crvene, kao Rembrandtovo svjetlo.

Na jednom odmorištu ipak je zastao. Sagnuo se gipkim pokretom, spustio torbu do sebe i podigao nešto s jedne stepenice. Bio je to komad kruha, izgledao je neobično bijel u njegovoj ruci potamnjeloj od sunca. Mladić prinese kruh usnama, poljubi ga, prebaci ga u ruku kojom je pridržavao ljestve, prihvati opet torbu i nastavi se penjati. Na idućem odmorištu bio je prozor, zatvoren. Mladić ponovo odloži torbu, otvori prozor i stavi kruh na njegov vanjski prag. Onda zatvori prozor, a dotle sam se ja približila tome odmorištu, pa je opazio da sam vidjela što je učinio. I nasmiješi se zbunjeno i reče:

— Na ovu stranu kuće dolaze golubovi, oni će ga pojesti.

I mahne glavom kao za pozdrav i pođe dalje još bržim, nekako još ljepšim korakom. Ja sam bila čitav kat niže kad sam ga čula da zvoni na nekim vratima.

Otada je prošlo nekoliko mjeseci. Jedne večeri htjela sam u kino. Mnogo svijeta stajalo je u repu pred blagajnom, i kad je došao red na mene, ispostavilo se da nema više karata. Razočarana odstupih od blagajne, a mladić koji je kupio kartu ispred mene pristupi mi i reče:

— Ako hoćete, evo vam karta.

Tek tada sam ga pravo pogledala. Bio je odjeven drukčije, ali bio je onaj sa stubišta. Obradovalo me što ću ipak u kino, pa upitam:

— Koliko?
— Onoliko koliko stoji — reče mladić. — Nisam ja švercer.
— To mi je drago — odgovorih. — A zašto mi dajete kartu?
— Pa tako — reče on. — Vidio sam da vam je žao što su karte rasprodane.
— Ali onda, ako date kartu meni, ne možete vi u kino.
— Vrlo važno — reče mladić. — Ja ću poći sutra.
Platim mu kartu. I konačno se odlučim:
— Mi se već nekako poznajemo, zar ne?
— Čini mi se — reče on i opet se nasmiješi kao onda kad je rekao da će golubovi pojesti kruh.
— Hoćete li mi nešto reći?
— Mislim da hoću — odgovori on.
— Nisam nikad zaboravila kako ste onoga dana podigli i poljubili onaj komad kruha. Oprostite što pitam, ali željela bih znti zašto ste to učinili.
— Ne znam ni ja pravo - odgovori mladić, ali ne odmah. Pogledao je u stranu i malo šutio prije nego je odgovorio. I nastavi: — Tako su me naučili, da je kruh blago Božje i da nije dostojno da kruh leži na zemlji. Da svaki komad kruha koji nađemo na zemlji treba podignuti, poljubiti i staviti na dostojnije mjesto. Onaj komad na stepenicama mora da je bacilo neko dijete, obijesna su postala djeca danas, neće kruha nego im treba čokolada.
— A tko vas je naučio da je kruh blago Božje?
— Jedna stara žena — reče mladić. — Već je umrla.
— Ali zašto ste onda rekli da ne znate pravo zašto ste ono učinili?
— Jer mi nije objasnila što je mislila.
Zazvonilo je treće zvonce pred početak predstave. »Zakasnit ćete, već su svi ušli«, reče mladić, učini istu kretnju pozdrava kao onda na stubištu, okrene se i iziđe iz kina.

Treći put vidjela sam ga na ulici, opet u radnom odijelu, s torbom i ljestvama. Tada smo se pozdravili kao da se već stvarno poznajemo. Upitam ga:
— A kamo vi to idete s tim ljestvama i alatom?
— Idem popravljati vodoinstalacije — reče on. — Ja sam vodoinstalater. Evo sad idem popraviti tuš u ovoj kući.
I pokaže lijepu starinsku kuću par koraka dalje. Nedavno je restaurirana i obojena u bisernosivu boju, pa se na toj svijetloj pozadini još jače ističe tamni kameni gornji prag na ulaznim vratima. Mladić reče:
— Već sam dva puta popravljao nešto u ovoj kući. Jelte da je lijepa?
— I ja je uvijek pogledam kad prođem ovuda. Dapače, koji put prođem ovuda samo zato da bih je vidjela. A osobito mi je drag onaj kamen nad vratima.
— Zar i vama? — reče mladić. — Ja sam pročitao što piše na njemu, ali ne razumijem, piše na stranom jeziku.

— Na latinskom — odgovorih. — Nekad se običavalo klesati u kamen nad vratima rečenice iz Svetoga Pisma. Ono što piše nad onim vratima znači hrvatski: »Gospodin neka čuva tvoj ulazak i tvoj izlazak.«
— Koji Gospodin? — upita mladić.
Sad ja nisam odmah odgovorila. Možda je lakše sresti dušu koja poriče Boga nego onu koja ne zna prepoznati govor o Njemu. I odgovorih polako:
— Bog, čije je blago kruh koji ste podigli i poljubili.
Mladić pogleda u prag na vratima. I nasmiješi se:
— I tako će On čuvati moj ulazak i izlazak. A ne znam ni tko je to.
— Možete saznati.
— Mnogo toga trebalo bi saznati — reče mladić i opet se nasmiješi. Onda mahne glavom na onaj svoj način, za pozdrav, i uđe u lijepu kuću kroz vrata s uklesanim natpisom.

Četvrti put vidjela sam ga u parku. Sjedio je na klupi i promatrao veliku bukvu. Ta bukva raste na čistini, kraj grmova kamelija. Granje joj je tako gusto da sunce kroza nj ne prodire i trava ispod nje ne raste. A lišće joj je tamno crveno, netko mi jednom reče da ta bukva izgleda kao neko stablo iz Danteova Pakla. Nedaleko od te bukve raste jedno stablo bijeloga lišća. Izdaleka se čini kao da je čitavo u bijelom cvatu, ali ono nije cvijeće nego baš lišće, bijelo. Mladić je sjedio na klupi i gledao ta dva stabla. Bila je subota, kao onoga dana kad se penjao stubištem korakom Kairosa, kroz Rembrandtovo svjetlo, noseći ljestve.
— Čudna su ova stabla — reče kad me pozdravio. — Jedno gotovo crno i tako veliko, a drugo bijelo i maleno.
I zastane, a onda doda smiješeći se kao onda kad je rekao da ne zna tko je Bog:
— Kao i sve u životu.
— Hoćete li mi pričati o onoj staroj ženi? — upitah. — O onoj koja vam je rekla da je kruh blago Božje, ali nije vam to protumačila?
On se ne začudi iznenadnosti pitanja. I reče blago:
— Bila je dobra žena, teta Foska. Takvo čudno ime, Foska. Bila je iz Istre, tamo ima takvih imena.
Teta Foska bila je pazikuća u jednoj od zgrada gdje je on dolazio popravljati vodoinstalacije. Ona je držala ključ dizala, i tako su se upoznali. Živjela je u prizemlju, u sobici i kuhinji u koju se kroz posebna mala vrata ulazilo ravno s ulice. Bila je udovica, sama. Jednom ga je zamolila da i njoj popravi slavinu u kuhinji. Padala je velika kiša toga popodneva, pa mu je rekla neka pričeka dok prestane. »I dala mi je bijelu kavu s domaćim kolačićima koje je sama ispekla. Napravila je kavu baš za mene, gledao sam dok je je kuhala. To mi je bilo prvi put u životu da uzimam nešto pripređeno baš za mene, za mene samoga.«

I opazi moj začuđeni pogled i objasni:

— Da, vi ne znate. Ja ne znam čiji sam, odgojen sam po domovima. Uvijek po domovima, ne pamtim drugo. Našli su me na ulici za vrijeme rata, poslije jednog bombardiranja. Ali ja se toga ne sjećam, rekli su mi da mi je tada moglo biti oko tri godine. Izgledam mlađi, ali računa se da sad imam dvadeset i četiri. Već sam i vojsku svršio. I tako, uvijek na kazanu: menza u domu, menza u vojsci, menza u poduzeću. I nikad me nitko nije tražio, mora da su svi moji poginuli.

Zavolio je tetu Fosku zbog one kave. »Želio sam joj nekako uzvratiti, pa sam kupio kilogram kave i odnio joj. Izabrao sam najljepšu limenku, žutu, s naslikanom lađom raširenih jedara. To mi je bilo prvi put da kupujem dar za nekoga, ja nemam nikoga kome bih mogao nešto darovati.«

Donio bi joj nešto svaki put kad bi je posjetio. »I jednom sam se usudio pa sam je zamolio za jednu veliku ljubav: da me pusti jedno popodne samoga u svojoj kući. Ona je to popodne, bila je nedjelja, imala poći nekamo u posjete. I ja sam je molio neka me i zaključa ako hoće, ali neka me pusti da tih par sati budem sam u kući. I pustila me, nije me ni zaključala. Nego sam ja okrenuo ključ iznutra i uživao što sam sam. Toga dana bio sam sretan prvi put u životu.«

I opet je opazio moj pogled, pa protumači:

— Jer nikad dotad nisam bio sasvim sam među četiri zida. U domu i u vojsci — krevet do kreveta. Kad sam se vratio iz vojske i zaposlio se, našao sam sobu. Ali u njoj smo dvojica, skupe su namještene sobe za samce, nisam zarađivao toliko da bih to mogao platiti. Danas bih i mogao, ali teško se nađe. Moj drug u sobi nije loš, ali znate kako je.

I prekine se:

— Ali što da vam to pričam. Dakle s tim kruhom i blagom Božjim bilo je tako da sam ja jedan dan došao u onu kuću da popravim neku cijev upravo kad je teta Foska izišla da mete stube. Na zemlji pred njezinim vratima ležao je komad kruha. Ona se sagnula, podigla ga, poljubila i stavila na svoj prozor. I tada mi je ono rekla. Ja sam se onda žurio, a poslije mi je bilo neugodno pitati da mi objasni. I tako je i umrla a da nisam saznao, jer razboljela se malo poslije toga i umrla je u bolnici. Ja sam bio na godišnjem odmoru, poduzeće me poslalo u radničko odmaralište. Kad sam se vratio, bila je već pokopana. Njezine stvari odnijela je neka njezina rođakinja, a onamo je došla druga pazikuća.

— I tako — nastavi s onim tihim smiješkom — nisam saznao tko je Bog ni zašto je kruh blago Božje. Ali već sam dva puta našao kruh na tlu, jednom na ulici i jednom na onom stubištu. I podigao sam ga iz uspomene na tetu Fosku.

Zašutio je i gledao kako treperi lišće crnoga i bijeloga stabla. Sunce je zalazilo. On opet progovori:

— Volio bih znati što je mislila. Meni su rekli da je Bog praznovjerje, da su ga izmislili popovi. A ako ga nisu izmislili? Meni se nije činilo da se teta Foska vara kad je onako govorila. Ali ne znam što je mislila.

— Jeste li ikad bili u crkvi? — upitah.

— Nisam. Što ću ja tamo kad nisam tako odgojen?

— Tamo biste možda razumjeli zašto je kruh blago Božje. Sve je blago Božje, ali kruh osobito.

— Ali zašto? — reče mladić gotovo bolno. — Zašto kruh osobito?

— Zato što je Bog izabrao kruh da pod njegovim vidom živi među ljudima. Da se pod oblikom kruha sjedini s ljudima.

— O čemu vi to govorite? — reče on zapanjeno. — Ne razumijem ni riječi, to zvuči kao ludost.

— Znam, znam — odgovorih. — To su rekli i samome Bogu kad je o tome govorio.

— Kada? — zapita mladić uznemireno. — Kad je to Bog govorio ljudima?

— Prije dvije tisuće godina prvi put, to o kruhu. A otada svaki dan. Možda ćete Ga i vi čuti, ako budete htjeli razumjeti. Možda ćete čuti kako vas zove po imenu.

— To vi mislite da On zna moje ime? — nasmiješi se mladić.

— Da. A meni recite kako se zovete, hoćete li? Vas će Bog pozvati po imenu, ako samo budete htjeli. Recite, kojim će vas imenom pozvati?

— Ja se zovem Dan — reče mladić zbunjeno. — To je moje pravo ime, nisu mi ga dali u domu. Rekli su mi da sam znao reći svoje ime, kad su me malenoga našli među ruševinama. Zašto me tako gledate?

— Sjećate li se kad sam vam rekla da je natpis nad onim vratima iz Svetoga Pisma? To je Knjiga koju je Bog pisao rukom čovjeka. Vaše je ime iz te Knjige.

— Tko se tako zvao?

— Sin jednoga čovjeka koji je jedne noći vidio ljestve od svjetlosti, visoke od neba do zemlje, i pune angjela. Ljestve, kao vaše. Ali načinjene od svjetlosti i uzdignute do iznad zvijezda. Vi tako lijepo znate nositi svoje ljestve, Dan. Ali morali biste naučiti i da se penjete ljestvama koje je vidio otac prvoga Dana. Mjesto na kojemu je vidio ljestve što vode do Boga on je nazvao Kućom Božjom.

Mora da je onoga dana kad su ga našli malena i izgubljena u vihoru rata imao ovakve oči. I kažem mu:

— Korijen onih ljestva rastao je iz srca onoga koji ih je vidio, Dan.

TRI PUTA, I ZA TEBE, ALEKSIJA

Jaja u velikoj hrpi na kraju dugoga kamenog stola tržnice imala su različitu boju. Neka su bila bijela. neka tamnožuta, a neka gotovo ružičasta. Kažu da su ta ružičasta najbolja. Ne znam pravo je li tako, ali uvijek biram takva ružičasta jaja, kad ih ima. I tako sam ih birala i toga jutra, nastojeći ne opažati kako me namršteno gleda stara prodavačica sa smežuranim licem pod crnom maramom.

U neki čas još se jedna ruka približila jajima. Birala je najveća jaja, tražeći ona s najtamnijom korom. A bila je vrlo lijepa ruka, uska i s dugim prstima, s noktima kao bademi. Nokti su bili lakirani u boji trulih jagoda. Na srednjem prstu ruka je imala prsten. Sličio je vjenčanom prstenu, ali nije bio gladak, nego je zlato bilo išarano arabeskama.

Tanka lijepa ruka s hrapavim prstenom tražila je tamna jaja jedva ih dotičući. Prepoznala sam je po tim pokretima: samo Aleksija doticala je stvari tako, vrhovima prstiju, kao u nijemom otporu pred dodirom čvrstih oblika. Uvijek tako, još kao djevojčica. Podigla sam pogled; to je zaista bila Aleksija. Nismo se vidjele već nekoliko godina, možda deset godina. Kao djeca stanovale smo u istoj ulici, staroj težačkoj ulici kamenih kuća, u kojoj su žene u suton sjedjele na pragovima, a nebo je bilo od ruža i bijeloga srebra.

Čudno mi je sresti Aleksiju u ovome gradu od cementa i opeka, koji je sav jedan arsenal, i u kojemu se uvečer ne vide zvijezde i nebo nikad nije ružičasto. Aleksija izgleda savršeno — čini mi se da izgleda možda previše savršeno za ovaj grad teškoga rada, u kojemu su i ljudi zastrti kao njihovo nebo puno industrijske magle od koje se ne vide zvijezde, teško nebo radnika. Aleksija ne izgleda zastrto. Aleksija blista savršenim krojem haljine, savršenom njegovanošću ruku i lica i kose. Kosa joj je lakirana, oblik frizure »geometrijski«, očito kopiran u stilu nekog frizera Turčina koji je ovih tjedana posljednji krik u Parizu. Aleksija je vazda bila ažurna u tim stvarima. A ima crvenu kosu, izrazito crvenu i tamnu kao bakar. Ona je uvijek bila ponosna na tu boju svoje kose, ali njezina se

majka žalostila zbog toga, jer u našem kraju kažu da su crvenokosi ljudi često zli. Kad je bila malena, za Aleksiju nitko nije pravo znao je li dobra ili zla, jer je mnogo šutjela i u svemu pokazivala neku tihu ravnodušnost. Njezina majka govorila je da to nije ravnodušnost, i bojala se što bi to moglo biti.

Pitam Aleksiju kako se našla u ovom gradu-arsenalu. Ona kaže da joj je muž dobio službu ovdje:

— Uvjeti su mnogo povoljniji i perspektive su bolje, pa smo prihvatili. Baš mi je drago da te vidim, nedavno smo došli pa još ne poznajem gotovo nikoga.

Prišle smo drugom stolu, Aleksija traži breskve. Opet bira najveće i najljepše, diže ih samo vrhovima prstiju. Izlazimo iz zgrade tržnice, Aleksija kaže:

— Danas je odvratno vruće. A poći rano po podne u bolnicu po ovoj vrućini, to ti je komplimenat.

— Tko ti je u bolnici? — pitam ja.

— Ma ne govori mi ništa — kaže Aleksija nervozno. — Moj muž nije znao ništa pametnije smisliti nego se slupati s kolima. On se izvukao s potresom mozga i dva slomljena rebra, ali od auta je ostala hrpa zgužvanog gvožđa. A bio je Opel, novi. Ma da je barem udesio sebe mjesto što je ovako uništio kola! Onakva kola!

Ja je gledam. Izgleda vrlo lijepo, ima usku haljinu od teške svile u svim bojama plamena, s kratkim kaputićem. Skoro će imati četrdeset godina i ima dijete, ali lik joj je tanak i vitak kao u dječaka na grčkim vazama. Slušam što govori. I dolaze mi u sjećanje priče moje bake iz stare ulice kamenih kuća i umornih težaka. Priče o ukletim kraljevnama koje su živjele u kulama zaraslim u trnje, a iz usta lijepih kao mala srca i latice crvenih cvjetova izlazile su im zmije.

— Da te nisam sablaznila? — kaže Aleksija videći da šutim. — Ma draga moja, kad ću opet do onakvih kola? Nekoliko godina rintao je u inozemstvu dok ih nije zaradio. A sad Jovo nanovo! E pa će i otići moj Jovo, nek mu se samo mozak vrati na mjesto i rebra mu zarastu! Nemaš ti pojma što znači gurati se po autobusima i trolejbusima nakon što se čovjek vozio u svome Opelu. Ne makar kakvom Fići, nego Opelu, čuješ li?

Stalno mislim na zmije. Ima jedan Danteov stih koji je čitav moralni portret: »zmijica vatrena, olovnomodra i crna kao zrno papra«. Dante ju je vidio u Paklu, u zloj jami gdje se ljudi pretvaraju u zmije i zmije u ljude.

— A tako sam voljela voziti — kaže Aleksija. — Nisam vidjela ure da naučim i dobijem vozačku dozvolu. Instruktor mi se divio kako brzo shvaćam, čak se bio malo i zaljubio u mene, idiot. A da si vidjela kako me stroj slušao! Kao dijete, tako mi je bio poslušan u rukama, i jurila sam najvećom brzinom i meni se s kolima nikad ništa nije dogodilo, a onaj mudrac sa Istoka tres u jarak sa svim svojim oprezom!

Vidim da neće prestati, pa pitam o tome »mudracu sa Istoka«:

— Je li doktorirao?

Oni su se vjenčali dok je on još završavao studije. Govorilo se o njemu da je vrlo sposoban, da će daleko otići. Jedan profesor sa sveučilišta želio ga je za asistenta odmah nakon što diplomira. Mladić je imao samo majku udovicu s malom mirovinom, i da joj ne bude na teretu uzdržavao se na studijama sam, dajući lekcije, pišući za novine i služeći ljeti kao vodič turista, konobar i portir po hotelima, službenik na šalterima turističkih agencija. Želio se posvetiti čistom naučnom istraživanju u svojoj struci. Onda je sreo Aleksiju. Ona je tada bila napola zaručena s nekim mladim referentom u jednom trgovačkom poduzeću. Ostavila ga je, mladić je počeo piti i često je sjedio u noćnim barovima i tražio da mu sviraju šlager o krvavoj ruži. Aleksija i student vjenčali su se malo poslije, ona je došla stanovati k njemu u njegovu podstanarsku sobu. Nije htjela da postane asistent na sveučilištu, prisilila ga je da se zaposli u privredi, radi veće zarade. Dobili su stan, Aleksija ga je uredila sasvim moderno, sve glatke plohe i tanko svijetlo drvo, s ukrasima od bakra i kovanog željeza i s maskama afričkih idola po zidovima. Muž je stalno govorio kako će doktorirati, ostaviti privredu i posvetiti se naučnom radu. Njegov stari profesor sreo bi ga koji put i govorio mu tužno: »Vi se pokapate svojim rukama, kolega.«

— Doktorirao? — ponavlja Aleksija. — Dosta mu je titula inženjera, kada da doktorira, molim te? Ja se nisam udala da živim od idealizma i časnog siromaštva — za doktorat treba vremena, draga moja, a to je luksus za nas. Kad čovjek im ženu i dijete, onda je prva stvar briga da se što više zaradi. To je prosto kao pasulj.

Uživa u takvom načinu izražavanja. A izgleda kao lik dječaka s grčke vaze. Kažem joj:

— Samo jedno dijete imaš, Aleksija. Ima ih koji nemaju ni trećinu prihoda, a imaju petoro i šestoro djece.

— Neka izvole — kaže Aleksija. — Ja se nisam udala da budem rasplodna stanica i tvornica mliječnih proizvoda, molim. Da je bilo do mene, ne bih imala ni ovo jedno.

Sad je gledam ravno u oči. Čini mi se da se mora gledati upravo u oči majku koja ovako govori. Teško je razumjeti, Gospode... Tako je teško razumjeti da si i za nju pao pod Križem. Tri puta, i za nju.

I pitam:

— Zašto, Aleksija? Zašto ne bi imala ni to jedno?

— On me prisilio — kaže Aleksija. — Prije nego smo se vjenčali imala sam jedan abortus, pa poslije dugo nisam mogla roditi, a on me žderao jer je želio dijete. On je romantik, kaže da bi želio desetoro djece jer da ima u sebi dovoljno ljubavi za svih desetoro. Poslije tri godine braka rodila sam jedno mrtvo, on je zamalo poludio i poslije me opet nastavio masakrirati da hoće djecu. Ali ja sam vidjela kako to izgleda, i rekla sam: nikad više. Abortirala

sam još tri puta, a onda sam konačno morala roditi jer mi je zaprijetio: ili dijete ili razvod. Kako vidiš, nije sve cvijeće ni u mome braku, premda mi mnogi zavide.

Kula zarasla u trnje, kraljevna sa zmijama u ustima. A trnje je okrvavljeno cvijetom krvi ispod srca. Kao ukleta princeza iz starih priča majke moga oca, Aleksija ne vidi prave oblike, nego ono što joj prikazuju njezine oči. I zato ona kaže tužeći se: »Nije sve cvijeće ni meni.« I kaže još:

— Mala je sva na mene, a njemu je to krivo. On bi htio da bude mekana kao i on, ali ja to ne dam. Tek joj je deset godina, ali već sam je naučila da čovjek mora biti tvrd ako neće da pati. Vidjela sam ja koliko je patila moja mama, sluga svakomu i žrtva svakomu. Mala koji put i pretjera, ali bolje da pretjera nego da podbaci, u tome.

Ja je gledam, nastojim izdržati da je gledam u oči. I pitam:

— Kako to mala pretjera?

— Ma eto — kaže Aleksija — nedavno je pitala koliko je mami godina. Mama je rekla sedamdeset, a ona: »Onda ćeš ti, bako, brzo odapeti.« Mora da je odnekle pokupila taj izraz a da pravo i ne zna što znači. Stara je stvar previše uzela k srcu, sve skupa bilo je neugodno. Ali vjeruj mi, bolje i tako nego da mi se raspekmezi.

I najednom se Aleksija smije. Rubovi usana ocrtani su joj oštrom crtom tamnijom od boje ruža, boje trulih jagoda, svijetlocrvene sa smeđom sjenom, kao lak na noktima. A zubi su bijeli, sliče i oni na male oguljene bademe. Smiju se nacrtane usne, smiju se zubi. I Aleksija kaže:

— Sjećaš li se kako moja mama nije voljela što imam crvenu kosu? Ima neka stara fraza, »sto crvenokosih a dobar nijedan«. Mama se bojala da ću poći po zlu, a ja sam se ipak dobro organizirala i postigla sam sve što sam htjela. Samo da nije te neprilike s autom, ali doći ću ja i do drugog Opela kad sam uspjela doći do prvoga.

Bakrena kosa stoji savršeno pod nevidljivim slojem laka, ni jedna se vlas ne miče. Ja kažem:

— To o crvenoj kosi zaista je samo fraza, Aleksija. Ali nije fraza da ti jesi pošla po zlu.

— Mjeri riječi — kaže Aleksija.

— Mjerim ih — velim. — Mjerim ih na najpreciznijoj vagi na svijetu. A ti se ne vrijeđaj, jer uvijek si voljela govoriti o sebi otvoreno. A tko glasno govori, mora dopustiti i da mu jasno odgovaraju.

Aleksija se smješka:

— Koja je to tvoja vaga?

— Križ, Aleksija. Križ pod kojim je Jedan pao tri puta i za tebe. Tri puta i zato što si ti takva. S crvenom ili crnom kosom, zato što si takva.

— Kakva, dovraga? — kaže Aleksija. — Što mi nedostaje? I kakve ja veze imam s tim tvojim propovijedima o Isukrstu? Sjećam se da si mu lijepila sličice po školskim tekama, ali to je tvoja stvar ako si se zaustavila na tim legendama. Ne miješaj mene u to.

— Ti jesi u tome, Aleksija. Nema čovjeka koji nije sadržan u Njegovu padanju pod Križem. Svi smo mi u tome Križu, Aleksija, i ti, ti kojoj nedostaje ne samo jedan, nego četiri života.

— Kakav život, kakva četiri života? O čemu to uopće govoriš?

— O tvojoj djeci, Aleksija. Pet života bilo je u tebi, a samo je jedan postao čovjek, živa duša na zemlji.

— To je moja stvar — kaže Aleksija. — A osim ta četiri navodna života, koji je to peti koji mi nedostaje? Rekla si da mi nedostaje još jedan.

I smješka se, Aleksija. Smješka se porugljivo lijepim usnama zatvorenim u oštru, tamnu crvenu crtu.

— Peti je tvoj — kažem. — Rekla si mi da sam se ja zaustavila na legendama. Ti nisi nastojala ni upoznati to što zoveš legendama, i nisi nikad saznala što znači rasti s tim. Rasti u život, Aleksija, ići naprijed u jednoj Prisutnosti. Jer ako ima netko tko se zaustavio, to si ti, Aleksija. Ti si se zaustavila na četiri zločina i na jednom razbijenom Opelu. Ti si se zaustavila u pustinji, Aleksija. I, ako se ta tvoja fatamorgana može zvati životom, ti živiš u Odsutnosti.

— U kakvoj odsutnosti? — pita Aleksija.

— U onoj za koju netko reče: »Pakao, to je Odsutnost.« Odsutnost Živoga koji vidi, Onoga koji je pao pod Križem, tri puta. I, ako i živiš u Njegovoj odsutnosti, On vidi. On te vidi, Aleksija. On je Živi koji vidi. On vidi i da si ti izgubila imena stvari i bića. Ti više ne znaš kako se što zove, Aleksija. Ali On je pao pod Križem i bio uzdignut na Križu kao živa molitva krvi i ljubavi i zato da ti to saznaš, Aleksija: da nađeš prava imena stvari i bića.

— Idi dovraga — kaže Aleksija. — I prestani se igrati stavljanja tih evanđeoskih štapova među moje točkove. Dosta mi je.

— Njemu nije, Aleksija. Njemu nikad nije dosta. Pao je pod Križem, tri puta, i umro je za nas, i zato Mu nikad ne može biti dosta. Zato ti moraš tražiti imena.

— Nisam dijete — kaže ona.

— Baš zato, Aleksija. Baš zato — kažem pružajući joj ruku. — Baš zato treba tražiti prava imena. Sva imena, do Njegovoga.

ALEMKA

Stajala je naslonjena na zid preko puta crkve. Svijet je izlazio iz obasjanog okvira velikih zasvođenih vrata, gust i taman, prepleten bijelom svilom prvopričesničkih haljina djevojčica. Ljudska struja donosila je iz crkve miris cvijeća i tamjana, zrak je bio težak od mirisa i od topline duboke ljetne večeri. Ona je gledala, i lice joj je bilo nježno i gorko. Opazila me tek kad sam joj pristupila.

— Otkad vas ne vidim — reče, ali i dalje je gledala živi potok što je tekao iz crkve, taman i bijel u modrim sjenama. Stala sam do nje uza zid, a zid je bio još topao od sunca. Ona opet progovori:

— Koliko već izlaze . . .

Odgovorih joj da je Tijelovo. Tek tada okrenula je glavu k meni, ali samo čas, i ne reče ništa. Malo poslije, gledajući četiri djevojčice u dugim bijelim haljinama, okupljene na dnu crkvenog stubišta oko mlade žene u kostimu boje suhog lišća, oglasi se:

— Zato ih je tako mnogo.

— Niste znali da je Tijelovo?

— Zaboravila sam — reče ona. — Prolazila sam ovuda upravo kad su počeli izlaziti, i čudila sam se koliko ih je.

— I zastali ste u čuđenju.

— Ne samo u čuđenju — reče ona ne okrećući glavu.

— U čemu još?

— U sjećanjima. — I sve ne okrećući glavu i prateći pogledom bijeli grozd djevojčica zapita: — Čudite se?

— Ne. Samo saznajem nešto novo.

— U meni je staro — reče ona blago. — Staro i pokojno.

— Možda ranjeno. Možda i mrtvo. Ali ne pokojno.

Ona se nasmiješi:

— Zar ima razlike? Ako je mrtvo, zar nije i pokojno?

— Možda nije ni pokopano. Ali pokojno sigurno nije. Pokoj znači mir.

Opet se nasmiješila:

— Zašto ste sigurni da nije pokojno?

— Jer ste ovdje. Jer ste zastali da gledate ove kako izlaze.

— Zar to toliko znači? — reče ona. — Zar to znači nemir?

— Da.

— Ja osjećam samo tugu — reče ona. — Kako da vam objasnim? Tugu kao za izgubljenim dragim kamenom, za koji si siguran da ga više nikad nećeš naći. Mislim da to nije nemir. To je samo tuga.

— To je možda i lijenost.

— Lijenost? — reče ona začuđeno, i sad okrene glavu prema meni. — Zašto lijenost?

— Kad se nešto izgubi, treba prevrnuti kuću. Treba imati volje da se prevrne sve u kući. Tako se može naći izgubljeni dragi kamen. Jeste li ga tražili?

— Ne — reče ona mirno. — Ja sam ga samo izgubila.

— To je najlakše.

— Meni je bilo teško — reče ona. I izgovori polako, s tihim osmijehom:

Tko će meni vratit moje svijetle dane,
I radosni Vazam, i vjeru u sutra...

Ona piše pjesme. Mi smo se i upoznali u vezi s pjesmama. Prvi put sam je vidjela kod krojačice: obje smo čekale na »probu«, i ona je čitala neku knjigu pjesama. Zapitala sam je što čita: bile su pjesme Tina Ujevića. Sva je zasjala kad je vidjela da može razgovarati o pjesmama: i govorila je toplo, zaneseno, s finim razumijevanjem. Voljela je govoriti pjesme napamet: tako mi je, onaj prvi dan kod krojačice, rekla i Tinove stihove koje je sad pred crkvom izgovorila s tugom i osmijehom. Poslije nekoliko susreta povjerila mi je da i sama piše, neke svoje pjesme dala mi je i čitati. Bilo je u njima mnogo sjećanja na dalmatinsko sunce djetinjstva, na crne borove i rascvjetane grane trešanja, na vinograd modrih grozdova i radost ružičastih jutara nad morem. Bile su te pjesme veoma mlade i drhtale su od samoće. Ona još nema ni dvadeset i pet godina, tek nedavno završila je studije i počela raditi.

Te večeri, na Tijelovo, dugo smo sjedile na zidiću kraj moje kuće, blizu crkve kraj koje sam je našla. Pričala mi je kako je izgubila vjeru, a na lice joj je padao stakleni ljubičasti odsjev neonskog svjetla s natpisa na jednoj novoj zgradi.

— Znate li što me je zapravo zaustavilo pred ovom crkvom? Miris. Netom su počeli izlaziti, izišao je s njima i dolelujao do mene. Jedinstveni, dragi miris katoličkih večernji, satkan od tople ljudske prisutnosti, daha cvijeća, izgaranja tamjana i voska. Cijelo djetinjstvo disala sam taj miris u crkvama od kamena crnog od sunca i vjekova, u duge meke sutone svibnja i lipnja, kad je nebo imalo boju ruža i bijeloga srebra, a moj mali kameni grad plovio pod njim kao lađa razvijenih jedara. Za mene je sve to sadržano u tome mirisu. Dugo već nisam ga osjetila.

— Koliko dugo?

— Godinama... Ima već osam godina da sam u ovom gradu, došli smo ovamo kad je tata dobio ovdje službu. Ali već prije ja sam prestala ići u crkvu, i nisam u nju išla ni dok sam studirala u Zagrebu. Zapravo, u Zagrebu sam jednom bila u katedrali, tako, da je vidim. Bilo je po podne, radni dan, u katedrali nije bilo nikoga. A i ovdje, kad smo došli, prošetala sam po crkvama. Ali vidjela sam samo oblike od mramora, same u pustom prostoru, uvijek u one puste sate ranih popodneva. Nikad, ni ovdje ni u Zagrebu, nisam vidjela jednu misu, jednu večernju. Za to je bilo već kasno. Shvaćate li? U meni kasno.

— Otkada kasno?

— Možda je moj slučaj neobičan — reče ona gledajući u travu na čistini pred novom bijelom zgradom. Pod ljubičastim svjetlom neona trava je izgledala kao krivotvorena. — Drugi izgube vjeru prilično neopazice, zar ne? Upravo kao što se neopazice izgubi dragi kamen. A ja je nisam izgubila neopazice. Ja se točno sjećam dana kad se to dogodilo. I možda i nije točno reći da sam je izgubila.

— Nego?

— Ne znam... Možda je najbliže istini ako kažem da je vjera u meni umrla. Naprosto umrla prirodnom smrću.

— Prirodna smrt jest smrt od bolesti.

— To je baš ono što je čudno u mome slučaju — reče ona živo. — Moja je vjera umrla a da nije bila bolesna. Kao od srčanog udara, samo što ni srčanog udara nije bilo, ničega nije bilo, naprosto je umrla, jedne nedjelje ujutro, pod nebom smeđih oblaka.

I nasmiješi se svojim malim tankim osmijehom:

— Bili su upravo smeđi, tamnosmeđi i rastrgani, kao na španjolskim slikama. I bježali su preko neba, brzo, kao progonjeni. Ja sam ih gledala kroz stakla prozora i čudila sam se kako mi se ne da ni prozor otvoriti. Uvijek sam voljela gledati oblake, ali kroz otvoren prozor. Mislim da je to bio prvi put da sam ih gledala kroz zatvoren.

— Kako je umrla?

— Moram vam najprije reći kako je živjela. To mi je jasnije nego kako je umrla. Živjela je petnaest godina; u prva moja vremena ja sam bila tako malena a ona tako lijepa da nisam ni osjetila gorčinu ratnog djetinjstva. Ja sam se rodila na otoku, u staroj djedovoj kući kojoj je jedan zid silazio u more, zid od bijeloga kamena. Prozor potkrovlja otvarao se upravo u tome zidu, i ja sam često stajala na tome prozoru i bacala kamenčiće u more, i gledala kako se šire krugovi po zelenoj vodi. U tome potkrovlju, na jednom starom stoliću sa sedefnim ukrasima, uredila sam svoj oltarić, stavila sam na njega stolnjak od bijelih čipaka i kipić Gospe Lurdske u bijeloj haljini s plavim pojasom i male staklene vazice pune cvi-

jeća, i svjećice. Da znate kako sam voljela moliti pred tim oltarićem... Već kao sasvim malu djevojčicu baka me naučila moliti ružarij, i ja sam tako voljela i samu tu riječ, ružarij, i molila sam ga dugo i srdačno, klečeći u prašini pred svojim oltarićem, s bakinom krunicom u rukama, i činilo mi se da sam Bernardica. I silno sam željela da dođe dan moje prve Pričesti, jer mi je baka obećala da će mi za prvu Pričest darovati bijelu krunicu, od srebra i sedefa.

Projurio je kamion, za njim još jedan. Ona se začas zaustavila.

— Poslije rata prešli smo s otoka u grad. Ja sam i dalje tako srdačno molila, tako mnogo išla u crkvu da se mama upravo brinula. Jednom sam je čula kako kaže prijateljici: »Bojim se da mi ne svrši u samostan.« Ja nisam mislila kamo ću svršiti, ali kao da sam istinski živjela samo u časovima molitve. U gradu više nisam gradila oltarić, nije bilo potkrovlja, a u sobi mama nije dala, rekla je da je to za malu djecu i da neće da joj se ljudi smiju. Mama ne da je bila ono što se kaže neprijatelj religije, nego tako, ravnodušna, i govorila je da ja pretjerujem. Ja sam išla na misu svako jutro, prije škole, a na večernju kad god sam mogla. Divne moje večernje, pune mirisa i grozdova od svjetlosti na oltarima... I moje radosne Pričesti u tiha jutra pod prvim zvonima, kad mi se činilo da sam sama u svemiru, a svemir je bio zelen kao more i dubina zelenog oblaka, divan u beskrajnim prostorima srca...

— Koliko je trajalo?

Ona me pogleda:

— Kako to pitate? Zar to ne može ne prestati? Zar to i u drugima uvijek prestaje?

— To samo patnja može spasiti, i ne uvijek. A vi tada niste ništa patili, zar ne?

— Zaista nisam — reče ona kao začuđeno. — Sve je bilo tako radosno, Bog je bio radost. Ja sam sva živjela u radosti.

— U osjećanju radosti.

— Zar to nije isto? Zar radost može postojati a da je se ne osjeća?

— Tek je onda prava. Jer onda se zove volja. Vi ste imali samo osjećanje.

— Ne znam — reče ona — nikad nisam mislila kako se zvalo to što sam imala. Meni se čini da se naprosto zvalo sreća. Ni sad ne shvaćam zašto je to umrlo u meni. A umrlo je onoga jutra pod smeđim oblacima, kad mi je bilo petnaest godina. Sjećam se kao danas: bila je nedjelja, listopad, a ja sam u nedjelju uvijek išla na misu u devet sati. Probudila sam se toga jutra oko sedam i po, kao i uvijek u nedjelju. I tako sam se osjećala kao da sam se probudila u pustinji. Kao da mi je kroz tu noć netko izvadio moje srce i stavio neko drugo, prazno, nijemo, ne znam kako da to izrazim. Od djetinjstva bila sam navikla prekrižiti se netom bih ustala, i pokušala sam to i toga jutra, ali ruka mi je naprosto klonula. Čudila sam se što mi je, ali i čuđenje je odjekivalo u meni prazno, tupo, nezanimljivo. Prišla sam prozoru, htjela po navici otvoriti stakla, ali ni to

mi se nije dalo. Sve je bilo tako pusto da nisam mogla ni misliti. Samo sam stajala uz prozor i gledala oblake. Toga jutra nisam pošla na misu. To je bila prva nedjelja u mome životu bez mise.

I nasmiješi se opet finim tankim usnama, blijedim od neona:

— Eto, tako je umrla moja vjera. Naglo i neobjašnjivo. Našla sam se sama u pustinji, to je sve.

— To nije sve. To je samo objašnjenje.

— Ne razumijem — reče ona.

— Možda biste razumjeli da ste onog jutra ipak pošli na misu.

— Nisam mogla. Sve je u meni najednom bilo neizmjerno pusto. Nisam mogla.

— Niste htjeli. Ono jutro pod smeđim oblacima bilo je čas velike milosti, i niste ga prihvatili.

— Velike milosti? Zar milost može izgledati kao pustinja?

— U pustinji rekao je Gospod: »Ja ću biti tvoj Bog, a ti ćeš biti moj narod.« U pustinji, Alemka. Ne među ljiljanima u polju. Ne među ružama saronskim. U pustinji, na suhom pijesku, na kamenoj gori. I put kojim je Bog hodao među nama, s nama, nije bio posut laticama oleandra. I brdo na kojemu su Ga raspeli na kraju toga puta bilo je golo kao kosti lubanje.

— Sad je kasno — reče ona. — Da mi je to netko onda rekao...

— To vam je govorio Križ u svakoj crkvi. To vam je govorila svaka misa obnavljanjem Jedine Žrtve na Križu. Trebalo je samo slušati, Alemka. Jer Bog je Riječ. Ne miris ruža i tamjana. I radosni Vazam i vjera u sutra nije u večernjim grozdovima svjetlosti na oltarima, nego u Njemu koji je prisutan u Kruhu na oltaru. Prisutan i u noći dugoj kao život, i u pustinji, i u maglama.

— Očajno je hodati po pustinji — reče ona.

— Očajno je zaustaviti se. Vi ste se zaustavili. I vaša vjera nije zapravo ni mrtva ni ranjena. Samo je zasuta. Pijeskom. Pa izgledao i kao čipka na stolu od sedefa, to je samo pijesak.

— Duboke su mu naslage — reče ona i ustane sa zidića. — Duboke deset godina.

— Još vas nisu zagušile. Još dišete.

— Mislila sam da se to više ne vidi — reče ona s osmijehom. I uputi se niz ulicu. Njezinoj kući ide se drugim putem. I opazi moj pogled i reče:

— Sići ću do mora da bacim u njega kamenčić. Da vidim krugove koji se šire.

POZDRAV IGNACIJI

Stajala je pred šalterom turističke agencije i nije me vidjela kad sam ušla. Bila je u modrocrnom svilenom kostimu, i sjetih se kako je uvijek govorila da je to »njezina« boja. Takvu ona ima i kosu, modrocrnu i svileno sjajnu, dugu do ramena; nekad je ta divna kosa bila još dulja, do bokova, i ona ju je plela u duge teške pletenice i ovijala ih oko glave kao krunu. To je bilo davno. I davno je već nisam ni vidjela.

Kraj nje pred šalterom čekala je na red jedna redovnica, starija. Ja sam se približila, a ona me još nije opazila, imala je već u ruci kupljene karte i nije odlazila, sva zagledana u tihi crni lik do sebe. Ja sam joj bila iza leđa, lice joj nisam vidjela, samo sam čula kako je progovorila:

— Molim vas, časna, vi ste od . . . — i spomene ime jedne redovničke zajednice.

— Jesam — reče sestra.

— Molim vas — progovori opet ona — znate li je li još živa časna Ignacija?

— Živa je — odgovori radosno redovnica. — A vi je poznajete?

— Poznavala sam je.

— Vi ste sigurno išli u našu školu?

— Nisam, nego u vašu crkvu.

Redovnica zapita u kojem gradu. Ona odgovori, i meni se njezin glas kroz rasutu modrocrnu kosu učini drukčiji, teži. I kako je dalje govorila glas joj je postajao sve teži, i drhtao je kao u naporu, i ja pomislih: »Govori kao da plače.« A ona je uzela usku bijelu ruku stare redovnice u svoje ruke i govorila je:

— Pozdravite mi časnu Ignaciju. Mnogo je pozdravite.

— Hoću — reče blago redovnica. — A što da joj kažem, tko ju je pozdravio?

— Ona neće znati moje ime — reče izlomljeni glas. — Ja sam samo dolazila u vašu crkvu.

— U djetinjstvu, zar ne? — zapita časna sestra tako blago kao da zavija ranu.

Glas iza modrocrnoga svilenog oblaka zatreperi još očajnije:

— U djetinjstvu, i u prvoj mladosti. Onoj najprvoj.

— To se nikad ne zaboravlja — reče redovnica. — To se uvijek nosi u sebi, kao svjetiljku, zar ne? Često i kao svjetiljku u velikom mraku, ali uvijek kao svjetiljku, pa makar i zaboravljenu.

Glas ne odgovori. Ruka stare redovnice još je bila stisnuta između dva lijepa dlana pocrnjela od sunca. Nokti vitkih prstiju sjali su bojom ružičastih bisera. Dug i pun prošao je čas, i onda su dlanovi pustili usku nježnu ruku, i glas se opet probio, tih kao zraka kroz tešku vodu:

— Hvaljen Isus, časna.

Okrenula se da ode i ugledala me. Ispod tamnih naočala u modrocrnom okviru tekle su joj suze, guste i duge, sve do usana obojenih isto kao nokti, bisernoružičasto. Od tamnih stakala nisam joj vidjela oči, samo suze, samo lice kao potonulo u suzama, daleko, bakreno.

Lice se naglo smrznulo kad me ugledala, i ona me povuče za ruku, i osjetih na zapešću stisak čvrst i težak, kao tešku usku narukvicu od bakrenih prstiju. Vukla me za ruku gotovo grubo, sve do izlaza iz agencije, i tek vani na pločniku stane i pusti mi ruku. I reče oštro, gledajući me kroz crna stakla očima koje nisam vidjela:

— Zaboravi.

Ja odgovorih:

— Obriši lice.

Ona otvori torbicu od sjajne žute slame, izvadi tamnomodri rupčić, obriše lice i oči, ali ne skidajući naočale. Onda opet reče:

— Rekla sam ti da zaboraviš.

— Ovo što sam čula?

— I vidjela. Zaboravi.

— Neću. Nećeš ni ti.

— To je moja stvar.

— I moja je. I ja sam poznavala časnu Ignaciju.

— Nisam znala — reče ona.

— Dabome da nisi znala. Ja sve dosad nisam znala ni da smo mi išle u istu crkvu, u djetinjstvu i prvoj mladosti, onoj najprvoj.

— Prestani — reče ona kao da sam je ranila.

— Neću prestati, Ljerka. Zašto si plakala?

— Ne zovi me Ljerka!

— To ti je ime. Znam da tebe zovu Biki, ali ja te nikad nisam tako zvala, ja ne volim nadimke.

— Voli ih danas — reče ona. — Molim te, voli ih danas.

— Baš danas ne. Zašto si plakala?

— Ne želim o tome govoriti — reče ona.

— Da ne želiš o tome govoriti ne bi sad tu stajala. Samo ti je teško govoriti, kao što ti je bilo teško reći prvu riječ onoj sestri. Vidjela sam.

— Idi kupiti kartu — reče ona neuvjerljivo. — Sigurno si došla kupiti kartu.

— Došla sam vidjeti kad polazi jedan autobus.

— Pa hajde vidjeti.

— Ići ću kad se ti okreneš i kad se uputiš niz korzo.

Nije se okrenula. Gledala je mimo mene, sunce je palilo ispod oblaka, prolazili su ljudi po zebrama kao mala stada, pod zelenim očima semafora. Ona zapita:

— Što je tebi bila časna Ignacija?

— Osmijeh. Osmijeh u dubokim zelenim sjenama crkve moje prve Pričesti.

— Meni je bila i riječ — reče ona. — Riječ dobra i topla kao svježi kruh od brašnova cvijeta, jedne nedjelje ujutro. Nebo je bilo kao danas, mutno i okrutno, kao bijelo usijano željezo. Bila sam na školskoj misi u onoj crkvi — da, zelena je bila, sva lijepa i tiha kao zelena voda u jezeru pod borovima, i puna ljiljana. Mirisali su do dna srca, do korijena moga imena, i meni je bilo zlo, zacrnilo mi se pred očima i morala sam izići. I izišla sam kroz lelujanje crnih i zelenih sjena, lica učenica u klupama talasla su mi se pred očima bijela i nestvarna, kao utopljena. Bojala sam se da ću se srušiti prije nego stignem do crkvenih vrata, i očajno sam se upela da ih dostignem, i uspjela sam. Vani sam se naslonila na zid crkve i čekala sam da mi se raziđe crni oblak pred očima. Kad je jedva počeo blijediti, pristupila mi je kroza nj jedna redovnica i stavila mi ruku na rame i pitala me je li mi zlo. Ja sam rekla da jest, a ona me zagrlila oko ramena i polako me, da ne padnem, povela u njihov vrt i posjela me na jednu klupu pod stablom velike krošnje. I rekla mi je neka duboko i mirno dišem, a ona da će odmah doći. Bilo je lijepo u vrtu, zelene grane i cvijeće i šljunak na stazicama, i sunce nije onako željezno palilo. Ona se brzo vratila, nosila je u ruci šalicu od porculana na tanjuriću, nikad neću zaboraviti tu šalicu i tanjurić, bili su tanki i bijeli, rebrasti, sa zlatnim rubom. Na tanjuriću bila je mala srebrna žličica, starinska, plemenito izrađena. A ruka redovnice bila je kao od najčišćega bijelog voska, nikad više nisam vidjela tako čistu, tako savršeno ljudski lijepu ruku. I tom rukom ona mi je pružila šalicu, bila je u njoj crna kava, vruća, još se pušila. I pomogla mi je da popijem kavu, bila je jaka i malo gorka, i meni je odmah bilo bolje. A na dnu šalice ostalo je nerastopljena šećera u krupnim kristalićima, i časna ih pokupi srebrnom žličicom i dade mi ih, reče da šećer odmah ulazi u krv pa da će mi to učiniti dobro. Baš tako je rekla: »To će ti učiniti dobro.« A ja sam je samo gledala, tako sam je gledala i tako sam je vidjela kao nikad nikoga ni prije ni poslije, i rekla sam joj: »Vi mi činite dobro.« Ona nije odgovorila, samo se brinula je li mi bolje. Ja sam je onda pitala: »Kako se vi zovete, časna?« A ona reče: »Sestra Ignacija.« Ja sam odmah zavoljela to ime, a ona reče da je korijen toga imena ignis, oganj, i da je ona radosna što se tako zove, jer da je to njezino ime stalno podsjeća na riječi Kristove koje su joj najdraže: »Oganj sam došao baciti na zemlju, pa što hoću nego da se zapali?«

Zastala je, vratila oči iz daljine i pogledala me:

— A u meni se ugasio. Kako je lako izgubiti Boga, kako Ga se jeftino može izgubiti... Ja sam Ga izgubila iz lijenosti, iz užurbane lijenosti kojoj je buka ovoga svijeta bila udobnija od Njegove tišine.

Ona se sjajno udala. Muž joj je bio iz jedne od onih struka u kojima se novac zarađuje brzo i mnogo. Već je imao vilu kad su se vjenčali, i ona je tu vilu uredila sa svojim sjajnim, hladnim, modernim ukusom, sve u oštrim bridovima i blistavim plohama bijele jasenovine, s mnogo jastuka od sintetičke gume presvučenih modrocrnom i žutom svilom, s apstraktnim slikama i modrobijelim tanjurima od engleskog porculana po zidovima. Često su putovali u inozemstvo, na festivale, i ona bi s tih putovanja uvijek donijela po neki novi skupi komad svoga engleskog porculana. Izgledala je sretno, jurila je u tamnomodrom Mercedesu i grizla je život kao breskvu. Sada stoji pod željeznim usijanim nebom s osušenim suzama na licu pocrnjelom od sunca skupoga, blistavog ljetovanja, i kaže mi:

— Zašto sam plakala? Zato što Bog katkada užasno staje na put, i podsjeća na ugašeni oganj svom snagom života. Znaš li ti koga je izabrao da mene podsjeti? Moju kćer.

Kći joj ima osam godina, i već govori engleski. Kad se rodila, Ljerkin muž razbio je o zid vile dvanaest boca šampanjca i nije se trijeznio tri dana.

— Moju kćer. Ovoga ljeta, prije nego smo otputovali u Egipat, prolazim jedne nedjelje s njom po korzu, a kroz vrata ispod gradskoga tornja pojavi se nekoliko djevojčica u bijelini, u dugim haljinicama, s prozirnim velovima i cvjetnim krunicama. Mala se sva zadivi i gleda ih kao da su se angjeli pojavili. Nikad nije vidjela djevojčice odjevene za prvu Pričest, u našem krugu nema toga, a ja joj to nikad nisam ni spominjala, u meni se to davno ugasilo i ja više nisam ni mislila da još ima svijeta u kojemu je to živo. I tako mene moja kći pita tko mogu biti one djevojčice onako lijepo odjevene, i ja joj kažem da dolaze s prve Pričesti. Ali sva sam se smutila, jer sam znala što će me poslije toga pitati. I pitala me, dakako: »Što je to prva Pričest?« Shvaćaš li? Ja sam u tome pitanju doslovno osjetila Boga kako mi je stao na put, Boga koji je došao baciti oganj na zemlju i hoće da se zapali. A ja sam ga ugasila. Ja sam ga zagušila lakom muzikom i indijskom svilom svojih jastuka, i to mi je najednom bilo očajno jasno, iz samoga toga jednog pitanja moje kćeri.

— Što si joj odgovorila?

— Rekla sam joj: »Pusti me sada, drugi put.« Pusti me sada... više nego svome djetetu ja sam to rekla Bogu, jer bilo mi je kao da me opkolio sa svih strana, kao oganj. I opet mi se zacrnilo pred

očima kao onoga jutra u zelenoj crkvi, u mirisu ljiljana. Ali više nije bilo časne Ignacije, nije više bilo njezine riječi dobre kao bijeli topli kruh, ni njezine ruke na mome ramenu, njezine savršeno ljudske ruke. Bila sam sama, sama pred Bogom, jesi li ti ikad pomislila kako je grozno biti sam pred Bogom?

— Ja mislim da pred Bogom nitko nikad nije sam. Može se osjećati sam, ali ni tada nije sam. Časna Ignacija nije bila uz tebe toga jutra, ali bila je s tobom, pred Bogom. Čula si što ti je malo prije rekla njezina sestra: kao svjetiljka u noći, makar i zaboravljena, ali uvijek kao svetiljka, u tebi. Je li te mala opet pitala što je prva Pričest?

— Jest, iste večeri. Mora da je cijeli dan na to mislila. Ja sam slušala radio, i mala me opet pitala: »Mama, hoćeš li mi sada reći što je prva Pričest?« Ja sam se zacrvenila, prosto sam osjetila kako mi je krv navrla u obraze, i okrenula sam lice da ga mala ne vidi, pravila sam se kao da ljepše namještam ruže u vazi na stoliću do radioaparata, a zrak je u sobi najednom otežao i kao da ga nije bilo dovoljno, i glas daleke pjesme probijao se do mene promuklo i naporno. Rekla sam maloj: »Šuti, sad slušam radio.« A ona me pogledala kao tužan vrapčić, i ja nisam znala kamo bih sa sobom. Poslije, kad sam je spremila u krevet, rekla mi je samo: »Mama, sad ne svira radio . . .« A ja sam joj rekla, znaš li što sam joj rekla? Rekla sam joj: »Sad spavaj.« I ugasila sam svjetlo, a ona mi reče iz mraka, malim glasićem, upravo kao vrapčić kad cvrkuće na zimi: »Ne mogu spavati kad ne znam.«

Glas joj je opet postao težak i zastrt kao prije u agenciji, kad je slala pozdrav časnoj Ignaciji. Ja sam je uzela za ruku, nisam znala što se drugo može učiniti pred takvim glasom. A ona reče:

— Onda sam se vratila do kreveta, zagrlila dijete i plakala kako nisam plakala ni kad mi je majka umrla. Mala se uplašila, osjećala sam kako dršće kao ptičica, ali nije ni pisnula, možda je sve razumjela. Onda mi je počela govoriti: »Ne plači, mama, ne plači, mama«, i tako mi je usnula na rukama. Nikad me prije nije vidjela plakati, ja više nisam ni znala da znam plakati. Odvikne se od suza kad se šminka oči. Odvikne se i od sebe. Mala me više ništa nije pitala, a sad evo danas, opet Bog na putu, opet oganj oko mene.

— Hoćeš li joj reći?

— Morat ću — reče ona. — Moj muž kaže da je Bog davno zanijemio, ako je ikad i govorio. I ja sam to mislila, i još uvijek pokušavam to misliti. Ali ne mogu više, ma koliko šminkala oči.

I nasmiješi se obojenim usnama, tužno:

— Od šminke suze postaju crne, to je sve.

ČISTAČICA

Njezina kosa, srebrna, ima modre prelive. A lice je pod tom kosom glatko, rumeno, kao da nije lice stare žene.

Ona je čistačica. Čisti kancelarije u jednoj velikoj palači, u velikom gradu. Ako na podu nađe list papira na kojemu je nešto napisano, makar i samo olovkom i makar bilo i prekriženo, neće ga baciti u koš ni odnijeti u smeće. »Možda im je slučajno palo sa stola«, kaže ona i digne papirić, prijeđe dlanom preko njega, stavi ga na stol kraj kojega ga je našla i pritisne ga pepeljarom. A u smeće odnese samo ono što nađe u koševima.

U uredu gdje radi šalice za crnu kavu prije su se brisale običnom krpom. Ona je iz svoje kuće donijela lanenu, bijelu, lijepo obrubljenu, i nije ni pitala da joj tu finu krpu plate. A drugoj čistačici s istoga kata, koja se čudila što je uopće tu krpu donijela, tumačila je: »Lanom se bolje briše porculan i staklo, više se sjaji.« Druga čistačica bila je mlada i gruba, i slegnula je ramenima: »Baš je mene briga hoće li im se sjajiti. Ja im šalice uopće ne brišem, samo ih operem pa im se same osuše do sutra. Baš ste vi ludi, šjora Roza.« A Roza se nasmiješila: »Neka sam, ćerce. Meni je drago da se sjaje.«

U tome uredu sjaje se ne samo šalice. Sjaji se sve, podovi i stakla i stolovi i ormari. Šef se čudi kako mu šjora Roza rijetko dolazi s računima za sredstva za čišćenje, jednom joj je i rekao: »Ma kako to, šjora Roza? Moja žena kaže da čistačici u njezinu uredu svaki čas treba nešto plaćati, i sapun i Radion i mast za parkete i što ja znam, a u nas se uvijek sve sjaji a vi mi tako malo dolazite s računima.« A Roza se zacrvenila od radosti što je šef ipak opazio kako se od njezina rada sve sjaji: ona je mislila da to nitko i ne opaža, »činovnici su oni, posla imaju, gdje će oni gledati što sam ja izglancala, ali da ne izglancam sigurno bi odmah vidjeli, mrlja se odmah vidi a čistoća se razumije sama po sebi . . .« I odgovorila je šefu sva zbunjena: »A ja eto tako . . . Nije velik ured, ne treba mnogo, a valja znati i štedjeti . . .« Zapravo je trebalo i više nego što je

ona nosila na naplatu, i češće je znala donijeti iz kuće i sapuna i krpa, pa joj se poslije nije dalo tražiti da joj plate »svaku sitnicu«. Ona voli svoj posao.

Šef je brzo shvatio da je to vrijedna i savjesna žena. Jednom joj reče: »Šjora Roza, ormarić gdje držimo kavu i liker nije zaključan, pa uzmite kad budete željeli, skuhajte sebi kavu ili popijte čašicu pelinkovca, dobar je pelinkovac.« Ona se opet zacrvenila od zahvalnosti, i rekla je da će uzeti, ali nikad nije uzela ništa.

Koža na njezinim koljenima tvrda je i tamna, kao kora. Već četrdeset godina Roza klečeći svjetla tuđe podove. Dok je radila u privatnim kućama, nije bilo usisača za prašinu; a kad je postala čistačica kancelarija, dospjela je u urede koji nisu bili toliko veliki da bi smatrali potrebnim nabaviti usisač. I Roza još uvijek svjetla podove klečeći na tvrdim skorenim koljenima.

Počela je kad joj je bilo četrnaest godina. Otac joj je bio služnik: imao je ručna kolica i dolazio je s njima pred svaki brod i svaki vlak, da preveze putnicima kovčege. Majka je bila dvorkinja, ali bolovala je na srcu i rad ju je strahovito zamarao, pa je Roza već kao dijete radila po kućama, da majci pomogne. Poslije Rozina rođenja majka je jedva ostala živa, i liječnici su rekli da bi je drugo dijete ubilo. Zato druge djece nije imala, i to ju je toliko žalostilo da joj se i bolest pogoršala. Mučila se sve više i konačno je umrla od truda i žalosti, i Roza je ostala sama s ocem. Imali su jednu sobu i kuhinju u prizemlju stare kuće u starom kamenom srcu grada. Otac se nije nikad ponovno oženio, Roza je vodila domaćinstvo, ali za njezinu hitrinu posla je bilo malo, a i otac je zarađivao malo, pa tako ona odluči da pođe služiti kao i majka. Pokucala je na ista vrata gdje je majka dvorila, gospođe su malo vrtile glavom jer je bila veoma mlada, ali postale su zadovoljne kad su vidjele kako radi. Više gospođa molilo ju je neka bi došla i stanovati k njima, no ona to nikad nije htjela, ne samo zbog oca nego i zato što joj se nije dalo spavati pod tuđim krovom. Znala je reći gospođama, kad su je nagovarale: »Sve ću vam učiniti, ali ostavite me da živim u mome siromaštvu.« Voljela je svoje siromaštvo, i učinila ga je lijepim. Kad joj je otac klonuo od reume i upale zglobova, izvukla je ušteđevinu i nabavila mu naslonjač, velik i udoban, presvučen cvjetnom tkaninom. Otac se naprosto nije mogao snaći: »Kćeri moja, to se u kući siromaha nikad nije vidjelo...« Govorile su to i susjede iz ulice, i sve su kimale i dolazile gledati taj naslonjač kao čudo. A Roza se radovala kako je ocu dobro u njemu, »tako ćete odmoriti kosti, ćaća.«

Mogla se udati, našao se mladić radnik u luci, radin i ozbiljan, ali imao je tvrdo srce i ljutu majku, koja je zahtijevala da Roza po vjenčanju dođe u njezinu kuću, a oca neka smjesti u starački dom. Sin je podržavao majku, a bio je već zaručen s Rozom kad se vodio razgovor o tome, jednoga predvečerja u majčinoj kući. Roza ih je slušala ne govoreći ništa, i na koncu ustane, skine prsten s ruke, stavi ga na stol i reče: »Ja idem doma, a ti pokušaj razumjeti da

moj otac neće za mene živе u starački dom. I ako se predomisliš, donesi mi opet prsten.« I pozdravi i ode ne okrenuvši se. Mladić je dolazio i pokušavao je nagovoriti, a ona je odgovarala uvijek isto: »Gdje bi mi duša? Otac mi je, na svojim me rukama nosio, gdje ja mogu dopustiti da sada njega služe tuđe ruke u ubožnici?« Ni mladić nije popustio, i tako se Roza nije udala. Ocu nije rekla zašto je raskinula zaruke, nije htjela da se on osjeća nesretan zato što se zbog njega nije udala.

I tako su prošle godine, i otac joj je umro. Ostavši sama, imala je više vremena, i dvoreći i dalje po kućama zaposlila se i kao čistačica u jednom ureda, još prije rata. Kad bi došla kući, voljela se odmarati u onom naslonjaču. Ali ni tada nije sjedila besposlena, nego je plela. Znala je plesti starinske čipkaste pokrivače za krevet od bijeloga pamučnog konca, po starim plemenitim uzorcima još od pokojne bake. Sve gospođe kod kojih je dvorila imale su takve pokrivače koje je ona isplela.

Susjede su opazile da nedjeljom donosi kući voće, i to birano i skupo, breskve, naranče. I čudile su se i pomalo je ogovarale zbog te rasipnosti, i jedna ne izdrži i jednom joj dobaci: »A, sladimo se mi, Roza...« A Roza se zacrveni i odgovori kao opravdavajući se: »Ma nije to za mene, to je za bolesnike.« Susjeda se začudi: »Koje bolesnike, koji su to vaši bolesnici?« I onda Roza odgovori: »Božji su, pa su i moji.« Ona je nedjeljom išla u bolnicu, nosila voće nepoznatim bolesnicima, onima kraj čijih kreveta nije bilo posjetilaca, i sjela bi do njih i pričala im štogod radosno, da se rastresu.

Drugi put otkrila ju je neka susjeda kako kupuje cigarete. I zapanji se žena: »Što je, Roza, da niste počeli pušiti? Ili očekujete posjete?« Roza se opet zacrveni i pokuša izbjeći odgovor, ali ona joj se počela rugati, i Roza se uplaši da će joj se sad cijelo susjedstvo rugati kako je počela pušiti. Pa reče smeteno: »Znate, eto, ovo ja onima u zatvoru... Ako su i krivi, ljudi su, i teško je biti zatvoren... Pa ja eto, odnesem im malo cigareta, neka se malo obraduju. To ja odnesem kad je na vratima jedan stražar čiji je otac vukao kolica, kao i moj. Pa ja dadem njemu, dobar je čovjek, i on im podijeli, onima koji su najutučeniji. A oni su zahvalni, znate, stražar im je rekao da se zovem Roza pa su oni pitali kapelana kad mi je imendan, i za moju svetu Ružu Limsku načinili su za mene lijepu ružu od kruha, ima i listiće.« Susjeda ju je gledala sva u čudu, a ona zamoli: »Samo ovo ne govorite, molim vas, nije dobro stavljati dobročinstvo na zvona, jelte da nećete?« Istog popodneva već je pola susjedstva pričalo kako Roza nosi cigarete u zatvor, a onda se i prestalo, prihvaćeno je to kao još jedna od neobičnosti šjore Roze.

Jedna od tih njezinih neobičnosti bilo je i čitanje. Svršila je samo osnovnu školu, ali voljela je čitati odmalena, i osobito je rado čitala živote svetaca. Neke je svece osobito voljela, pa su se susjede i tome čudile, jer ti su »njzini« sveci njima bili jedva poznati po imenu. Ona je najviše voljela svetoga Filipa Nerija i blaženu Imeldu Lambertini. Imala je jedan stari životopis svetoga Filipa Nerija,

štampan prije više od sto godina na hrapavom papiru velikim slovima, bila je ta knjiga u njezinoj kući još od pokojne prababe, jedina knjiga koju su imali osim molitvenika. I Roza ju je toliko čitala da ju je znala gotovo napamet, i govorila je susjedama da voli svetoga Filipa zato što se znao smiješiti, »znate, on se posvetio u osmijehu, sve je lakše kad se čovjek zna smiješiti, sve, i trpljenje.« A životopis blažene Imelde nabavila je ona sama, u bijelim koricama sa zlatnim slovima, a susjede nikad nisu ni čule za blaženu Imeldu, i ona im je pričala: »Bila je djevojčica, od Reda svetoga Dominika kao i moja sveta Ruža, i umrla je od sreće primajući svetu Pričest, eto zato je ja tako volim. Jer od nje se uči s kakvim srcem treba primati svetu Pričest. Eto zato i postoje sveci, da se od njih učimo kako treba živjeti pred Bogom, a ne samo zato da za nas mole milosti. Evo, mala Imelda uči kako je sveta Pričest tako neizmjerno lijepa da se može umrijeti od sreće primajući je. Ne smije se to zaboraviti.« Ona je i nabavila Imeldin životopis zato što se bojala da će to zaboraviti. Na misu je išla svaki dan otkad joj je umrla majka, i poslije nekoliko godina poželjela je primati Pričest svaki dan, i uplašila se da joj to ne postane samo navika, »a od same navike«, mislila je, »nitko nije postao bolji«. Dugo se time mučila, i onda se jednom povjerila župniku, i on joj je dao čitati taj životopis blažene Imelde. Ona se sva zanijela, čitala ga je do kasno u noć, i odmah sutradan rekla je župniku da će ona tu knjigu kupiti. I nije se više rastala od nje, i njezine dnevne Pričesti bile su za nju čitav život neizmjerne i lijepe kao stvaranje svijeta. Tako je jednom rekla, jednoj djevojčici iz susjedstva koja se pripremala za prvu Pričest: »Svaka je Pričest kao ponovno stvaranje svijeta.«

Jednom, u prvim godinama poslije rata, neki činovnik iz ureda koji je čistila došao je raditi prekovremeno, a ona je baš uređivala njegovu kancelariju. Imala je oko vrata tanki zlatni lančić s križićem, jedino zlato koje je ikad imala, dar kume za krizmu. Taj je lančić stalno nosila, nikad ne sakrivajući križić pod haljinu. Činovnik — bio je mlad — pogleda na križić i dobaci:

— A vi još s križem oko vrata, majko.

— I oko vrata i na ramenima, sine — odgovori Roza mirno brišući prašinu, bez časa oklijevanja, tako da se poslije i sama čudila kako joj je taj odgovor naglo briznuo na usne.

Činovnik se smješkao:

— I u crkvu idete?

A ona opet kao strijela, prestavši brisati prašinu:

— Na velika vrata, sinko.

Jedan dugi čas gledali su se bez riječi. Onda činovnik sagne glavu nad papire, a ona mirno nastavi brisati prašinu. Kad je svršila, nasmiješi se i reče:

— Ja idem, Bog vas veselio.

Činovnik začuđeno digne glavu:

— Kakav je to pozdrav?

— Kršćanski — odgovori Roza i tiho zatvori vrata. Otada se, moleći »za one koji Te ne poznaju, Gospodine«, uvijek spominjala toga mladića, i spominje ga se u toj svojoj molitvi i danas, a on je već davno otišao iz njezina grada.

Dvoreći uvijek po kućama, jednom se namjerila na obitelj tek doseljenu iz drugog kraja. Muž je bio službenik, a žena nije radila. Dijete je imalo četiri mjeseca, i Roza je pazila na njega kad je žena odlazila na tržnicu ili uvečer izlazila s mužem. Pomagala je i u kući, jer je žena bila boležljiva i nevješta kućnim poslovima. Roza se žalostila: »Ni križa Božjega na zidu nemaju, jadno ovo dijete, u ovoj Te kući neće upoznati, Gospodine...« I jednog dana zapita mladu majku:

— Molim vas, je li vam mala krštena?

— Nije — reče žena. — Mi do toga ne držimo.

— Ali maloj će možda jednom biti žao što je niste krstili — reče Roza.

— Glupost — odgovori žena.

Roza ne reče više ništa. Dugo se mučila i razmišljala; vidjela je da nagovorom neće ništa postići, bili su to kruti ljudi i prekidali su je netom bi počela. A ona je molila: »Gospodine, ovo je prvo nekršteno dijete pred mojim očima. Ne smije ostati nekršteno, našlo se u mome životu i ja sam Ti zato za nj odgovorna. Ali što da učinim?« Mlada žena nikad joj nije dala da sama izlazi s djetetom, a župnika se u kuću nije usuđivala zvati za ono kratko vrijeme što je u njoj ostajala sama: »ne može se to, nije ovo moja kuća, preko tuđega praga smije samo onaj koga gospodar pusti«. I onda se jednog jutra odluči. Bila je nedjelja sva sunčana, mlada majka bila je na tržnici, dijete je ležalo u kolijevci čisto presvučeno, igralo se ručicama i smiješilo se, i sva je kuća bila lijepa i čista, pospremljena. I Roza uzme kristalnu čašu, najljepšu iz kredenca, bila je drukčija od svih čaša u kući i nije se nikad upotrebljavala. Mlada žena govorila je da je to kristal koji pjeva kad se po njegovu rubu povlači prstom. I Roza ulije u čašu čiste vode, i unese čašu u sunčanu zraku što je padala proz otvoreni prozor, i kristal sav zasja i Roza reče: »Blagoslovi, Gospodine.« Srce joj je udaralo i krv joj je šumila u ušima kao more, i tako ona prođe s kristalnom čašom u ruci kroz zrake sunca i približi se kolijevci. Dijete ugleda sjajnu čašu i zamaše ručicama kao da je pozdravlja. Dijete se zvalo Jadranka. Roza se tiho prekriži, i izlije vodu iz kristala na glavu djeteta i izgovori:

— Jadranka Imelda, ja te krstim u Ime Oca i Sina i Duha Svetoga.

Dijete se toliko radovalo lijepoj čaši da nije ni zaplakalo kad mu se voda razlila po kosici. A Roza klekne do kolijevke i izmoli Vjerovanje.

Roza, čistačica iz kamenog srca staroga grada.

STARAC OBUČEN U GOLUBOVE

Dizalo u velikoj uredskoj zgradi spustilo se u prizemlje. Otvaraju se željezna mrežasta vrata, ulazi nekoliko nas koji smo čekali. Posljednji pred vratima ostaje starac u skromnoj odjeći, kojega dotad nitko nije gledao. Lice mu je kao od kože starih remenova, i crveno je, ali mora da nije uvijek crveno, mora da se sad zarumenio. Zbunjeno i plaho starac gleda vozača dizala i kao da se ne usuđuje progovoriti. Vozač kaže:

— No, ulazimo, barba.

Starac otvara tanke usne, sasvim su tanke i malo iskrivljene, i moleći se smiješi i pita:

— A da li se što plaća?

— Ma ne — kaže vozač začuđeno. — Kakvo plaćanje, hajde uđite. Sigurno niste nikad ovdje bili kad pitate da li se plaća.

— Nisam — kaže starac i ulazi. Ulazi pobožno, skrušen i zadivljen, stiska se uz drvenu stijenku dizala i gleda naša lica kao da pita dopuštamo li da on zaista uđe. Lica ostaju ravnodušna, dizalo kreće, starac zaneseno gleda kroz usko staklo u drvenoj stijenci kako promiče prvo stubište. Dizalo se zaustavlja na prvom katu, netko izlazi, dizalo opet kreće, a starac sve gleda kroz usko staklo kao u zanosu. Drugi u dizalu govore vozaču na kojem katu žele izići, a staro lice ispleteno od istrošenih kožnih remenova šuti začarano i crveni se kao crno vino.

Do posljednjeg kata ostali smo u dizalu samo starac i ja. Vozač otvara mrežasta vrata, ja zkoračujem prema izlazu, a starac još stoji stisnut uz drvenu stijenku bez pokreta, kao čista sreća. Vozač veli:

— Barba, stigli smo.

— A — kaže starac, i to je »A« puno i okruglo, sjajno kao dukat, zasanjano i toplo, i mene najednom srce zaboli od toga osamljenog, prastarog ljudskog glasa. Vozač ponavlja:

— No, stigli smo. Nema više katova.

Starac ga gleda, krv iz starih trošnih remenova vraća se u dubine žila, i starac šapće izgubljen:

— Pa dobro, nema . . .

— Onda treba da ovdje iziđete — tumači vozač. — Ovo je zadnji kat, došli ste na zadnji kat, razumijete li? U koje poduzeće idete?

— U nijedno — kaže starac plaho. — Ja sam vas pitao da li se plaća.

— Ma ne plaća se — veli vozač i trudi se da ne izgubi strpljenje — ali ako ste se dovle vozili, onda ja mislim da morate ići u neko poduzeće na ovome katu. Ovo je zadnji, lijepo sam vam rekao. A kako to vi sad kažete »u nijedno«?

— Pa kad ne idem u nijedno . . . Rekli ste da se ne plaća . . .

— Opet on s plaćanjem! — uzbuđuje se vozač. — Ma zašto ste ulazili ako nemate posla ovdje?

— Pa eto tako . . . — reče starac uplašeno. — Kad se ne plaća . . .

I gleda mene kao da se i mene boji. A meni grč u grlu, i kažem vozaču:

— Pave, zaboravila sam kupiti cigarete. Idem opet dolje.

— Idemo — veli vozač i bradom mi pokazuje starca: — Ovo još nisam vidio.

— Neka niste — kažem ja. — Barba se voli voziti. A vi kao da je u tome nešto zlo.

— Ma nije zlo — zbunjuje se vozač — nego ne događa se svaki dan.

— E pa sad se dogodilo. Pave . . .

— E?

— Kad dođemo dolje, vi ćete barbu opet voziti gore. Pa opet dolje. Jednu turu. Je li da hoćete?

Sad vozač širi oči na mene:

— Što je vama?

— Meni ništa. Ali barba se voli voziti.

— Ovo je službeni lift — kaže vozač svjesno.

— Razumije se — potvrđujem ja. — Samo jednu turu, Pave.

— Idite u smokve — veli Pave narogušeno, ali u glasu mu je jedna mekana nit, kao svilena. Ja volim vozača Pavu i zato što uvijek šalje samo u smokve, a ne drugamo.

Starac kao da nas nije ni slušao, opet izgubljen u svojoj začaranoj sreći. Opet je gledao kako promiču bijele kamene stube iza uskog stakla, i smiješio se kao da se igra.

U prizemlju izlazim iz dizala, ulaze novi ljudi, starac još sav zanesen zakoračuje prema izlazu i gleda Pavu, a Pave određuje:

— Pet ovaj put, ne šest, molim. Ovaj barba želi opet gore.

Starac izgleda tako sretno da se tamni poslovni likovi najednom, zajedno, počinju smiješiti. Iza njihovih četvrtastih ramena gledam starca u dizalu, Pave je već zatvorio željeznu mrežu vrata, i kroz njezinu pređu između tvrdih ramena starac mi se smiješi, i lice od kože starih ramenova opet je crveno i sjajno kao crno vino.

Tjedan dana poslije vidjela sam ga kraj mosta, pod divljim kestenovima, ujutro. Nebo je bilo od sivoga srebra, i rijeka teška i zelena, kao zaustavljena. Starac je sjedio na klupi obučen u golubove. Na ramenima, na grudima, na koljenima, na rukama, na dlanovima, na obući — sve golubovi, sinji, tihi, s crvenim očima. I na sjedištu klupe, i na naslonu, i na pločniku oko klupe: starac odjeven u golubove sjedi u modrom oblaku golubova i hrani ih iz ruke mrvicama kruha.

Ugledao me i opet mi se smiješi, a izorano mu je lice blago kao dobra zemlja. Ja ga pozdravljam sva zadivljena, nikad nisam vidjela čovjeka tako obučena u golubove:

— Dobro jutro, barba.

— A, vi ste ona iz lifta — kaže starac radosno, i malo stidljivo. — Nisam vam stigao ni zahvaliti, ono jutro. Vi ćete biti pomislili da sam malo tuknut, jelte?

— Uopće nisam — velim ja odlučno.

— E pa hvala — kaže starac. — Nego hoćete li malo sjesti ovdje kraj mene? Vidim da gledate moje golubove. To jest nisu moji, nego gradski, ali meni je kao da su moji.

Klupa je bila sva prekrivena golubovima, nije se imalo gdje sjesti. On ih nekoliko pokupi rukama, i tek s njegovih ruku sletjeli su na pločnik, a odmah s njega uzletjeli na njegova koljena i stisnuli se tamo među drugim golubovima. Kad sam sjela, on grleći jednom rukom golubove na koljenima zavuče drugu ruku u džep i izvadi neotvorenu kutiju američkih cigareta:

— Ovo je za vas.

Ja kažem što toplije mogu:

— Nemojte, barba, držite to za sebe.

— A, ja ću opet dobiti — svijetli se starac — samo vi uzmite. To je baš za vas, da vas nisam vidio bio bih odnio onom vozaču neka vam preda. To mi je jučer dao jedan kapetan iz kuće gdje ja stanujem, ja koji put poslušam štogod njegovu ženu, pođem joj nešto kupiti i tako. Pa kapetan meni dade ovakvih cigareta kad se vrati s dalekih mora. To su fine cigarete.

— Najfinije — kažem ja.

— Pa ih uzmite — veli on i stavlja mi ih u ruke. — Eto, za ono što ste mu rekli neka me vozi gore-dolje. Imam još jednu ovakvu kutiju, odnijet ću je onom vozaču, što mislite hoće li se on ljutiti? Dobar mi čovjek izgleda. A ja se, znate, nikad nisam vozio u liftu, i baš sam želio vidjeti kako je to. Onaj kapetan ima sina, pa je mali jednom bio s majkom tamo, išli su nešto poslom, i mali mi je pričao kako je to lijepo, stojiš nepomičan a dižeš se, a stube samo promiču kroz staklo. Pa sam i ja htio vidjeti, a nisam se usuđivao, puno sam obilazio oko one palače i sve sam s ulice gledao kako ljudi ulaze i idu do onoga lifta. Ja sam maloga pitao zašto se to zove baš lift, ali on ne zna. A ja se nikako nisam usuđivao ući, bojao sam se da me ne istjeraju. Da, mogao sam reći da idem u neko

poduzeće, pročitao sam naslove na tablama kraj velikih vrata, ali vidite, bit će da je čudno, ali ja nisam slagao nikad u životu. Baš nikad, znate, ni u maloj stvari.

Mrvi kruh golubovima i miluje im krila, i sav ponos ljudski zvoni mu u starom glasu. Ja pitam:

— A koliko vam je godina, barba?

— Bit će brzo osamdeset. I tako vam se ja nisam usuđivao ući, a u meni želja kao vatra: Isuse moj, da mi se voziti onim čudom barem jedan put. Vjerujete li vi u Boga?

— Vjerujem.

— Hvala Mu budi, onda ćete razumjeti. Eto, ima ovdje u donjoj kapucinskoj crkvi slika svetoga Jude Tadeja, apostola Gospodinova. Moja pokojna žena uvijek se njemu molila, govorila je da je on moguć pred Bogom u najtežim stvarima, beznadnim. A lijepa mu je ona slika, ima takve oči da se baš vidi kako je njima gledao Gospodina. I onda sam ja pošao pred tu sliku i molio ga: sveti moj Juda Tadeju, ovo nije velika stvar, ali za mene je beznadna kao da je velika. Ja se sam nikad neću ohrabriti da uđem na ona vrata, pa mi ti pomozi, tebe će Gospodin Isus uslišati. Sigurno hoće, i onda ću se ja ohrabriti i moliti neka me prime u ono čudo, da vidim prije nego umrem kako je to dizati se a ne hodati. A on me sa slike gledao kao da me razumije, on uvijek tako gleda, kao pastir ovčicu. I eto tako sam vam ja smogao hrabrosti da pođem onamo. Tuklo mi je srce kao da će me razbiti, ali kad smo se počeli dizati bilo mi je kao da letim. Sad ja znam zašto su golubovi uvijek tako dragi i dobri: zato jer lete. I onda sam zapalio svijeću svetomu Judi Tadeju, neka mu sva izgori u zahvalu, na slavu Božju. Gledao sam je kako gori, jedno popodne kad nikoga nije bilo u onoj crkvi. I moja pokojna žena rado je palila svijeće i bilo joj je drago gledati kako gore.

— Ima li dugo da je umrla?

— Ima, trideset godina. Bog joj dao raj nebeski, dobra je bila. Od srca je bolovala, i umrla mi je na rukama jednoga jutra kad sam se vratio s posla, još je bio mrak i ledeno u sobi, i njoj su ruke bile modre kao krila ovih golubova. Znate, meni se čude što se golubovi ovako kupe oko mene, hrane ih i drugi pa im ne dolaze ovako. A meni dolaze, možda me to moja pokojnica želi obradovati. Ja imam tri goluba i u kući, stanujem u potkrovlju pa oni imaju gnijezdo kraj moga prozora.

— A sami stanujete?

— Sam, e. Već trideset godina sam, ja i golubovi.

— A djece nemate?

— Imali smo jedno — kaže starac i jagodicama prstiju miluje glave golubova. — jednoga sina, jedinoga. Sunce moje milo, umro je kad mu je bilo pet godina. Zagušila ga je difterija, a umro je i on jedne zime rano ujutro, i otada sam se uvijek bojao zimskih jutara, i eto, jedno mi je i ženu odnijelo. Ja sve mislim da će jedno odnijeti i mene. Vi sigurno spavate rano ujutro, pa ne vidite kako

su strašna jutra zimi, modra i ledena. I golubinja su krila modra, ali su topla, zato ih volim milovati. A moj sin, on nas je milovao ručicama kad je umirao, mene i pokojnicu, i sve dok je mogao govoriti pijukao je kao golubić: »Dragi moji, dragi moji, ne plačite.« A mi smo plakali, i kamen bi proplakao. A poslije više nismo imali djece, kao da je prokletstvo palo na nas, ali nismo se tužili. Nikad se nismo tužili, jer tko je Božji savjetnik? Tko smije Boga pitati zašto je nešto dao ili nije dao? A ono jedino maleno ja sam sam pokopao, sutradan ujutro, bilo je tako zima da su mi se ruke mrznule, smrznuta je bila zemlja. Ja sam sam načinio sandučić i sam ga odnio na groblje, i pokopao sam ga pod jednim čempresom i ogradio grobić okruglim kamenjem. Bio je modar, čempres, modar kao smrznut. A na grobić smo usadili križ i cvijeće, i često smo tamo dolazili. Sada idem ja sam, na dva groba, a kad ja umrem neće više nitko dolaziti.

Govori mirno, blag i jednostavan na pragu svoje vječnosti. I smiješi se:

— Možda ipak hoće, ovi moji maleni, golubići. Oni mogu letjeti, neće im biti teško uspinjati se do groblja. Visoko je groblje, na brdu, ali oni lete. Oni će možda osjetiti da sam umro, pa će dolijetati. Samo ih više neću moći hraniti, ali ja ću u Čistilištu moliti neka im Bog pošalje hranitelja koji će ih voljeti kao ja.

I stare suhe ruke miluju modra krila, i počivaju čas na njihovoj toplini, a onda, kao da se boje da su teške na nježnom perju, opet se miču dugim svilenim kretnjama. Ja ga pitam:

— Što ste vi radili u životu, barba? Mislim, od čega ste živjeli?

— A, ja sam vam bio škovacin. To jest, službeno se kaže općinski smetlar. Ja sam meo centar grada, i znate, drago mi je bilo što su mi dali baš te ulice, to su lijepe ulice i mnogo ljudi njima prolazi, ja sam se uvijek veselio kako će toliko ljudi proći ulicama koje sam ja pomeo i oprao. Radili smo u zoru, cijeli je grad bio modar kao golubinje krilo. Lijepo je bilo, osim kad je bila zima, onda je modrina bila kao led, činilo mi se da siječem led dok sam hodao s metlom, a metle su bile one stare, od pruća, i kolica prosta i prljava, ne ovakva lijepa od cinka kao danas, i ni radnih odijela nismo imali, nego svoje prnje. Kako se moja pokojnica mučila perući ih, sve bi joj ruke pomodrile, jadnici, i umrla je s modrim rukama.

Uzdahnuo je sasvim, sasvim tiho, i odmah se opet smiješi i oči su mu modre kao jutro:

— A eto, moralo se. Namuči se čovjek i napati, ali dobro je i to. Sve se plaća, ja sam uvijek pošteno sve platio. Zato sam se onako i zadivio kad je onaj rekao da se za lift ne plaća. Dizati se a ne hodati, i još ne platiti, to se meni nikad nije dogodilo, pa sam jedva mogao vjerovati. A cigarete ću mu ipak odnijeti, tako, za zahvalu. Treba čovjeku zahvaliti, zar ne?

U DOBA RAZUMA

Te večeri Vanja se vratio kući prilično umoran. Igrao se cijelo popodne po ulici, zaprljao je hlačice i unaprijed je očekivao kako će mama vikati i prijetiti da će »reći tati«. Ona je uvijek prijetila da će »reći tati« kad je Vanja dolazio zaprljan ili razbio štogod po kući ili uopće »obavio jednu od svojih« (i to je bio mamin izraz). Ali zapravo nije tati nikad govorila ništa, samo bi vlastoručno istukla Vanju i čudila se zašto Vanja ne plače. »A baš neću plakati«, mislio je Vanja, »nisam ja djetešce da plačem.« Jednom je to i rekao mami, a ona je zavrtila glavom, ostavila ga u kutu i rekla odlazeći u kuhinju: »Da mi je znati na koga se uvrgao!« Vanja nije znao što to znači, i pomislio je: »Pitat ću je jednom kad bude dobre volje.« Ali mama nikad nije bila dobre volje.

Vraćajući se kući, Vanja je uvijek kucao na kućnim vratima. Sad je već mogao doseći zvono, jer mu je bilo već sedam godina, ali navika kucanja ostala mu je iz vremena kad je bio manji. Jer Vanja se igrao po ulici još kao sasvim malo dijete, mama ga je puštala i samo mu preporučivala neka se ne odmiče mnogo od kuće. On se igrao oko kuće, ali znao se i udaljiti, i bio je veoma ponosan što se nikad nije izgubio i uvijek se znao vratiti. Tako je učinio upravo i te večeri, zato je i bio umoran. »Kad samo večeras ne bi previše vikala«, mislio je kucajući.

Mama uopće nije vikala. Samo mu je otvorila vrata, propustila ga u predsoblje i rekla ne gledajući ga:

— Idi operi ruke.

Vanja opazi da mama govori nekako čudno i da uopće čudno izgleda. Ali nije se usudio pitati, samo se otšuljao u kupaonicu, a onda je sjeo na pod pred televizorom i tiho čekao da tata dođe kući i da ga pozovu na večeru.

Tata nije došao kući. Večerali su sami, to jest večerao je samo Vanja, jer mama nije ni dotakla jelo. Vanji se situacija učini ipak previše čudnom, pa upita:

— Gdje je tata?

— Otputovao je — reče mama. Odgovorila je odmah, brzo, istim onim neobičnim glasom od prije.

— Kad će se vratiti? — upita opet Vanja. Tata nije često putovao, a nikad se dotad nije dogodilo da bi otputovao tako naglo.

— Neće skoro — odgovori mama. — Otišao je na službeno putovanje.

»Red bi bio da mi reče kamo je otputovao«, pomisli Vanja. »Ali bolje da ne pitam, ona uvijek kaže da previše pitam.«

Nekoliko dana izdržao je da ne pita kamo je tata otputovao. Ali onaj čudni izraz na maminu licu nije mu dao mira. Od one večeri u vijek je imala isto lice, kao ukočeno. S tim licem odlazila je ujutro na posao i vraćala se s posla. Vanji se nekako nije dalo izlaziti na ulicu i igrati se s djecom kao prije. Sjedio je na podu u svome kutiću, pokušavao se zabavljati gradeći tvornicu od metalnih dijelova iz kutije koju mu je tata kupio prošle godine za rođendan. Ili je lutao iz sobe u sobu, ali pazeći da ne napravi nered. Prije na to nije pazio. Ali sad se bojao mamina novog lica.

Jedne večeri ne izdrži i upita:

— Je li pisao tata?

Mama ne odgovori. Gledala je u tanjur. Onda digne glavu i reče samo:

— Vanja.

— Molim, mama — odgovori Vanja. On je znao zaprljati hlačice i razbiti čašu, ali nije znao drukčije odgovoriti kad bi ga pozvali po imenu.

— Tebi je sedam godina — reče mama gledajući ga očima koje su posljednjih dana postale neobično velike i tamne. Vanja opazi da je mami teško govoriti, pa odloži svoju žličicu (on je uvijek jeo pečeno jaje žličicom a ne viljuškom) i kimne glavom želeći pokazati da pažljivo sluša. Mama nastavi:

— Kad sam ja bila kao ti sada, učili su me da dijete sa sedam godina stupa u doba razuma.

— Što to znači, u doba razuma? — upita Vanja.

— To znači da više nismo mala djeca, nego da možemo ozbiljno shvatiti sve što se s nama događa i da postajemo odgovorni za sve što činimo — objasni mama.

— Pa to je jasno — reče Vanja. — I onda?

— I onda, ti treba da razumiješ ovo što ću ti reći. I da ne plačeš. Ti si i sam rekao da više nisi djetešce, sjećaš li se?

— Naravno — reče Vanja ozbiljno i opet kimne.

— Bolje da ti ja kažem nego da čuješ od drugih. Moramo biti hrabri, Vanja, oboje. Tata nije otišao na službeno putovanje. Tata nas je ostavio.

Pazila je da joj glas ne zadršće. Vanja spusti sa stola svoje male ruke, čvrsto ih stisne oko naslona stolice i reče:

— Zašto nas je ostavio?

— Nismo se slagali — reče mama.

»Sa mnom se slagao«, pomisli Vanja i osjeti kako mu se nešto penje u grlo. Sjeti se kako ga je tata vodio za ruku kad su išli gledati vlakove, i kako ga je učio plivati. I proguta ono u grlu i još čvršće stisne stolicu. Uspio je progovoriti ne plačući, samo mu je glas bio malo tiši:

— Neće se više vratiti?

Mama ne odgovori, samo zaniječe glavom. Vanja opet prihvati svoju žličicu. Bilo mu je teško gutati, ali pojeo je jaje do kraja.

Te večeri ipak je plakao, ali mama to nije vidjela. Plakao je sam u svome krevetiću, tiho, da mama ne čuje. »Da me je barem pozdravio prije nego je otišao«, mislio je. »Što sam mu ja kriv ako se oni nisu slagali?«

Još jedno pitanje ostalo je Vanji neriješeno. O tati više nije govorio jer je mama o njemu stalno šutjela, ali to drugo pitanje svakako je želio raspraviti. I jednom upita mamu:

— A tko je tebe učio da se sa sedam godina stupa u doba razuma?

Mama se začudi:

— Kako dolaziš na to?

— Tako — reče Vanja. — Tebe je to netko učio, rekla si mi. A mene nije nitko. To si mi ti rekla jer nas je... jer nam se ovo dogodilo. A da se nije dogodilo, možda mi ne bi bila ni rekla. A tebe je to netko naučio. Kao što se... kao što se nekoga uči plivati, tako je netko tebe to naučio. Možda tvoja mama ili tvoj...?

Nije mogao izgovoriti. Mama odgovori brzo:

— Naučio me vjeroučitelj.

— Tko je to? — upita Vanja.

— Svećenik — reče mama. — Sad samo nemoj pitati što je svećenik.

— Kao da ne znam — reče Vanja uvrijeđeno. — To su popovi, vidio sam jednoga mršavoga s naočalima iz one okrugle crkve na trgu. Ja se koji put igram tamo blizu. Ali što znači vjeroučitelj? I zašto ja nemam vjeroučitelja?

— O tome ćemo govoriti kad budeš malo veći — odgovori mama. — Sad ne bi razumio.

— Kako ne bih razumio kad sam u doba razuma? — reče Vanja.

— Molim te, prestani — reče mama umorno.

Prestao je pitati, ali sutradan po podne pošao je u onu crkvu. Nikad prije nije bio u crkvi, pa je sve pažljivo razgledao. U crkvi nije bilo nikoga. Vanja sjedne u jednu izrezbarenu klupu i pomisli obeshrabreno: »Što mi vrijedi da sam u doba razuma, kad sve ono ništa ne razumijem?«

Želio je nekoga pitati, ali nije znao koga. Često je dolazio u onu crkvu, rano po podne, kad u njoj nije bilo nikoga. Bili su dani teških ljetnih vrućina, pa je Vanji bilo ugodno u onoj svježini staroga kamena. Ali stalno se mučio što ništa ne razumije. Nekoliko puta čuo je glasove iza nekih vrata u crkvi, ali nije se usuđivao pokucati, mislio je: »Možda bi me istjerali.« Osobito je želio pitati što

znači lik čovjeka koji visi na križu. Najviše se zadržavao pred njim. Pred njim je stajao i neki stalak s crnom okruglom pločom punom željeznih šiljaka. U te šiljke bile su utaknute svijeće, i gorjele su. Vanja je gledao kako dogorijevaju i kako se rastaljeni vosak skrućuje na crnoj ploči.

Jednoga vrelog popodneva ušla je u crkvu djevojčica. Mogla je biti malo starija od Vanje, a crna kosa bila joj je tako podrezana da je sličila na malu sjajnu kacigu. Djevojčica je nosila nešto zamotano u papir. Ušavši u crkvu, poklekne na jedno koljeno i ostane čas tako, a Vanja se sjeti nekih priča pokojne bake o davnim kraljevima i malim paževima, i pomisli: »Izgleda kao paž pred kraljevskim prijestoljem. Samo joj nedostaje sokol na ruci.« Mjesto sokola, djevojčica je nosila svijeću koju je odmotala iz papira. I približi se ploči sa šiljcima, zapali svijeću na jednoj od svijeća koje su već gorjele, i utakne je na jedan slobodni šiljak. Onda klekne pred onaj kip raspetog čovjeka, sklopi ruke i ostane tako, gledajući u kip.

Vanja ju je promatrao nepomično, kao prikovan. Djevojčica je dugo ostala klečeći. Onda ponovi kretnju kojoj se Vanja začudio već kad je ušla: dotakne prstima desne ruke čelo, prsi i ramena, pa opet začas sklopi ruke i ustane. Vanja se odluči: »Pitat ću je, pa što bude.« I približi joj se i reče šapćući (nije znao da se u crkvi ne govori glasno, ali naprosto se nije usudio glasno progovoriti):

— Molim te, pitat ću te nešto.

— Pitaj — odgovori djevojčica također šapćući.

— Zašto si zapalila svijeću?

Djevojčica ga pogleda. Opazi da govori nekako uplašeno, kao da se boji da će ga potjerati. I smili joj se nepoznati dječak, izgledao je tako malen. I odgovori:

— Jer mi je tata bolestan.

Vanja ju je gledao, mučio se kako da je još pita, i bojao se da ona ne ode. Ali ona nije odlazila. Onda se on ohrabri:

— Zar će mu svijeća pomoći da ozdravi?

— Svijeća znači molitvu naše obitelji — reče djevojčica. — Mi molimo da ozdravi, a ozdravit će ako Bog hoće.

— Bog — ponovi Vanja. — Tko je to?

Djevojčica ga pogleda. Opazi da govori nekako uplašeno, kao zna. »Malen je još za vjeronauk, a kod kuće ga sigurno nisu učili«, pomisli. I opet joj se smili taj mali dječak, pa pokaže na kip Raspetoga i reče:

— Ovo je Bog. — I odmah doda: — Naravno, to je samo kip, kao što je, recimo, tvoja slika samo tvoja slika, ali ipak si na njoj ti.

— A zašto ovako visi? — upita Vanja.

— Jer je raspet na križ za naše grijehe — odgovori djevojčica.

— Što je to grijeh?

— Zlo koje učinimo — reče djevojčica. — Na primjer, kad si neposlušan, to je grijeh i ti si za to odgovoran pred Bogom. Svaki put kad sagriješimo, to je kao da Ga ponovno razapinjemo na križ.

— Neću ja to — reče Vanja. — Meni ga je žao što ovako visi, to mora da strašno boli. Neka je ovo samo kip, ali on je ovako visio živ, je li? Kao što sam ja bio ja kad su me slikali?

— Da — reče djevojčica. — A On se zove Isus.

— Ljudi moji, ti mu znaš i ime — reče Vanja zadivljeno. — A tko te je sve to naučio?

— Mama i vjeroučitelj — reče djevojčica.

»Tako, i mama je nju to učila, i opet taj vjeroučitelj«, pomisli Vanja. »Baš sam ja jadan, mene nitko ne uči.«

Svijeća djevojčice zaplamsa jačim plamenom, stijenj se razgorio. I Vanja upita:

— Reci, da li Bog može učiniti samo da netko ozdravi kad je bolestan? Ili može učiniti . . . tako, recimo, da se vrati netko tko je otišao od svoje kuće?

— Bog sve može — reče djevojčica. — On nas je sve stvorio, pa nam može i dati sve što je za naše dobro.

Takva je bila Vanjina prva pouka iz vjeronauka. Sutradan nije kupio sladoled, nego svijeću. I kleknuo je pred onaj križ kraj svoje svijeće i sklopio ruke kao ona djevojčica i molio: »Bože, daj da se vrati moj tata.« A mami je rekao da, kad na jesen pođe u prvi razred, želi učiti kod vjeroučitelja. Mama ga je ispitivala otkud mu ta ideja, ali on je odgovarao samo: »Tako. Ti si učila, zašto da ja ne učim.« Susret sa djevojčicom sličnom pažu pred kraljevskim prijestoljem čuvao je samo za svoju dušu.

Sedam svijeća zapalio je Vanja pred Križem u crkvi na trgu. I često je tužno mislio: »Ma da mi barem piše, meni bi mogao pisati, ja mu barem nisam ništa skrivio.«

Sve je češće na to mislio. Kad mu je jednog dana mama rekla da mu je tata pisao i da ga želi vidjeti, Vanja sav zadršće kao stabalce na velikom vjetru, ali svlada se svom snagom i reče tiho:

— Čitaj mi što je pisao.

Mama započne čitati: »Malo moje janje . . .« A Vanja, dječak koji nikad nije plakao, brizne u plač i zagrli majku kako nikad nije učinio:

— Mama, mama moja! »Malo moje janje«, samo jedanput rekao mi je »malo moje janje«, samo jedanput, kad sam ono pao i sav se ubio! On mi opet kaže »malo moje janje«! On će se vratiti, mora se vratiti, ja sam molio Boga, Bog će nam ga vratiti, mama!

I dugo je plakao Vanja grleći mamu, jer, premda je već u doba razuma, Vanja je mali dječak, od sedam godina.

KRUMPIRIĆ I MEDALJICA

Milan je upoznao Maju na Majmunskom otoku.

Majmunski otok ne nalazi se negdje uz Afriku, i uopće nije otok. To je samo četverokut od cementa, malo podignut nad razinu pločnika. A nalazi se u glavnoj ulici jednoga našega grada.

Nije uopće jasno ni zašto se zove Majmunski otok. Tako su ga nazvali dečki koji se uvečer redovito okupljaju na njemu. Oni jedan drugomu nerijetko dobacuju: »Majmune!« Bez uvrede, čak srdačno. Možda se zato njihov otok zove majmunski, ali to nije sigurno. Kad sam jednom pitala Milana zašto se otok tako zove, maknuo je ramenom: »Uf. Kao da sve mora imati nekakav razlog.«

To je bilo godinu dana nakon što je Milan završio osmogodišnju školu. Kroz tu godinu nije učio ništa. Mama ga je bila upisala u gimnaziju, ali njemu je gimnazija bila dosadna: »Neću da budem profa!« Mama je pokrenula nebo i zemlju i uspjela ga ugurati u jednu srednju stručnu školu nakon što je školska godina bila već počela, ali poslije mjesec dana on je i iz te škole počeo izostajati. Izišao bi ujutro s knjigama, lunjao okolo s dangubama i o podne se nevino vraćao kući na objed. Konačno su iz škole javili mami da on u školu naprosto ne dolazi. Mama je očajavala, i na tome je i ostalo. Mama je bila udovica, Milan se rodio par mjeseci nakon što je njegov otac poginuo u zadnjim danima rata. Upravo u zadnjim, nekoliko dana prije obustave vatre.

Raskrstivši sa školom, Milan se vrlo malo zadržavao kod kuće. Zapravo, kod kuće je samo jeo i spavao, a inače je stalno bio vani, na Majmunskom otoku i tko zna kamo. Mama je lomila rukama: »Što će biti od tebe?« Milan bi se nasmiješio i rekao poučno: »To ostaje da se vidi, stara.« Mama je kukala: »Što će se vidjeti, postat ćeš bitanga ako tako nastaviš, eto to će se vidjeti!« Milan bi komično skupio obrve i zavrtio glavom kao da razmišlja: »Bitanga. Neka starinska riječ, mamice. Moram pogledati u rječnik što znači.« Mama bi skočila da ga lupi, a on bi strugnuo kroz vrata, i mama bi ga čula kako zviždi silazeći stubma. Znao je divno zviždati.

Mama je navikla pogađati njegova raspoloženja po načinu kako ju je oslovljavao. Pričala mi je: »Kad mi kaže 'stara', njemu je ravno sve do Kosova i pun je prezira do vrha nosa. Kad kaže 'mamice', znači da se ruga. A kad kaže 'mama', znači da mu nešto treba.« Rijetko je govorio mama, najviše onda kad je trebalo izvući novac za kino i krimiće. Za oblačenje nije se brinuo, ali brinula se mama, jer ju je bilo stid da joj sin hoda loše obučen kad je već i onako danguba. I tako je danguba dobila čak i kožnu vjetrovku. Onda je najednom htio traperice, »ali prave, iz Trsta, s markom na džepu«. Toliko mu je bilo stalo do takvih traperica da je čak rekao: »Mama, molim te.« Uz nekoliko akrobacija mama je uspjela nabaviti takve traperice, a on je odmah sutradan otperjao s njima pod pazuhom uskrativši svako objašnjenje. Potopio ih je u more, izažeo ih, vratio se kući i objesio ih da se suše na balkonu. Onda je sjeo do njih čitajući krimić. Mama je bila na tržnici. Kad se vratila, uhvatila se za glavu. A on se stražarski uspravi kraj mokrih trepavica i izjavi: »Molim ne dirati. Ja sam ih potopio u more. Kad se osuše ostat će na njima morska sol, i tek onda će biti prave.« Mama nije shvaćala: »Prave?!« — »Prave, jasno«, rastumači Milan. »Imat će izvjesne mrlje, bez kojih su traperice savršeno šugave.«

U tim trapericama i kožnoj vjetrovki stajao je na Majmunskom otoku one večeri kad je upoznao Maju. Uvečer glavna ulica postaje šetalište, i dečki s Majmunskog otoka promatraju šetnju i dobacuju. Maja je šetala s kolegicom, a Milan je stajao u društvu izvjesnoga Feđe, koji je također imao izblijedjele traperice. (Taj se Feđa uvečer igrao dangube na Majmunskom otoku, ali ujutro je marljivo išao u školu i učio za električara, a inače je sjajno svirao gitaru i veoma volio Milana.) Kad su Maja i ona druga po četvrti put prošle kraj Majmunskog otoka, Milan dobaci:

— Feđa, pogledaj ovaj primjerak. Ima nos kao krumpirić.

Njih dvije prođu naprijed kao da nisu čule. Ali prolazeći opet mimo Maja odmjeri Milana, a on zacvrkuće:

— Zdravo, krumpiriću.

Maja ga bijesno pogleda i povuče kolegicu da idu brže. Nestale su s korza, a Milan izjavi stručno:

— Grize.

— Da ne juriš previše, stari? — reče Feđa sumnjičavo. — Meni se čini da si je razbjesnio.

— Tako i treba, novorođenče — odgovori Milan pokroviteljski. — Vidjet ćeš sutra.

Sutradan je opet šetala s onom istom kolegicom, ali imala je ljepšu haljinu i čipkaste šarape. Milan je opet stajao s Feđom. Netom ju je ugledao, dobaci srdačno:

— Gle. Krumpirić je u čipkama.

Ona opet povuče kolegicu za ruku, ali ovaj put prema njima. I stane ravno pred Milana i odskandira:

— Slušaj, ti. Misliš da si duhovit s tim krumpirićem.

— Uopće ne mislim — reče Milan nježno. — Kako se zoveš?

Ona ostane kao zatečena, pa se najednom zbuni, i odgovori:

— Maja.

Od te večeri šetali su zajedno, ili svo četvoro ili njih dvoje sami. Često su išli i u gradski park, sjeli bi na klupu, a Feđa je svirao gitaru. Kad su imali novaca išli su u kino, a subotom na ples. Milan bi Maju pratio kući, i na rastanku uvijek bi joj rekao: »Laku noć, krumpiriću.«

Ona je bila godinu mlađa od njega, imala je šesnaest kad su se upoznali. Išla je u gimnaziju, bila je jedinica, a otac joj je bio viši službenik u privredi. Imali su stan od četiri sobe veoma moderno namješten, auto, televizor i plotun strojeva za domaćinstvo. Majina mama imala je jednu zanimljivu izreku: »Ja sam sva elektromotorizirana.«

Za stalno druženje Milana i Maje saznali su Majini roditelji tek poslije više mjeseci. Ispitali su Maju, raspitali se okolo, i osuli: »Huligan! Danguba!« Ona je puštala da viču. Kad je nisu uspjeli nagovoriti da ga ostavi, pošao je njezin otac u izvidnicu k Milanovoj mami. Ona nije još znala ništa. Slušala je bez riječi, i na koncu reče: »Što ja tu mogu, gospodine? Mene je već davno prestao slušati. Pokušala sam s njim na sve načine, pa mi ni školu nije htio završiti. Što ja tu mogu?« Ipak, pokušala mu je govoriti o Maji te iste večeri: kako je premlad, kako on najprije mora riješiti što će sa sobom, kako sve to nema smisla. On ju nije prekidao, a kad su joj se riječi ugasile, on se uputi u kuhinju i reče u prolazu: »Ja bih večerao. A ima li nešto smisla, to je moja stvar.« I na vratima kuhinje okrene se prema njoj i ponovi: »Moja stvar, mama.« I tada majka reče: »Mogu li je upoznati, Milane?«

Tako je Maja počela dolaziti u Milanovu kuću. Često bi došao i Feđa, i sjedjeli su svo troje na velikom divanu, Feđa je svirao gitaru, ili su slušali radio. Milanova mama nosila im je kakao i drhtala kako će sve to svršiti.

Maja je bila pred maturom kad je Milan najednom počeo učiti da vozi motocikl. Ispočetka nije htio tumačiti što će mu to, a onda jednom, kad je mama opet kukala kako će se ubiti, odapne: »Kad se zna voziti motocikl, lakše je naučiti voziti auto! Ja ću skoro u vojsku. E pa neću da stignem tamo kao majmun koji ne zna nego lezi-diži se, jasno?«

Dok je učio voziti, Maja ga je često čekala kod njegove mame. Jednom tako nađe gospođu gdje sređuje stare stvarčice u nekoj metalnoj kutiji. Među njima dođe joj pod ruke i zlatna medaljica na malenom tankom lančiću, pa je pokaže Maji i reče:

— Nisam više ni znala gdje je ovo . . . To je kum darovao Milanu za krštenje.

— I ja sam krštena — reče Maja ravnodušno. — Mama kaže da njima nije bilo stalo do toga, ali baka je prvila scene, pa su me krstili da prestane.

Milanova mama nježno se nasmiješi svojim uspomenama. A Maja je već promatrala starinsku narukvicu od srebrnog filigrana s tirkizima i divila se kako je lijepo izrađena.

Malo vremena poslije Majine mature nastala je katastrofa. Tako je to nazvao Milan ,sav naprosto uplašen: »To je katastrofa, krumpiriću . . . Jesi li sigurna?« Bili su sami kraj staroga srušenog mlina, u šumi. U posljednje vrijeme često su tamo dolazili.

— Sigurna sam — reče Maja. — Što ćemo sada?

Milan je šutio, ali gledao ju je neprekidno, ni časa nije skidao pogled s njezina lica, i nju to ohrabri. A on reče:

— Ne boj se, krumpiriću. Nemoj se bojati. Nešto ćemo već smisliti.

— Ja se ne bojim ako me ti ne ostaviš — reče ona.

On odgovori: — Ja nisam bitanga, krumpiriću. Premda neki misle da jesam.

— Ja to nisam nikad mislila — reče Maja.

— Znam da nisi. I zato se sad nemoj bojati — ponovi on.

Smišljali su cijelo popodne što da učine, i konačno su nešto smislili. Odlučili su da za prvo vrijeme ne kažu nikome ništa; malo su razmišljali da li da ipak kažu Feđi, ali Milan konačno izjavi:

— Nikome. Ni Bogu Ocu.

Maja se nasmiješi: — Kažu da On i tako sve zna.

— Drago mi je da ti opet vidim smiješak, krumpiriću — reče Milan. — A što se tiče Boga Oca, to sam ja rekao jer se tako kaže.

— Slušaj — reče Maja najednom.

— Što?

— Ako nam ispadne kako smo smislili, ti nećeš biti uz mene kad se . . . kad dođe. I eto sad kad spominješ Boga ja sam se sjetila . . . Tebi je kum darovao medaljicu za krštenje, malu malenu, s lančićem, pokazala mi ju je tvoja mama. Pa kad bi ti mogao izvući od mame tu medaljicu prije nego pođeš u vojsku, ja bih je držala kod sebe i . . . i kad dođe, ja bih mu je darovala mjesto tebe.

Hodali su cestom natrag prema gradu dok je to govorila. Milan ne odgovori, samo je tiho zagrli oko ramena, i nastavili su hodati prema večernjim svjetlima, i tek kad je progutao svoje devetnaestgodišnje suze u grlu Milan progovori:

— Važi, krumpiriću. Sutra ću ti donijeti medaljicu, stara neće ni opaziti. A ja se sjećam te medaljice, znaš, nosio sam je oko vrata kad sam bio malen.

Otišao je u vojsku par mjeseci poslije. Maji je pisao na Feđinu adresu, svake nedjelje. Ona je čuvala pisma noseći ih vazda sa sobom, zajedno s medaljicom. Šutjela je pred svima, i čekala.

Konačno je dočekala dan kad je njezina majka opazila što se s njom događa. Majka se zgranula:

— Zašto mi nisi prije rekla?

— Nisam htjela — reče Maja.

— Ali zašto? Da sam prije znala, mogli smo . . .

— E baš zato nisam htjela! — prasne Maja. — Znala sam ja dobro da bi me ti uzela za ruku i odvela da se »to odstrani«, tako se

kaže, je li? Ali ja to neću! Ja i Milan možda smo skandalozno mladi, ali mi to nećemo!

— A što ćete?! — vikala je elektromotorizirana. — Valjda se ne mislite vjenčati, glupani Božji!

Maja problijedi i uhvati se za stol. Majka se uplaši da joj je pozlilo i pritrči joj, ali Maja ostane čvrsto stajati i reče polako, kao da ima nož u grudima:

— Možda mi i jesmo glupani Božji. Za masu svijeta bili bismo pametni kad bismo otklonili odgovornost za ono što smo učinili. A to znači: vrijeme je da se počnemo pitati tko je taj Bog čiji smo mi glupani. Reci: je li glupost bila i to što smo se zastidjeli kad smo . . .

Dalje nije mogla, klonula je glavom na stol i isplakala sve suze što su se u njoj kupile kroz te mjesece.

Otputovala je k baki, u selo kraj velikoga grada u kojemu se rodio Milan. Ona je tako htjela, tako su se njih dvoje bili dogovorili ono popodne u šumi. Kad se rodila djevojčica, Maja poljubi medaljicu koju cijeli taj dan nije ispuštala iz ruke.

Milan je došao kući na odsustvo. Nije tumačio mami zašto je dobio odsustvo, nije joj rekao ništa. Zadržao se kod kuće samo tri dana, i nije objašnjavao zašto tako brzo odlazi. Samo je ponio modro odijelo koje nikad nije nosio, bijelu košulju i crnu kravatu. Kad mu je mama dala nešto više novaca — »da imaš za cigarete, ili ako nekamo izideš« —, zahvalio je toplo kao nikad. Otputovao je u veliki grad svoga rođenja, nakon što se porazgovorio s Feđom. U gradu je zatražio svoj izvod iz matične knjige rođenih. Maja je svoj već imala. Tek nakon što su se vjenčali, na općini, pisali su Milanovoj mami. I objasnili su joj da se ona ništa ne mora brinuti, jer Milan se u vojsci izučio za automehaničara pa će se zaposliti netom se vrati, a zaposlit će se i Maja, ona zna dobro tipkati. »A naša curica zove se Marina, i dali smo joj, mama, onu medaljicu od moga krštenja.«

Baka se mrštila da se moraju vjenčati i u crkvi i krstiti curicu, ali oni su to sami odlučili i bez bakina mrštenja. »Mi smo možda bezvezni, gospo,« tumačio je Milan baki, »ali nismo trogloditi, ako znate što to znači. I uostalom već su nam rekli da smo glupani Božji, pa je red ići u gluposti do kraja. Samo, znate, sasvim je radosno biti ovako glup, a uostalom mi smo se ponešto informirali o Bogu kad su nam već rekli da smo, makar i glupi, Njegovi. I otkrili smo da se dao razapeti na Križ, na primjer, čak i za nas. I za Marinu. Mi smo se o tome dopisivali, ja i krumpirić.«

Sutradan su pošli u veliki grad, Milan se htio vjenčati u crkvi gdje je kršten. Objasnio je Maji da će trebati »neke dispenzacije, kako li, jer bismo se po nekim ćitabama morali vjenčati tamo gdje si ti krštena.«

— Kako sve to znaš? — zapita Maja.

— Objasnio mi je Feđa — reče Milan. — On ide u crkvu i zna masu stvari, ali nikad nam o tome nije govorio, mislio je da nećemo razumjeti. Majmun.

GREDA

Još nije bila večer, ali padala je kiša i na stubištu bilo je već tamno. Tamno je bilo i u predsoblju kad je otvorio vrata. U drugoj kući sigurno bi već upalili svjetlo. Ali on, kad je sam, svjetlo nikad ne pali, pa ga lako zaboravi upaliti i kad mu netko dođe.

U njegovoj sobi ima malo pokućstva: kauč, ormar, nekoliko stolica. Sve novo, kruto, blistavo u tvrdoći modernih linija. I ima mnogo prostora za hodanje od zida do zida po sjajnom parketu bez saga, u dijagonali iz kuta u kut i duž ormara od prozora do vrata. U kutu kraj ormara, u dva niza, naslagano je mnogo velikih knjiga uvezanih u platno. Boja je platna blijedocrvena, kao oderana koža. U prvi čas nisam shvatila kakve su to knjige ni zašto su tako velike, kao registri ili kao uvezana godišta novina. Onda sam opazila jednu rastvorenu na stolici do kauča. Na stranicama nije bilo štampanih slova. Samo gusta mreža sitnih okruglih izbočina koje se čitaju prstima.

On je sjeo uz prozor, blizu stolića s magnetofonom. Ima više stolica u sobi, ali on mora da uvijek sjedi na onoj do prozora. Za vrijeme našeg razgovora ustao je nekoliko puta, šetao duž ormara, i sjedajući ponovno uvijek je sjeo na onu istu stolicu. A prozor je velik, bez zavjesa, i u vedre dane ova čista, stroga soba mora da je puna sunca. On sigurno i tada sjedi na onoj stolici do prozora. Ili šeta od zida do zida, između sunčanih zraka.

Bio je dječak kad je, igrajući se, našao zaboravljenu bombu u polju. Eksplodirala mu je u rukama. I ugasila mu je sunce.

— On živi u pustinji — rekao mi je Arsen pričajući mi o njemu. — I nema u toj njegovoj pustinji ničega osim gorućeg grma Imena Božjega. I on stoji potpuno sam pred tim ognjem što gori a ne izgara.

Do gorućeg grma u pustinji doveo ga je neki svećenik. Bilo je to u vrijeme kad su ga liječili na klinikama. Izliječili su mu ruke koje je bomba razderala, spasili su mu lice, i lice mu je danas lijepo kao lica mladića s Grecovih portreta. Samo su mu oči ostale ugašene, i tako u mraku našao ga je taj svećenik i smilovao se na nje-

govu dušu. Ali malo su mogli ostati zajedno, bilo je to pri kraju liječenja na klinikama, i mladić ugaslih očiju morao se vratiti u svoj grad, sam, noseći u svome mraku vječno pitanje pred Gorućim Grmom: »Tko si?«

— Mnogi traže znanje zato da bi našli vjeru — rekao mi je Arsen. — A on čini obratno: on je vjeru našega po onome što vi zovete milošću, i sada traži znanje kojim da je ispuni. On strahovito želi znati tko je taj Bog u kojega je povjerovao.

— Vi znate tko je — rekla sam ja. — Makar i mislite da ne vjerujete u Njega, ali Vi ste čitali Pismo čitav život, i čitav ste život o Njemu mislili sve vjerujući da ne vjerujete. Vi dakle znate tko je. Vi mu možete reći.

— Ja sam posljednji koji to mogu — rekao je Arsen. — Njemu treba Bog kojemu se može reći Ti. Njemu treba Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljev. To jest, Bog kojemu čovjek može reći: »Moj Bože«. Njemu treba Bog kojega je Isus nazvao Bogom živih. A ja upravo u takvoga Boga ne mogu vjerovati. Meni je Bog previše neizmjeran da bi Mu mogao reći Ti.

— Ti se može reći biću koje može reći ja. A Ime je Božje, Ime iz Gorućega Grma: »Ja jesam.«

— To su pjevali Proroci.

— To su doživljavali ljudi.

— Pođite k mome mladom prijatelju — rekao je na to blago. — Njemu treba Bog kojega se može ljubiti. A ljubiti se može samo Boga iz Pisma, Boga koji kaže Ja i koji hoće da mu se kaže Ti. To je meni jasno, premda se sav opirem toj ljubavi. Ali on joj se ne smije oprijeti, jer živi samo o njoj. Vidjet ćete.

Vidjela sam. Mladić ugašenih očiju sjedi kraj prozora i kaže:

— Nadam se da ću uskoro moći slušati Evanđelje. Dobio sam ga, ali moram ga snimiti na magnetofon, a magnetofon mi je pokvaren i teško ga je popraviti. Kad ga uspijem popraviti, molit ću nekoga da mi čita glasno, pa ću snimiti.

Želim vidjeti njegovo Evanđelje. On ustaje, pristupa ormaru, vještom naviklom kretnjom otvara vratnice i pruža u smjeru moga glasa malu knjigu u modrim koricama. Ja uzimam knjigu, a on opet sjeda do prozora. Ja kažem:

— Evanđelje možete čuti i u crkvi. Čita se za vrijeme mise.

— Znam, idem ja na misu. Ali ono se čitaju odlomci, pa ja slabo razumijem. Meni je drago slušati čitanje u crkvi, ali ipak je to nešto drugo čitati čitavo Evanđelje od početka do kraja. Onda se sigurno bolje razumije i ono što se sluša u crkvi.

— Sigurno. A u koju crkvu idete na misu?

On spominje crkvu najbližu svojoj kući, i kaže:

— Put sam već naučio, pa mogu tamo bez pretnje, i uvijek kleknem tamo na isto mjesto.

Zastaje, vidim da bi htio još nešto reći, i kao da se boji. i kažem mu:

— Ne bojte se, recite što ste htjeli reći.

— Pa eto, nešto ne razumijem. Onaj svećenik koji mi je prvi govorio o Bogu stalno mi je tumačio da se čovjek ne smije otuđiti od čovjeka i zatvoriti u sebe niti iz ljubavi prema Bogu. On je govorio da ne može biti prave ljubavi prema Bogu bez ljubavi prema čovjeku. A ipak . . .

— Što?

— Ja nisam sam na onoj misi. Ima ljudi u crkvi, ja čujem kako se miču i kako glasno mole misne molitve, zajedno. Molim i ja s njima, barem ono što znam napamet, Vjerovanje, Oče naš. A ipak, eto, meni se koji put desi da se spotaknem idući k onoj mojoj klupi. A nosim bijeli štap, dakle ljudi vide da sam . . . Pa nitko da mi pristupi i pomogne. Moram se sam snalaziti. A ipak su to kršćani, došli su na istu misu kao i ja. I sigurno je razumiju i bolje nego ja, jer ja sam još takva neznalica.

Ja ne odgovaram. Na to se ne može odgovoriti ljudskim riječima. Na to se može odgovoriti samo krvavim znojem Sina čovječjega. I otvaram malu knjigu u modrim koricama, on čuje kako okrećem listove i ne govori više ništa. Ja mu čitam:

— »A kad je navalila na Njega smrtna muka, još je usrdnije molio, a znoj Ga je oblio kao velike kapi krvi koje su padale na zemlju.«

On šuti još nekoliko časaka. Onda kaže:

— Ne razumijem. Znam što ste čitali, to je iz početka Muke Isusove u Maslinskom vrtu. To se Isus znojio krvavim znojem misleći na Križ koji Ga je čekao. To shvaćam. Ali ako ste mi time odgovorili na ono što sam vam rekao, onda ne shvaćam.

— Možda ovaj krvavi znoj ne znači samo strah Čovjeka pred Križem. Molio je dok su padale na zemlju te prve kapi Njegove Krvi: »Oče, ako je moguće, neka me mine ova čaša.« Neki tumači Svetoga Pisma misle da On time nije molio neka Ga mine čaša Muke; nego neka Mu bude pošteđeno ono što je vidio gledajući u stoljeća koja su dolazila poslije Njegova Križa: da će Njegova Muka biti uzaludna za mnoge. Možda se i zato znojio krvavim znojem još prije Križa: od muke što će Muka za tolike biti uzaludna.

— Ali oni oko mene u crkvi ipak vjeruju u Njega.

— Vjerovati je lako, pogotovu kad je vjera više naučena i naslijeđena nego stečena i doživljena. Živjeti po vjeri mnogo je teže. I upravo tu otvara se najveće pitanje odnosa čovjeka prema čovjeku.

— Ja sam pun pitanja. Ja sam sav jedno pitanje. A na koje to najveće pitanje vi mislite?

— Na pitanje pravednog ogorčenja. Eto, vi se spotaknete tražeći svoju klupu u crkvi, i nitko da vam pomogne premda vas vide s bijelim štapom. Činilo bi se da je pravedno da se vi na to ogorčite. Činilo bi se da je pravedno da slomite svoj bijeli štap nad onima koji ga ne vide. A vi ga ne lomite. Zar ne da ga ne lomite?

Pitam ga i gledam lice s ugašenim očima. A lice se ozaruje osmijehom kao svjetlošću, i slijepi mladić kaže:

— Nisam toliko slijep da ne bih vidio gredu u svojim očima. Tako mi je govorio onaj svećenik: ne smije se zaboraviti na gredu niti u slijepom oku. Ono što mi ne pomažu kad se spotaknem premda sam došao moliti zajedno s njima — ono je možda trun u njihovim očima. Ili možda i greda. Ili možda mnogo maloga trunja koje je teže nego jedna velika greda. Mene to boli i ja to ne razumijem, ali ne smijem slomiti štap, nikako ne smijem slomiti štap. Jer ako bih ga slomio, morao bih ga najprije slomiti nad sobom.

Osmijeh se ugasio. Ustao je, hoda od zida do zida, duž ormara što hladno blista tamnim plohama. Ja šutim. Nikoga se ne može pitati zašto bi slomio štap nad samim sobom.

Gluho odjekuju koraci po sjajnom parketu. Okrećući se očešao se laktom o zid, ostala je bijela mrlja na rukavu sivoga odijela. Ja gledam tu mrlju i slušam njegove korake. A on naglo razbija šutnju i kaže očajno:

— Znate li što je moja greda? Ja svojom vjerom vrijeđam Boga.

Hoda s rukama u džepovima, šake su mu stisnute. Tri krila ormara sjaju kao da su od čelika. Ja kažem:

— Sjednite.

On se vraća na svoju stolicu, stavlja na koljeno dlanove koji su bili razderani. Opet je okrenuo lice prema mome glasu, i govori:

— Ja sam se uhvatio za Boga kao za stijenu spasa. Ja vjerujem u Boga zato što mi Bog treba. Da ne vjerujem u Njega, ubio bih se. Eto to je ta moja greda, shvaćate li? I možda je teža nego sve grede i sve trunje onih koji idu k Bogu ne videći čovjeka kraj sebe. Ja ljubim Boga ne zbog onoga što Bog jest, nego zbog onoga što mi Bog može dati. Često mi se čini da ću svisnuti pod teretom takve jadne ljubavi.

— Počnimo od stijene — kažem ja.

— Kako?

— A tako. Vi vjerujete u Boga. A to znači i da vjerujete Bogu, zar ne?

— Pa sigurno — odgovara on. — Ja vjerujem da postoje riječi koje je Bog rekao ljudima. I vjerujem da su te riječi istina, i da te riječi čuva Njegova Crkva. Tako mi je govorio onaj svećenik. Zato ja toliko želim snimiti na magnetofon Evanđelje. Ja sam želio dobiti i sve riječi Božje, čitavo Sveto Pismo, ali rekao mi je da moramo čekati da se sve to štampa. Ali ako ja vjerujem Bogu, to ne znači da Ga ljubim kako bi trebalo, i eto vidite, greda ostaje.

— Ostaje ako Bog nije stijena spasa. A u Svetome Pismu pisano je baš to: »Moj Bog i Stijena spasa mojega.«

— Ponovite — kaže on tiho. — Ponovite, molim vas.

Ja ponavljam. I govorim mu:

— Rekli ste mi da molite Oče naš. Sad ste mi rekli i da vjerujete Bogu. A Oče naš jest molitva koju nas je naučila Vječna Riječ koja je tijelom postala i prebivala među nama, Riječ koja se za sve vijeke vjekova zove Emanuel, Bog koji je s nama. On nas je naučio

da molimo i za kruh svagdanji i za oproštenje grijeha i za čuvanje od napasti. Greda koja zatvara put ljubavi nije u tome da se za to moli. Greda je u tome da se za to **ne** moli.

— Ali ja bih Ga tako želio ljubiti zbog Njega samoga — kaže on opet.

— A što drugo činite kad molite u toj istoj molitvi: »Neka se sveti Ime Tvoje, neka dođe Kraljevstvo Tvoje, neka bude volja Tvoja kako na nebu tako i na zemlji«?

— Zar je to tako jednostavno?

— Nije. Jer Kraljevstvo Božje osvaja se silom: silom nad našom vlastitom, poremećenom složenošću.

On opet ustaje, hoda uz plohe sve tamnijega čeličnoga sjaja, i vidim da se bori s riječima u sebi. Pada večer, potamnilo je nebo u okviru prozora. On oslobađa riječi, polako, kao ptice iz trnja:

— Tu na tome kauču donedavna je često sjedila jedna djevojka, studentica. Nije joj smetalo što ja ne vidim, govorila je da će ona gledati za nas oboje. Bila je lijepa, ja imam njezino lice u prstima. Više ne dolazi. Ja sam joj rekao da ne dolazi.

— Vi?

— Da. Mislio sam da sam sretan dok Bog nije stao između nas. Počeo sam joj govoriti o Njemu. Morao sam joj govoriti o Njemu, shvaćate li? Onako kako sam znao, ali morao sam, inače bi sve ono između mene i nje bilo strahovito lažno. Ali nije bilo odjeka u njoj, čudila se o čemu uopće govorim, i smetalo joj je što govorim. Meni je Bog kao sunce: ne vidim Ga, a živim od Njega. A ona je htjela biti ruka koja zastire sunce. Kad sam bio dijete, prije moje nesreće, stavio bih koji put ruku pred oči i zadivljeno mislio kako je moja mala ruka dovoljna da mi sakrije sunce. Ta djevojka bila je također samo jedna mala ruka. I skinuo sam je sa svoga lica.

— I boljelo je?

— Kao da derem svoju kožu. Ali ja hoću da Bog bude moj Bog, Da ne prođe mimo mene kao Stranac, noseći uzalud Križ za mene.

— I vi se još mučite da Ga ne ljubite zbog Njega samoga.

Već je mrak u sobi, ugasio je čelični sjaj na krilima ormara. On stoji naslonjen na njih i odgovara:

— Mučim se. Njega se nikad ne može ljubiti dovoljno. Arsen kaže da ja stojim u pustinji pred gorućim grmom. A meni je onaj svećenik rekao da je Mojsije čuo iz gorućega grma glas Božji: »Skini obuću sa svojih nogu, jer je mjesto na kojemu stojiš sveto.« A ja sam još obuven i obučen u sebe. Premda sam skinuo ruku s lica.

GRADITELJ KATEDRALE

— Uzalud mi govorite da se niste promijenili. Ja sam vas poznavao i prije nego vam je Bog stao na put. Tada ste bili drukčiji.

— Ja sam tada živio drukčije. Ali u sebi nisam bio drukčiji, kako to ne shvaćate? Ja sam uvijek bio ovaj isti. Je li voda rijeke drukčija zato što teče kroz različite krajolike?

— Ako nije drukčija, drukčija izgleda. Otkad je Bog postao vaš krajolik, vi stvarno izgledate drukčije.

— Ali kako drukčije?

— Možda ću vam to najbolje objasniti jednom uspomenom iz svojih đačkih godina. Bilo je to u nižoj gimnaziji, imali smo u razredu kolegu, bio je sasvim normalan fakin, kao i mi ostali. I onda smo ga jednog dana vidjeli kako se naprosto izmijenio iz temelja. Sav je bio kao iznutra obasjan, čak se i kretao nekako posebno, sabrano, kao u nekom unutarnjem razmatranju, i mi smo ga gledali ne shvaćajući što mu je i zvali ga neka se dođe s nama igrati. A on reče nekakvim anđeoskim glasom, nevjerojatno, nikad mu nismo čuli takav glas: »Danas se neću igrati.« Pitamo ga zašto, što mu se dogodilo, a on: »Ja sam danas bio na svetoj Pričesti.« Baš je tako rekao, nikad neću zaboraviti. Mi smo se prosto skamenili prije nego smo mu se počeli smijati. Vidite: jedna pričest učinila je od toga najobičnijeg dečka nešto sasvim drugo, strano, neobično, pa makar i samo za onaj jedan dan, jer je već sutradan opet bio kao i prije. Ali za vas kao da nema toga njegova sutradan, vi ste u posljednje vrijeme neprekidno onako neobični kako je on bio onaj jedan dan.

— Ali kako sam to ja neobičan? Ja ipak ne govorim »anđeoskim glasom«, zar ne?

— Ne, ali se zato ni vi ne ponašate prirodno.

— Što znači ponašati se prirodno?

— Kako da vam rastumačim? Prije ste naprosto živjeli. A sad kao da stalno sebe nadzirete. Kao da u vama neprekidno traje neki napon promatranja vlastitog života.

— I zar je to zlo? Ako je za čovjeka bitno da je razumno biće, zar je protiv ljudske naravi živjeti po razumu a ne tek po instinktu?

— To ja nisam rekao. Ali vi sad nekako neobično shvaćate što znači živjeti po razumu.

— Kako neobično?

— Na primjer tako da živite sami.

— Ja ne živim sam. Slušajte, odgovorite mi: što vi mislite da je svrha ljudskog života?

— Izraziti sebe.

— Ja to i činim.

— Slušajte, opet ću vam nešto ispričati. Prije više godina gledao sam jedan ruski film, »Kameni cvijet«. Samo ovo zapamtio sam iz toga filma: kamenorescu Daniluški bilo je dopušteno da izradi kameni cvijet, prekrasan, kakav još nitko nije izradio: ali pod uvjetom da taj cvijet nikome ne bude dostupan. I kad ga je isklesao, klesar se zapitao: kome? čemu? I uzeo je malj i razbio svoje djelo.

— Vi hoćete reći da je taj kameni cvijet ljudski život, zar ne?

— Da. I ako taj život nije dodirnuo druge živote, on nema smisla.

— Točno.

— Točno? Ali vi ipak živite sasvim sami. Vi ipak ne dodirujete druge živote.

— Vi hoćete reći: jedan određeni drugi život. To ste mislili.

— To sam mislio!

— Zar ne mislite da je moguće i drugo izabrati? Zar se kameni cvijet mora dati samo jednom određenom životu? Zašto ljudima koji su se posvetili Bogu, i **čitavom** životu u Jedinom Njemu, oduzimate osmišljenje?

— Ali čovjek ima i tijelo. Zašto sebi uskratiti osjećajnost, koja je lijepa ako je ne zaprljamo? To je besmisleno.

— Ako sam ja to sam izabrao, ako mi to nitko nije nametnuo, onda to nije besmisleno.

— Ne znam, meni je to čudno.

— A što biste vi htjeli? Da joj dopustim da dođe? Ali meni se čini da bih time srušio sve što sam u sebi gradio.

— Tko vam to kaže?

— Moja savjest. Ili, ako hoćete, moj ponos. Kad se čovjek istinski trudi da živi u Prisutnosti živoga Boga, savjest i ponos postaju isto. Ja znam da su ljudi kadri dati sve ponose ovoga svijeta za jedan čas uživanja. Ali ja ne dam ni miligrama.

— Sve shvaćam, ali ne to u čemu bi time bio okrnjen vaš ponos.

— Zato jer bi bilo bez ljubavi. I bez budućnosti.

Naglo je ugasio magnetofon i ustao. Mislila sam da će mi sad nešto reći o tome razgovoru sa svojim najdražim prijateljem. Mora da mu je stalo do toga razgovora, jer ga je snimio — na istu vrpcu na kojoj ima snimljene odlomke iz Evanđelja. Ali nije mi o tome

rekao više ništa. Počeo je hodati od prozora do vrata, uz veliki ormar s krilima čeličnog sjaja. I onda počne govoriti, dugo, neprekidno, dok je padao mrak koji on ne može vidjeti.

— U meni su se vodili ratovi. Jedna riječ stalno me progonila: smisao. Čuo sam je kako mi kuca u ušima, činilo mi se da ću od nje poludjeti. Dolazio sam prijateljima, pitao ih: »Što je smisao života?« Jedan reče: »Budalo naivna, to se ne pita. Živi i ne pitaj.« Drugi reče: »Smisao je ono što smatraš smislom.« Treći dobaci: »Što tražiš u zraku? To ti je ona vatikanska stvar, bezvezno.« Pa ja krenuo: što smatram smislom? Počeo sam se pitati što je to moral, a prijatelji su se smijali: »Pazi, muči ga moral.« Jedan mi reče: »Moral, to ti je ogledalo pred kojim se majmun muči.« Ja se izgubio: da pustim da me oni povedu u život? I pustio sam, radio sve što i oni, pa mislim: kad su ovako za njih svi problemi riješeni, bit će i za mene. Ali hvatao sam se u nekakvim mislima, na primjer približavalo se osam uvečer a ja mislio: »Evo, do pola sata dolazi ona koja ima da osmisli moj život«, a onda je ispadalo da je to osmislenje samo bezvezna mala srećica, i ujutro sam se budio umoran i hvatala me panika: ovako će trajati deset, dvdeset, trideset godina, i nećeš istinski dodirnuti nikoga ni tebe itko. I tako sam zaključio: ako je smisao života kavana i djevojke, onda sam ja svoj život proživio. I došao sam do ruba samoubojstva, i zaustavila me samo misao: ubit ću se zato da se o meni priča, dakle je i to strah od smrti, strah da ne umrem u drugima. Nije ni to smisao. I tako se nisam ubio, a svi organi u meni vikali su: ti si nas prevario, to nije smisao! I dok sam se tako mučio jedan stari čovjek, napola slijep, reče mi: Bog. Ja opet k prijateljima, pitam ih o Bogu, a oni: »Idi, to su priče za malu djecu i za bake.« Drugi reče: »Njega se ne može spoznati.« A treći: »Ja vidim samo Njegova djela crnom tehnikom slikana.« I ja sam mislio: ne može to tako, da prihvatim Boga samo zato što netko kaže da Ga ima. I onda mi padne na pamet da sam ja zapravo već dva puta imao Boga i dva puta Ga izgubio. Prvi put došao je k meni na krštenju, ali nitko Ga nije htio sačuvati u meni, i tako je On u meni umro a da nisam znao ni da je živio. A kad mi je bilo trinaest godina već sam bio slijep, i baka mi je pričala o svetoj Luciji i njezinoj srušenoj kapelici u brdu, a ja nisam znao ni što je kapelica ni što je misa ni što je svećenik, ali čini mi se da sam znao što je Bog. I jedne noći mislim: izvući ću se i nabrati strahovito puno cvijeća i odnijet ću ga u onu kapelicu. I sanjam te noći: dolazi mi neki lik sav bijel, i lice mu je bijelo i dobro, i nosi čašicu vode u ruci i kaže: »Ja sam anđeo.« Ja ga pitam: »Kako ću znati da si anđeo?« On kaže: »Reci mi da mešto učinim.« I ja mu rečem: »Pretvori tu vodu u staklo.« A on iz čaše istrese na bijeli dlan sve same kristale, i ode. Sutradan kad sam se probudio učinilo mi se da nazirem prozor, i začudio sam se jer već dugo nisam vidio ništa. Ali drugi dan vidio sam da mama ima bijele papuče i haljinu na cvjetove, mama je mislila da to pogađam, ali ja sam rekao da vidim pa me odvela k liječniku. Na ploči sam iz blizine sva slova pročitao,

a liječnik reče da pogađam jer da ne mogu vidjeti. Ali ja sam vidio tri godine, ne sasvim jasno ali ipak sam vidio, i sve te tri godine ja sam živio noseći Boga u sebi s velikom ljubavlju, i moliti sam naučio, tražio sam od mame da me nauči i naučila me Oče naš, premda ona mnogo ne vjeruje. I u domu sam nosio živog Boga u sebi, ali onda je planuo sukob između ljubavi prema Njemu i onoga što su me učili, a uz to su rasli i drugi zanosi, osobito sam želio naučiti svirati. I jednom slušajući neki koncert rekao sam Bogu: »Dao bih ovaj vid da mi je znati svirati.« Par dana poslije išli smo šetati u šumicu, bio je novembar, snijeg, grudali smo se, i jedna gruda pogodi me u oko, i odmah nisam vidio više ništa. Svirati nisam naučio, a Bog se pomalo gubio u meni i tako je umro, ostale su mi od Njega samo neke molitvice. Bog je pustio da Ga ljubim koliko hoću, i da Ga odgurnem kad sam htio. I kad sam Ga odgurnuo nastao je kaos, i tako sam se kroz taj kaos probijao do smisla, i nisam znao da je Bog smisao, meni je On bio samo jedan bijeli san i mrtva ljubav i mrtva uspomena iz djetinjstva. Onaj poluslijepi starac vodio me u crkvu, i tako sam saznao što je svećenik i tražio sam ga i pitao sam i njega što je smisao, a on reče da je smisao Bog, ali ja to nisam razumio, ja sam se pitao kako Bog može biti smisao kad ima toliko zla na svijetu. Jer meni nije bilo jasno da je čovjek slobodan i da može Bogu reći ne. Onda mi je svećenik govorio o Isusu Kristu, koji je jednom zauvijek i u ime svih ljudi dobre volje rekao Da Bogu, i govorio mi je o Njegovu Križu u kojemu smo svi sadržani, i čitao mi je Njegovo Evanđelje, a ja sam slušao i nisam mogao povezati, nisam shvaćao zašto je sve to Krist učinio za čovjeka. I onda sam se opet razbolio, dobio sam upalu oba uha i morao sam prestati raditi, shvaćate li vi što znači za slijepca opasnost da izgubi i sluh? Sluh je svjetlost, sluh je jedini izvor svjetla. I tako ja ležim, bilo je uoči Nove godine, ležim u očaju da ću izgubiti i sluh, i počnem se sjećati djetinjstva, jednoga dana iz djetinjstva, dok sam još vidio, jednoga kristalnoga dana, jedinstvenoga. Nikad ni prije ni poslije nisam vidio tako sjajno sunce, nikad zrak nije bio tako proziran i obrisi tako jasni, nikad više nisam tako doživio okus i miris dana. Ležao sam tako, osjećao taj neizrecivi daleki dan na prsima ili u duši, i pitao sam se opet gdje je smisao. I onda mi iziđe kao pred oči kako mi je svećenik čitao iz Evanđelja o Muci Kristovoj, i bilo mi je kao da vidim: On visi raspet na Križu, a kraj Njega se kockaju za Njegove haljine. I pogodi me misao: tko može imati srca da Mu dijeli haljine? Eto On je raspet za čovjeka, a čovjek je tako nemilosrdan da se kocka o Njegove haljine. I tada sam sve shvatio i povezao: On je Milosrđe, On je Milosrdna Ljubav za čovjeka, on je umro iz ljubavi i samo od te Njegove ljubavi može se živjeti punim životom, onako punim kako je bio pun neizrecive svjetlosti onaj moj divni neponovljeni dan pod velikim zelenim stablom u polju. I počeo sam Mu govoriti: »Ja imam pravo da Te molim, Ti si mi dao to pravo kad si umro za mene. Ne daj da se srušim u potpuni mrak, sačuvaj mi sluh, oduzmi čašu . . .« I onda

sam se sjetio kako je On molio: »Oče, ne kako ja hoću, nego kako Ti hoćeš.« Pa sam i ja Njemu rekao: »Ne kako ja hoću, nego neka Otac učini kako Ti hoćeš, jer Tebi je dana sva vlast na nebu i na zemlji. A Ti mi samo pomozi da Te bolje upoznam i da Te više ljubim, jer Ti si smisao.« I eto tako sam Ga prepoznao, i više me nije ostavio. I sad me više ne zanima jesam li jadan, znam da sam našao ključeve života, a ako oni i ne otvaraju sva vrata, to je zato što Božji putovi nisu naši putovi. Ja sam Njega prepoznao, eto to je ono što ne shvaćaju moji prijatelji, nijedan, čak ni onaj najbolji i najdraži koji ne pojmi da se ja nisam promijenio, nego da sam samo našao smisao. On ne pojmi da ja sada gradim veliku katedralu kojoj je u središtu Križ Milosrdnoga. Ja je u sebi gradim svakim svojim danom, svakim časom svoga života, i eto zato ja ne mogu ničemu drugom, ničemu što stoji izvan Isusa Krista, dati ni jedan miligram snage kojom gradim tu svoju katedralu za Križ Njegova Milosrđa. I sad se više ne bojim ni patnje, mislim da se više ne bih bojao niti gubitka sluha, jer upravo je patnja kamen kojim gradim svoju katedralu, i često nađem sebe gdje Ga molim: daj mi još patnje. I velika mi je muka baš to što to nitko ne razumije, ni oni koje najviše volim, ni moja mama. Meni je kao da me udaraju bičem kad mi kažu da su me popovi ošamutili, tako oni kažu, a to nije istina, ja sam potražio svećenika tek onda kad sam u sebi po treći put našao Boga ne znajući ništa o Njemu i želeći saznati. Ja ne znam smije li se tako reći, ali meni se čini da je mene prije Bog doveo svećeniku nego svećenik Bogu, i svećenik mi je samo pomogao da prepoznam Onoga koji me k njemu doveo, jer bez onoga čitanja Evanđelja ne bih Ga nikad prepoznao. Ja bih tako želio da moji prijatelji to shvate! I ja često molim: učini da Te po mojoj patnji barem netko prepozna.

Tek sad je zastao. Nastavio je hodati od prozora do vrata, malo pognut, kao da gleda ponore slijepim očima. Nije ni opazio da šutim. Tek malo poslije zaustavi se, nasloni se na potamnjelo krilo ormara umornom kretnjom, kao da dolazi iz daleka, i tiho se nasmiješi i reče:

— A vi stalno šutite. Sve ovo vrijeme samo ste šutjeli . . .

— Ja sam bilježila.

— Ovo što sam govorio?

— Da.

— Ali zašto?

— Zato da Ga po vašoj patnji barem netko prepozna.

ISUSOVO GROŽĐE

Njihovo prijateljstvo počelo je jednog popodneva, kad je Saša izišao iz kuće jedući palačinku. On je imao čudan ukus u palačinkama, najviše ih je volio kad bi malo zagorjele i ostale od jučer. Poslije objeda on je palačinke vlastoručno stavljao u lončić od aluminija, koji je imao hermetički poklopac i takav držak da se lončić na njemu mogao ljuljati. Vlasništvo nad tim malo ulupljenim lončićem Saša je u kući izborio kao svoje isključivo pravo, i vrištao je do neba kad ga je Olimpija htjela baciti. Zapravo, bila ga je već i bacila jednog jutra dok je Saša bio u školi, a bio je baš četvrtak, dan kad su na kraju objeda po nepisanim Olimpijinim zakonima dolazile palačinke. Saša se uzmuhao tražeći lončić, Olimpija reče da ga je bacila u smeće jer da je star i ulupljen, i da je kupila novi, »lijepi, od emajla i s naslikanim pjetlićima«, a Saša se rasplače kao godina, baci na pod lončić s pjetlićima, istrgne iz kante za smeće onaj stari ulupljeni i sve plačući izjavi Olimpiji da je vještica. Poslije toga Olimpija je morala propisno oprati prezreni lončić vrelom vodom i sapunom i osvjetlati ga Vimom, a Saša je strogo nadgledao tu rehabilitaciju, sam obrisao lončić, stavio u njega palančike, čvrsto ga zaklopio poklopčićem, pobjednički ga zaljuljao na dršku i izišao iz kuće noseći u drugoj ruci jednu palančiku koja u lončić nije mogla stati.

Tako je izišao i toga popodneva, a bio je petak, dakle su palačinke bile jučerašnje i baš su bile malo zagorjele. Ljuljajući lončić i dovršavajući onu palančiku koju je bio ponio u ruci, Saša se zapita kamo da krene: u vrt ili na livadu. Vrt je bio ispred kuće, star i zapušten, s velikim grmovima ruža i visokom trnovitom živicom punom crvenih bobica. Bobice se moglo i jesti, bile su osobito dobre sa šećerom. U dane bez palačinki Saša bi u slavni lončić stavio malo šećera i ponio sa sobom žličicu. Onda bi nabrao bobica u veliki tatin rupčić, oprao ih na maloj česmi u vrtu, pomiješao ih sa šećerom u lončiću i jeo ih žličicom smjestivši se na travi kraj ružina grma.

Saša je u vrtu otkrio i nekoliko mravinjaka, i volio je gledati mrave kako idu u povorkama. Ali toga popodneva odluči da ide na livadu.

Livada je bila iza kuće, ograđena s dvije uzdužne strane visokim kamenim zidovima, od kojih je jedan bio sav prekriven bršljanom. S treće strane završavala je šumicom smokvinih stabala, a iza šumice bila je čistina i na njoj kućica kočijaša Grge. U prednjem dijelu stanovao je Grga, u stražnjem njegova dva konja, dok su drvena kola kojima je Grga prevozio raznu robu stajala pred kućicom, kraj bačve vode u kojoj se Grga prao. Trava na livadi bila je toliko gusta i visoka da se Saša, dok je bio samo malo manji, mogao sasvim u njoj sakriti. Bilo je na livadi i nekoliko stabala, sva osim jednog granala su se nisko od zemlje i bilo se lako na njih penjati, a cvjetala su grozdovima sitnih ljubičastih cvjetića od kojih je mirisala sva livada. Ono veliko stablo s visokim deblom cvjetalo je također u grozdovima, i sva djeca koja su dolazila na livadu zvala su to cvijeće Isusovim grožđem. Bilo je na livadi i malih tankih stabala s tim istim Isusovim grožđem, grane su im se savijale jedne oko drugih i načinile kao šator, i u tome šatoru bio je kameni stol i dvije drvene vrtne klupe. Saša je otkrio da se i ono Isusovo grožđe može jesti, a poslije je na livadi čuo da se može čak i »pohati«, i nije dao mira Olimpiji dok mu nije »ispohala« čitav tanjur bijelih cvjetnih grozdova.

Sunce je gorjelo toga popodneva, bio je srpanj, cvrčci su cvrčali u kori stabala, u velikoj vreloj tišini. Saša je volio slušati cvrčke. Polako je hodao kroz travu, razmičući je rukom slobodnom od lončića. I tako dođe do one šumice od smokava na kraju livade.

Bila su zapravo samo tri stabla, ali tako velika i razgranata da je ispod njih uvijek bio hlad, i zaista su djelovala kao šumica. Dva stabla nosila su plodove sa zelenom korom, a treće je bilo »crna smokva«, to jest plodovi su mu bili tamnoljubičasti. U hladu ispod bijelih smokava bile su dvije zelene vrtne klupe kao u šatoru od Isusova grožđa, a pod crnom smokvom stajao je veliki bijeli kamen sličan stećku. Saša je često sjedio na tome kamenu. Rano po podne u šumici obično nije bilo nikoga. Ali toga popodneva sjedio je na kamenu nepoznati dječak.

Saša ga pogleda ljuljajući lončić, a i onaj je gledao njega obuhvativši rukama koljena. Onda Saša reče:

— Ti si neki novi.

Novi dječak pokaže kuću koja se kroz granje smokava jedva nazirala na brežuljčiću iza Grgine čistine:

— Jučer smo došli stanovati tamo.

— A odakle ste došli? — informirao se Saša.

— Iz Dubrovnika — reče dječak.

— Odmah sam ja vidio da govoriš drukčije — izjavi Saša. — A kako se poveš?

— Darije — reče dječak. — A ti?

— Darije — ponovi Saša. — Nikad čuo. Ali sviđa mi se. A ja se zovem Aleksandar. Ali zovu me Saša, hvala Bogu.

— Zašto hvala Bogu? — nasmiješi se dječak.

— A zato što je Aleksandar takvo nemoguće ime. Objesila mi ga je Olimpija, to je njoj slično.

— A tko je Olimpija? — zapita dječak.

— Moja neizreciva teta — reče Saša. — Tatina sestra. Meni je mama umrla kad sam se rodio.

— A zašto je Olimpija neizreciva? — zapita opet dječak.

— A za svašta, mani je — odmahne Saša i popne se na kamen: — Ovdje možemo oba sjediti.

— Sigurno — kimne dječak. — A što imaš u tome lončiću?

— Palačinke — reče Saša. — Voliš li ti palačinke?

Pojeli su zajedno sve palačinke iz lončića, informirajući se međusobno o raznim događajima i okolnostima. Ispostavilo se da su obojica navršili devet godina i da su čak rođeni u istom mjesecu. Onda Saša zaklopi lončić:

— Dođi, pokazat ću ti našu livadu.

I povede novog dječaka po livadi, tumačeći mu sve o travi, bršljanu, stablima, mravima i cvrčcima, i o crvenim bobicama i Isusovu grožđu. Novi dječak reče:

— Meni se čini da se ovo stablo zove bagrem. Zašto ti kažeš Isusovo grožđe?

— Pa tako ovdje kažu sva djeca — reče Saša.

— Čudno — reče novi dječak.

— A zašto? — zapita Saša. — Pa lijepo je da se zove Isusovo grožđe.

— Ti si sigurno strašno pobožan? — nasmiješi se novi dječak.

— Pa nisam baš osobito — reče Saša. — Tako. Ali Isusovo grožđe, to je lijepo. Zašto se tebi ne sviđa?

— A tko ti kaže da mi se ne sviđa? Sviđa mi se — reče novi dječak. — Samo je neobično.

Postali su nerazdruživi. Na jesen su se upisali u isti razred, sjeli u istu klupu. Išli su zajedno u školu i iz škole, učili zajedno, igrali se zajedno, sastajali se po podne i dijelili palačinke iz lončića, zajedno brali crvene bobice i Isusovo grožđe, pleli vijence od ljubičastog cvijeća i kape indijanskih poglavica od šiblja sabljasta lišća što je raslo ispod bršljanova zida. Predvečer su zajedno išli na dno ulice, da dočekaju Grgu koji se vraćao s posla, i popeli bi se na njegova kola i vozili se sve do bačve pred kućicom. Kad su završili osnovnu školu, upisali su se u istu paralelu prvoga razreda iste gimnazije i opet sjeli u istu klupu.

Onda je nestalo njihove livade, i vrta, i šumice od tri smokvina stabla, i Grgine kućice. Na cijelome tome prostoru sagrađene su nove kuće, blok novih modernih kuća od opeka i cementa, sličnih onoj na brežuljčiću u kojoj je stanovao Darije, i stara Sašina kamena kuća uklopila se u taj blok. Sva djeca s livade bila su žalosna, ali njima dvojici bilo je najteže, svladavali su se da ne zaplaču gledajući kako se ruše mirisna stabla s ljubičastim cvjetnim grozdovima, kako leži oboreno divno veliko stablo na koje se nisu mogli penjati. Srušen je

šator od Isusova grožđa, posječeni grmovi ruža i crvenih bobica, posječene stare smokve, strgnut bršljan s kamenoga zida, iščupano sabljasto šiblje i trava, razorena Grgina kućica, razoreni mravinjaci, i sve su preorali željezni strojevi. Prije nego su odnijeli veliko oboreno stablo, Saša je došao s lončićem, napunio ga bijelim cvjetnim grozdovima s njegovih grana koje prije nikad nije mogao doseći, zaklopio poklopčić po zadnji put i sakrio lončić u jednu staru škrinju na tavanu. Tu, sam u prašini i paučini, Saša je ipak zaplakao, pomilovao škrinju kao grob i rekao: »Zbogom, moje Isusovo grožđe.« Olimpija je pitala gdje je lončić, a Saša reče: »Pokopan je, amen.«

Tako je završilo djetinjstvo Saše i Darija. Iznijeli su iz njega, živo, svoje prijateljstvo; sjedili su i dalje u istoj klupi, posjećivali se, izlazili zajedno. Ali bilo je to neobično prijateljstvo: nikad nisu jedan drugome govorili o sebi. Njihov prvi razgovor na kamenu pod crnom smokvom i na tihoj zemlji pod visokim bagremom kao da je odredio njihov odnos za sve te kasnije godine: prisni, bez stvarnoga povjeravanja, poznavali su jedan drugomu okvire života i obrise uvjerenja, ali i jedan i drugi zaustavljao se pred srcem prijatelja kao pred jezerom, na rubu i u tišini.

Jednog popodneva, u petom razredu gimnazije, izišli su zajedno i rastali se kod staroga gradskog parka. Bilo je proljeće, peti travnja, godine 1941. Saša je pošao u gradsku knjižnicu, a Darije k učitelju violine. Dogovorili su se da će se opet sastati predvečer.

— Gdje da se nađemo? — zapita Darije.

— U crkvi svetoga Petra — odgovori Saša.

— Što je tebi? — iznenadi se Darije. — U crkvi svetoga Petra?

— Nemoj se čuditi, Darije — reče Saša. — I nemoj me pitati što mi je, jer ne znam što mi je. Znam da se nas dvojica nismo nikad sastajali po crkvama. I da već davno ne idemo tamo ni jedan bez drugoga. Ali danas bih tako volio naći se s tobom u crkvi. Zašto, ne znam. I zašto baš danas, ne znam. Sve od jutros drži me ta želja, probudio sam se i našao je u sebi.

— Čudno — reče Darije. — A zašto baš crkva svetoga Petra?

— Ne znam — reče opet Saša. — Možda zato što sam u njoj primio prvu pričest. Onoga proljeća prije nego si ti došao.

— Kad je cvjetalo Isusovo grožđe — nasmiješi se Darije.

— Nemoj tako, Darije — reče Saša. — Voljeli smo ga, i ti si ga volio. Nemoj se smješkati. Nemoj mi reći ne.

— Kad sam ti rekao ne? — reče Darije. — Do viđenja večeras, u crkvi svetoga Petra. — I naglo se okrene i uputi se starom Dubrovačkom ulicom, kroz zelene sjene teških, tamnih stabala.

Crkva svetoga Petra bila je pusta toga predvečerja, hladna i tiha u srebrnom i ljubičastom mraku. Saša je našao Darija pred vratima, ušli su zajedno. Samo se Saša prekrižio, i stali su zajedno kraj prve crne klupe. Saša je gledao u oltar, a onda se okrene k Dariju. Jedan čas su se tako gledali, pa se Saša tiho odmakne i pođe k velikom oltaru u dnu crkve. Na pola puta stane i okrene se, čekajući. Darije se ne makne, samo je gledao prijatelja.

Saša se opet polako okrene i nastavi hodati do oltara. Zastane pred pričesnom ogradom, i klekne na gornju stepenicu, desno od vratašca, na isto mjesto gdje je primio prvu Pričest. Gledao je u mramorno svetohranište, uspravan na koljenima. Onda su počela zvoniti večernja zvona s vitkoga zvonika, i Saša ustane, učini na sebi znak križa i vrati se k crnoj klupi. Darije je stajao kraj nje, nepomičan, čekajući ga sivim, mirnim očima.

Kao da su se dogovorili, te večeri nisu više spominjali taj pohod crkvi. Šetali su obalom ispod palmi i pošli zajedno kući, kao svaku večer. Tek na rastanku pred Darijevim vratima Saša reče:

— Danas si mi rekao ne, Darije. I ne samo meni.

— Komu još? — nasmiješi se Darije. — Bogu?

Saša samo potvrdi glavom, još jednom pogleda prijatelja i krene natrag ulicom do svoje kuće. Sutradan ujutro pale su na grad prve bombe, jedna je srušila crkvu svetoga Petra, samo je mramorno svetohranište ostalo netaknuto.

Rat je rastavio Sašu i Darija. Odmah poslije okupacije Darijeva obitelj preselila se na sjever. Poslije rata tražili su jedan drugoga, ali mnogi su se tada uzalud tražili. Staru Sašinu kuću srušila je bomba, i Olimpija se čudila zašto se Saša toliko raduje kad je iz ruševina izvukao jednu staru škrinju. Preselili su se i oni u drugi grad, malo poslije rata, u grad na Kvarneru.

Prošlo je četrnaest godina. Saša je završio studije, stupio u službu, i po službenom poslu često je morao putovati u provinciju. I jednom dođe tako u gradić kraj velike željezare, a bilo je proljeće. Prolazio je ulicama, i opazi malu vilu između rascvjetanih bagremovih stabala. Kroz vrtna vratašca iziđe dječak, mogao je imati devet godina, i Saša protrne, jer mu se učinilo da je preda njo izišao Darije iz njihova djetinjstva, tako je dijete sličilo na Darija iz onih dana. I Saša se približi djetetu, pokaže rascvjetane grane i upita:

— Molim te, kako se zove ovo cvijeće?

— Isusovo grožđe — odgovori dijete. I nasmiješi se i prođe, a Saši je srce lupalo kao onoga predvečerja pred svetohraništem. Uđe u vrt, priđe vratima vile, pročita na pločici inženjerski naslov i Darijevo ime i prezime. Onda zazvoni kao izvan sebe. I Darije otvori vrata.

... — Ja sam ga sam posadio, i naučio sam svoga sina da ga zove Isusovim grožđem — govorio je Darije Saši te večeri, u modrom obasjanom mraku. — Jer nisam znao gdje si, Saša, ali mučilo me što sam ti jedan put rekao ne. I od te patnje nastao je moj »da« Bogu.

— On je govorio u pričama — reče Saša. — Možda je bagremovo cvijeće bilo Njegova priča za nas.

DADO

Poslije rata Dado se našao u podrumu i u mlinu.

U podrumu zato što je bomba srušila kuću u kojoj je stanovao. A u mlinu zato što je od nečega trebalo živjeti.

Dadin otac, gospodin Valerijan, bio je penzioner. Nije bilo lako uzdržavati ženu i dva sina sa samom mirovinom malog činovnika, u gradu posutom ruševinama. Dado se morao snaći. U ono vrijeme svijet iz grada odlazio je u zagorska sela, da za novac, ili zlato, ili plahte, ili dobro sačuvana odijela nabavi pšenice ili kukuruza. Pšenicu i kukuruz trebalo je samljeti. I tako se Dado snašao i otvorio mlin.

Dadin mlin bio je u jednoj staroj kamenoj uličici, u koju nikad nije dolazilo sunce. Dado je mlio cijeli dan. Da zaštiti kosu, nosio je kapu od papira. Da zaštiti odijelo, privezao bi platnenu pregaču. Ali štititi odijelo zapravo nije imalo mnogo smisla, jer je bilo sasvim trošno. Osim toga odijela Dado je imao još samo jedno, jedva malo bolje. Sve drugo što je imao Dado propalo je u bombardiranju.

Kad bi se umorio mljeti, Dado bi zaključao zelena vrata mlina i sišao stubama uličice. Ali svatko tko je dolazio u Dadin mlin znao je da će se Dado brzo vratiti. Žene s vrećicama pšenice i kukuruza pričekale bi pred zelenim vratima u uličici bez sunca, i govorile bi: »Sad će on.« Jer Dado nikad nije odlazio daleko. Samo do malog trga podno stubišta.

Tamo na malom trgu popločanom kamenim pločama bio je jedan lokal. Znam da ta riječ ne valja, ali ono što je tamo bilo ne može se nazvati krčma. U krčmi se buči, i govori se svašta. U tome lokalu nije bilo buke, a i proste riječi mogle su se izbrojiti. I bile su nekako tužne, kao da se same žaloste što ih izgovaraju. Bilo je to uopće tiho i malo tužno mjesto. Mnogo boca, jedan starinski šank i mnogo stalnih gostiju. Vlasnica je uvijek nosila crninu, i bila je dobra žena, razumna. Mnogo je vidjela u mnoge godine što je držala tu točionicu. Bilo je to mnogo više nego točionica: bilo je sastajalište ljudi koji su se dugo i tiho poznavali, često nesretni i često veoma,

veoma sami. Pjesnici i slikari rado su dolazili tamo. I profesori, i činovnici, i šoferi, i radnici iz luke. Žena u crnini, s čudnim prezimenom jednoga mjeseca u godini i s imenom koje znači more i gorčinu, svima je nalijevala razne vrsti svojih čuvenih rakija u neobične staklene bočice. Tu se nije pilo iz čašica, nego iz tih pedalj visokih bočica uskih grlića, od rebrastoga stakla. Zvali su ih čokanji. Osobiti majstori u piću bili su oni koji su čitavu bočicu znali ispiti jednim gutljajem. Dado je to znao savršeno.

Vraćajući se u mlin, često je nosio u ruci jednu ili dvije takve bočice. Stavio bi ih na rasklimani stol u mlinu, i pokrio bi grliće papirom. Ali poslije malo vremena mogao ih je ostaviti i nepokrivene, pa i prevrnute.

Tako je Dado živio godinu dana. Bio se sasvim zapustio, više mu se uopće nije dalo da dolazi u mlin u onom boljem odijelu i da u mlinu navlači ono staro. Odlazio je iz kuće u starom, bilo se već i poderalo, ali Dadi je bilo svejedno. I onda je, jednog jutra, kraj stare česme, blizu jedne srušene crkve, odjeven u to svoje poderano i brašnom zaprašeno odijelo, sreo Šu.

Razumije se, ona se nije zvala Šu. Nitko se ne zove Šu. Ali nju je tako nazvao Dado, kad ju je upoznao.

Zapravo Dado nije izmislio to ime. Tako se zove djevojka u jednoj priči Đure Sudete. Priča se zove Mor, po imenu mladića koji je volio Šu. A njihova imena, sastavljena, daju riječ Šumor. Starinska riječ, ispala iz uporabe: tko još danas zna reći šumor? Danas se pjesnici koje se sluša zovu urlatori. Prije dvadeset godina, u vihoru i grmljavini jedne revolucije, bilo nas je koji smo znali čitati Đuru, pjesnika šumora. I bio je među nama Dado, koji se prehranjivao mlijući žito dobiveno za zadnji zlatni prsten i zadnju dobru plahtu iz kuće, i koji je pio rakiju iz čudnih bočica od mutnoga stakla, ali je znao svoju djevojku nazvati Šu.

Nepunu godinu dana živjeli su njih dvoje u tihoj, toploj radosti. Radi Šu, Dado je počeo piti mnogo manje. Radi Šu, počeo je pažljivo četkati ono svoje jedino dobro odijelo, mazati jedine cipele, paziti da ima čistu košulju. Osobito se radovao njihovim nedjeljama: tada je pratio Šu na misu. Uostalom on je i prije išao na misu. Nije mnogo razumio, ali išao je, gotovo svake nedjelje. Sad je išao sa Šu zaista svake nedjelje, i kad bi ušli i izišli iz crkve, on bi joj pružio blagoslovljenu vodu na svojim prstima. Dado je volio takve barokne običaje, nije ih prestao voljeti niti pod papirnatom kapom u mlinu.

Šu je pratila misu iz misala. Dado, kojega je od srca zanimalo sve što je činila Šu, počeo je sve češće zagledati u taj njezin misal, za vrijeme mise. I tako se pomalo desilo da su oni zajedno molili misu iz istoga misala, i da je Dado shvatio kako Crkva, ni ona s velikim ni ona s malim slovom, nije samo barokni običaj. A Dado ima vjerno srce, i ne zaboravlja što je jednom u njega primio.

Tako nikad nije zaboravio ni Prisutnost koju je prvi put naslutio na tim svojim misama sa Šu. Nije to zaboravio ni onda kad ga je Šu ostavila.

Možda se to ne bi bilo dogodilo da je Dado do kraja znao tiho voljeti Šu. Ali tišina se u njemu slomila, možda zato što ju je previše volio. Šu je bila potrebna tišina kao cvijetu zemlja. A Dado je postao ljubomoran, i ljubomora je razbila nihovu tišinu u krhotine, i te su krhotine gušile Šu. Lijepo je bilo ići zajedno u crkvu, kleknuti jedno do drugoga, primiti Pričest zajedno, dodajući jedno drugomu zlatnu pliticu. Lijepo je bilo šetati jesenjim drvoredima, slušati šumor u žutim i crvenim krošnjama, govoriti o Đuri. Lijepo je bilo sjediti kraj vatre u kuhinji i jesti tople pečene masline. Lijepo je bilo poći u starinsku gostionicu s dugim drvenim klupama, slušati kako veliki glumac, Dadin prijatelj, recitira Hamleta, gledati kako njih dvojica umjereno piju crno vino iz zelenih čaša što su blistale pod krutim svjetlom gole žarulje. Ali sve su to bili odlomci razbijene tišine, i oboje su to znali.

Šu se dugo mučila, bilo joj je žao ljubavi koja je postala prevelika za nju. Sve je postalo još bolnije kad se pojavio drugi mladić, jedna blaga i mirna duša, i kad je Šu počela sve sigurnije osjećati da je njezino mjesto uz njega. Možda je u svemu najbolnije bilo to što su i ona i taj mladić osjećali da Dado ne zna mrziti. Dado je znao biti pretjeran, Dado je znao razbijati tišinu, Dado je znao previše rebrastih bočica nositi u mlin za grliće između dva prsta, ali ono što Dado nije znao i nikad nije naučio bilo je upravo to: vratiti muku mržnjom. Dado je na satu vjeronauka u školi slušao preko uha čitajući stripove pod klupom, i počeo je pravo upoznavati Evanđelje samo po onim odlomcima što ih je Šu imala u misalu, ali u tome slabo poznatom Evanđelju Dado je našao riječ za sebe, baš ju je svojom osjetio kao da je rasla u njemu od djetinjstva: »Tko ti oduzme košulju, daj mu i haljinu.« Kad ga je Šu ostavila, Dadi je bilo kao da se cijeli svijet srušio na njega, ali to, ta nesposobnost za mržnju, ta zapovijed vječnog davanja ostala je u njemu naprosto kao kucanje srca. Bunio se, pravio ispade, čak se i potukao s onim mladićem i rasparao mu košulju upravo kraj one česme gdje je prvi put vidio Šu, ali sve to bila je u njemu neizmjerna žalost, a nikad i ni časa mržnja. Rasparao je onu košulju s istom mukom s kojom je plakao suzama što ih je samo malo očiju vidjelo, ali dao je svoju košulju, dao je svoju haljinu, i ne tek one kojima se odijeva naš prah i pepeo, nego one koje su bile oblik života za njega.

Bolest se oborila na Dadu kad je ostao sam, i morao je ležati u bolnici, nekoliko puta. Kad su ga operirali, bilo mu je tako teško da smo se mi, Dadini prijatelji, bojali da će umrijeti. Ležao je tada u samotničkoj sobici za umiruće, na željeznom krevetu, pokriven grubim sivim pokrivačem, i nije se uopće mogao micati, i jedva je mogao govoriti. Kraj kreveta sjedila je njegova mama, gospođa Ada, dan i noć, da joj sin ne umre sam. Mi smo dolazili posjetiti Dadu, nosili smo mu kompot od jabuka (onda još nije bilo narana-

ča) i govorili: »Drži se, stari.« Gospođa Ada ispraćala nas je iz samrtničke sobice, tiha i zahvalna, i naslonila bi se na sivi zid hodnika i plakala, a mi smo je tješili. Cijela stara, mračna bolnica vonjala je po lizolu i kamforu, i taj nam se vonj upijao u odjeću, i postao nam je drag zato što ga je disao naš prijatelj Dado i njegova mama.

Dado je preživio, ali nikad nije pravo ozdravio. Sve je manje govorio o Šu, a mi ga nismo pitali. Tako smo jednog sutona sjedili pred malom kavanom na trgu kraj katedrale, i govorili smo o Sartreu i Camusu. Pili smo iz visokih čaša mješavinu ruma i malinovca, to je piće bio uveo Zdenko. Zapravo Zdenko je više volio čisti rum, ali razrijeđen malinovcem dulje nam je trajao, pa smo mogli cijelu večer sjediti u kavani samo s jednom čašom. (Zdenko se vratio iz rata razbijen iznutra, pa je počeo čitati Remarquea. U prvim Remarqueovim knjigama rum teče na svakoj trećoj stranici. U kasnijim knjigama Remarque je prešao na konjak, pa je i Zdenko prešao na konjak. Kad je, u »Slavoluku pobjede«, Remarque počeo s kalvadosom, Zdenko je odmahnuo rukom i izjavio da onaj mijenja ukus prečesto za naše prilike. I ostao je pri konjaku, jer se u nas ne prodaje kalvados.) Mi smo voljeli tu malu kavanu sa starinskim drvenim stolovima i ukrasima od kovanog željeza, a osobito ju je volio Dado. I tako smo sjedili toga predvečerja, nebo je bilo ljubičasto iznad carskih stupova, tri kononika šetala su trgom, jedan je bio Dadin vjeroučitelj, don Mladen.

Malo prije nego su zazvonila večernja zvona rubom trga prošla je Šu. Nije nas vidjela, a mi smo željeli da Dado ne vidi nju. Ali vidio ju je. Ona je odmicala iza stupova prema Srebrnim vratima, kao okrunjena teškim, zlatnim pletenicama svoje kose. Dado je gledao za njom, a mi smo se počeli bojati, tako je nepomično gledao. Onda se Dado tužno nasmiješi i počne govoriti ne skrećući pogled, i govorio je stihovima Jovana Dučića:

Večeras, gospođo, u kneza na balu
Igraćemo opet burni vals, ko prije.
S osmehom na licu minućemo salu,
Kao da nikada ništa bilo nije.

Zaustavi se čas, zaokruži pogledom po nama i reče opet:

Zatim će vlastela u zbore da tonu:
Mlađi o junaštvu, pesništvu, i vinu.

Pa pogleda kanonike koji su šetali smireno razgovarajući, i nastavi:

Stariji o nebu, o starom Platonu,
I o skolastici, svetom Avgustinu.

I opet pogleda prema stupovima, iza kojih je nestala Šu. I reče:

Mi ćemo, međutim, sesti u dnu sale,
Na meke fotelje, ne slušajuć tezu.
I napisaću vam, hitro, ko od šale,
Jedan tužan sonet na vašu lepezu.

Riječi su padale u ljubičasti suton kao ranjeni leptiri. Netko za stolom ne izdrži i reče:

— Prestani. Djeluje jezivo, kao zraka sunca u paklu. Ti je imaš, makar i u paklu. Ali baš zato, prestani. Zato što je imaš samo ti.

Dado blago gurne kutiju s cigaretama prema onomu tko je govorio. Svi smo šutjeli. Zdenko se pokuša naceriti:

— Uzalud ti je, stari. Nema tih fotelja na kojima ćeš ti prestati slušati **njihovu** tezu. Tako si građen.

Zazvonila su zvona, i uzletjele su lastavice s carevih zidina. Dadin vjeroučitelj prvi se počeo uspinjati stubištem ispod zvonika, a dva kanonika za njim. Mi smo ih gledali, svi, najednom smo ih svi gledali. Netko reče:

— Idu moliti za nas.

— Da — reče Dado. — Za zraku sunca u paklu. Za Prisutnost u pustinji. Dok je Jedan prisutan, može se živjeti i u pustinji.

— O kome to govoriš? — zapita onaj tko mu je prije rekao neka prestane.

— O »njihovoj tezi«, kako bi rekao Zdenko — odgovori Dado. — Samo što to nije teza nego Biće. Biće po kojemu se može ne svisnuti čak i pišući tužne sonete po lepezama — ili po pijesku.

— Otkad si počeo govoriti u rebusima? — reče onaj.

— Ti si goveče pa ne znaš rješavati — izjavi Dado. — Ali riješit ćeš i ti, dok se još malo nahodaš paklom i pustinjom — u Odsutnosti.

Nitko ne reče više ništa. Zvonila su zvona i sjene su se zgusnule u tamnu modrinu, a gore kraj groba Dujma mučenika svjedoci Prisutnosti molili su za nas.

Dado je zatvorio mlin, opskrba grada kruhom bila je već organizirana. Šu se udala za onog mladića, imaju djecu, Dado voli tu djecu i pomiluje ih kad ih vidi. Dado je ostao sam, prehranjivao se različitim poslovima. Mlađi brat diplomirao je, oženio se, otišao od kuće. Gospođa Ada umrla je poslije jedne duge noći smrte borbe, Dado je bdio nad njom, a ona je umirala naprežući se da izgovori njegovo ime. Dadin otac rekao je nad njezinim otvorenim grobom: »Do viđenja, Ada.« Ostali su sami u podrumu, Dado i gospodin Valerijan. Nedjeljom, poslije mise, kažu jedan drugomu: »Idem se prošetati.« Pođu svaki na svoju stranu, i onda se kao iznenade kad

se nađu na groblju, svaki s nekoliko rubža u ruci, na grobu gospođe Ade. Gospodin Valerijan ima preko osamdeset godina. Kad on sklopi oči, Dado će ostati sasvim sam. Sam u Prisutnosti, po kojoj se može živjeti i u pustinji.

— Sabrao sam bogatu zbirku patnje — rekao mi je Dado nedavno, kad smo se vidjeli ovdje na Kvarneru, poslije više godina. I dodao je sa smiješkom od one večeri, kad je gledao Šu kako se udaljuje k Srebrnim vratima: — Vrijedilo ju je sabrati, znaš.

Sjedili smo u jednoj maloj kavani, i padao je suton težak i siv, daleko od Srebrnih vrata, daleko od carskih stupova. Dado je rekao glasom srca koje je ostalo živo u Prisutnosti:

— Vrijedilo je živjeti.

KUĆA NA PIJESKU

Crkva je bila sva bijela, od bijeloga kamena: bijeli zidovi, bijeli stupovi, bijela oltarna ograda, bijel jedini oltar u dnu, žrtvenik čistih i strogih linija, jednostavan. Samo velike slike Križnoga Puta bile su obojene, i bile su te boje tvrde i teške, i likovi vitki i oštri pod rastrganim nebom. Samo je Krv sjala toplo i crveno.

U toj crkvi bio je običaj da se za vrijeme pričesti vjernika svira ritam Tome Akvinskoga »Klanjam Ti se smjerno, tajni Bože naš«. Pjevao je uvijek samo jedan glas. Po zvucima harmonija i po tome glasu i sami koraci pričesnika postajali su liturgija.

Glasovi su se mijenjali svake nedjelje. Muški i ženski, tamni i svijetli, svi su bili lijepi i svi su znali kretati Tominim ritmom korake što su prilazili bijeloj stepenici pred žrtvenikom. Ali mnogi u crkvi najviše su voljeli jedan djevojački glas neobično jasne, visoke svjetlosti; i čekali su kad će doći »njegova« nedjelja.

Djevojka koja je pjevala tim glasom nosila je ime jedne zvijezde: Mira. Bila je učenica gimnazije, i više njezinih kolegica iz razreda dolazilo je na tu misu. Jedne nedjelje, poslije mise, zaustavile su se pred crkvom, kraj grma divljih crvenih ruža. Mira je trgala latice i bacala ih u umjetno jezerce, a bio je tamnosrebrni jesenji dan, voda u jezercu bila je siva od sivoga neba. Jedna djevojka reče gledajući latice kako plove po mirnoj vodi:

— Kad ti ono pjevaš, čini mi se kao da je Bog stvarno prisutan.

Mira se nasmiješi ne prestajući bacati latice. Imala je tanke, čiste usnice, često se smiješila a usnice su joj ostajale stisnute, kao da čuvaju riječi. Ali tada ih otvori i reče:

— On je uvijek prisutan. A najprisutniji je u tišini.

Crvene latice padale su na tihu vodu kao kapi krvi. Djevojka koja je prije govorila pogleda na njih, pogleda na Mirin radosni osmijeh, i lice joj se zgrči. Imala je tamnu kožu, i profil kao u beduinske djece iz pustinje, i duge, teške, crne pletenice. I naglo se sagne, zgrabi mali kamen sa zemlje, baci ga u mirnu vodu. Voda se

zatalasa, latice se kao bježeći razmaknu prema kamenim rubovima jezerca. Mira začuđeno pogleda djevojku, još se smiješeći. A djevojka reče pokazujući na orunjene latice na vodi:

— Ovako otprilike izgleda krv kad se izbaci iz pluća. Krv u umivaoniku punom vode, grumenasta, i grumeni su upravo kao latice divljih ruža. Samo što nisu ruže nego živa krv čovjeka. Jesi li to kad vidjela?

— Kakve to ima veze? — reče Mira.

— Baš to i jest ono da ima veze! — reče djevojka tvrdo. — Tebi je Bog najprisutniji u tišini, je li? Ti pjevaš tako kristalno da ti to čak i vjerujem. Ali htjela bih te vidjeti bi li ti bio prisutan i kad bi se razbili ti kristali tvoje tišine, kad bi ti se razletjeli u paramparčad od udaranja grumenova krvi po vodi, jer grumen krvi s kojim život odlazi teži je od najtežega kamena na svijetu!

— Što je tebi zapravo? — zapita Mira blago, s ružom u ruci.

— To mi je da se od takvog padanja roditeljske krvi u vodu može ostati sam na svijetu kao u pustinji! U pustinji gdje nema nikoga nego Bog i ti, i gdje Bog nije tišina, nego je često i grom i oganj koji gori i grmi sa Sinaja: »Ja sam Gospodin Bog tvoj, nećeš imati drugih bogova osim Mene!«

— Smiri se — reče Mira blago, i opet se smiješila. — Ne vidim što te tako uzrujalo.

— Ne vidiš, dabome — reče djevojka, i glas joj najednom postade hladan i odmjeren. — Ne dao ti Bog da ikad i vidiš, jer ne znam kako bi ti izdržala Boga koji nije samo tišina.

I trže se od jezerca, okrene se i uputi željeznim rešetkastim vratima što su vodila na ulicu. Šljunak je oštro škripao pod njezinim nogama. Nakon par koraka okrene glavu i reče preko ramena:

— Koji nije samo osmijeh.

Mira ne odgovori. Blago se smiješeći stisnutih čistih usana, otrgla je novu ružu i počela je runiti na vodu, a voda se već smirila i primala je latice tiha i studena.

Još dugo poslije toga činilo se da se Mirini kristali nikad neće razbiti. Njezin život bio je jasan i skladan kao i njezin svijetli glas koji je znao i porake po bijelom kamenom podu pretvoriti u liturgiju. Završila je gimnaziju, zaposlila se, i živjela je savršeno jednostavno. U uredu je radila savjesno, ali se nije isticala. Rado je uvijek išla u crkvu, ne samo na misu nego i na večernje pobožnosti, osobito u svibnju i listopadu. Voljela je topla večernja svjetla u crkvama, miris cvijeća i duge zlatne i modre tišine svojih vraćanja kući poslije blagoslova. A inače je malo izlazila: na šetnju rijetko, i uvijek samo s majkom ili rođakinjama i prijateljicama; u kino još rjeđe, u kazalište gotovo nikako, a u kavanu ili na ples nikad. Oblačila se skromno, nosila niske potpetice i nije se šminkala.

Tako je prošlo nekoliko godina, i bile su te godine tihe i jednolične kao mirna voda. U uredu sve je bilo uvijek isto: ista crna kuta, isti stari kancelarijski stol u uglu do prozora, ista kartoteka, ista lica, isti razgovori i vicevi, ista gola žarulja koju je često trebalo

paliti i po danu, kad je nebo bilo oblačno. Isto sve i u kući: majka koja strepi da se kći, onako povučena, nikad neće udati; otac koji se vraća s teškoga radničkog posla padajući od umora, i glava mu pada na novine raširene po prostom drvenom stolu nakon objeda. I u crkvi sve je bilo isto: svjetla, cvijeće i glasovi. Od nekog vremena Mira više nije pjevala na koru. Mirne vode polako su ugasile osmijeh u njoj.

I tada ona počne stavljati na stranu velik dio svoje plaće. Prije je gotovo sve davala majci. Majka i otac čudili su se što će joj odjednom štedna knjižica, ali bili su pravedni ljudi, i otac reče: »Kako hoćeš, što si zaradila to je tvoje.« Štedjela je nekoliko godina, a onda reče da ide studirati. Majka se krstila od čuda, otac je vrtio glavom. A ona reče da ne želi ostariti u crnoj kuti uz uvijek iste kancelarijske viceve.

Kao ni uredski posao, ni studij nije osobito voljela, ali učila je marljivo, kao što je prije marljivo radila u uredu. Živjela je i dalje sasvim povučeno. U crkvu je i dalje išla redovito, ali crkve velikoga grada bile su joj strane, nije se mogla naviknuti na njih, i često je bila tužna i bespomoćno je tražila u sebi izgubljeni osmijeh.

Studirala je matematiku. Znajući da joj ušteđevina neće dugo trajati, osvrnula se za lekcijama i uskoro je našla nekoliko đaka. Odlazila ih je poučavati u njihove kuće. I tako jednom pođe dati lekciju i nađe se pred vratima s čovjekom koji je upravo zvonio. On je pogleda, i ona se najednom sva zbuni, pocrveni do korijena kose i obori oči. Ušli su zajedno, čovjek je bio prijatelj đakova oca.

Za vrijeme čitave lekcije nije mogla zaboraviti kako ju je pogledao. Kad je izišla, nađe ga pred kućnim ulazom na ulici i srce joj stane. On joj priđe, nasmiješi se i reče:

— Čekao sam vas.

— Zašto? — zapita ona izgubljeno.

— Tako — reče on toplo, kao da govori djetetu. — A sad ću vas otpratiti kući ili kamo već idete, a ako i dalje budete izgledali tako kao uplašeno pile, kupit ću vam putem lilihip.

Rekao je to tako srdačno da se morala nasmijati. I zazvoni joj smijeh svijetao i srebrn, kao oslobođen.

Tako je počelo. Viđali su se svaki dan, predvečer. On je bio viši službenik u nekom poduzeću, živio je sam, imao je staroga oca negdje u provinciji. Malo joj je govorio o sebi, ali iskazivao joj je takvu pažnju da se divila i čudila. Sjećala se kako su joj rođakinje i prijateljice govorile o nepažljivosti svojih zaručnika i muževa, sjećala se i kako njezin otac nije bio osobito nježan prema majci. A ovaj je bio utjelovljena pažnja, čak joj je kitice ljubica donosio, brinuo se zašto nije stavila šal kad su večeri bile vjetrovite, zanimao se nije li joj hladno u podstanarskoj sobici, zanimao se uopće kako ona živi, i netom je saznao da se hrani u studentskoj menzi počeo ju je obzirno, ali sve češće pozivati na večeru u karakteristične restorane poznate po dobroj kuhinji. Kad je otkrio da ona voli kolače od kestena, udesio je da svaku večer prođu kraj jedne

slastičarnice gdje mu imali izvrsne kestenove torte, i svratili bi tamo i ona bi i kući ponijela paketić. Uopće, ovijao ju je pažnjom kao mekim toplim ogrtačem, i ona je bila ganuta i radosna kao nikad. A osobito je se doimalo to što se prema njoj ophodio savršeno pristojno, i riječima i kretnjama, s velikim poštovanjem i ozbiljnošću.

Jedne večeri on je pozove da sutradan, u nedjelju, pođu rano na izlet. To je imao biti prvi njihov izlet, a bio je početak proljeća i bilo je već četiri mjeseca što su se poznavali. Ona se malo zbuni, ali ipak odgovori da ujutro mora na misu, pa da na izlet mogu poći malo kasnije. Zbunila se jer dotad nikad nisu govorili o svojim uvjerenjima, ni vjerskim ni drugim, i sad se ona uhvati u toj misli i najednom shvati kako ona o tome čovjeku zapravo ne zna ništa nego to da je voli.

Opazila je da se i on smutio do njezina odgovora o misi. Malo je šutio, a onda zapita:

— Ti . . . ideš redovito na misu?

— Da — reče ona.

On je opet šutio, pa ona reče:

— Ne bih voljela da ti to smeta.

— Ma ne — reče on blago, i nasmiješi se. — Samo ti idi, ne smeta mi. A na izlet ćemo kad misa svrši, ja ću te čekati.

No ona je vidjela da je on u neprilici i da ga njezina misa muči, i to ju je zabrinulo. Nekoliko tjedana odlučivala se da govori s njim o tome, i dok je skupljala hrabrosti, on je prvi progovorio. Sjedili su u jednoj staroj tihoj gostionici, poslije večere. I on reče:

— Mira, nisam ti dosad ništa rekao, ali ti vidiš da ne idem s tobom za zabavu.

Ona samo kimne glavom, nije mogla govoriti. A on reče:

— Ali ti ideš u crkvu.

— Pa onda? — zapita ona tiho.

A on odgovori:

— Mi se ne bismo mogli vjenčati u crkvi.

I tako je saznala. On je već bio oženjen, vjenčan u crkvi, brak se razbio jer se nisu slagali, djece nisu imali jer ih žena nije htjela, razveli su se sporazumno. Žena se poslije preudala. Mira je slušala kao skamenjena, i kad je on završio reče mu samo:

— Otprati me kući.

Putem nisu progovorili ni riječi. Pred kućnim vratima on zapita kao bojeći se:

— Sutra . . . hoćemo li se vidjeti sutra, Mira?

— Ne — reče ona. Lice joj je bilo sasvim nepomično, samo su suze tekle. I najednom se sva propne na prste jer je bila mnogo niža od njega, zagrli ga i zajeca, i naglo se otrgne i ustrči uz stepenice.

Nisu se vidjeli dva mjeseca. Onda Mira dobije groznicu i upalu pluća, odveli su je u bolnicu. Najteže su bile noći, nije mogla spavati, sva je gorjela u vatri i bolničarke su se čudile kakve neobične

riječi bunca. Smiješila se i činila rukama pokrete kao da trga latice cvijeta, i govorila je: »Pustinja... Bog u pustinji... Ja sam Gospodin Bog tvoj, nećeš imati drugih bogova osim Mene...« Glas joj je zvučao kao razbijanje kristala, i jedna mlada bolničarka uplaši se od toga glasa i zapita staru sestru koja je došla dati bolesnici injekciju: »Što ovo govori?« A stara časna sestra odgovori: »Prvu zapovijed Božju.«

Ali on se vratio. Nije prestao paziti na nju, izdaleka, sve otkad se nisu viđali. Netom joj je prestala groznica došao ju je posjetiti. Bila je sva oslabila, nježna koža pripila joj se uz kosti i bila je puna crvenih žilica. Ugledala ga je na vratima, i prije nego je shvatila što čini skočila je s kreveta i poletjela k njemu bosa preko čitave sobe. Ruže koje joj je donio pale su na pod.

Prekinula je studij, vjenčali su se. On je želio da ona ponese cvijeće na vjenčanje, »pa ako to i nije u crkvi, Mira, lijepo je ponijeti cvijeće«. Ali ona nije htjela. Bila je opet kao u groznici taj dan, i nasmiješi se kao u grču i reče: »Orunjeno je, nema ga više. Palo je na sivu vodu, udario je kamen i razbježao ga.«

Njihov brak traje već više godina. Nikad jedno drugome nisu rekli zlu ili i samo neprijaznu riječ; i on je i poslije toliko godina pun dobrote i pažnje prema njoj kao i prvih dana. Imaju četvoro djece, i sva su krštena, idu na vjeronauk, Mira pazi da ne propuste misu u nedjelju i na blagdane. I dobra su djeca, blaga i srdačna i dobro odgojena. Mira je odlučila da živi **kao** da je Bog živ u njoj.

Jednoga ljeta odlučili su graditi kućicu za odmor na otoku. Birali su zemljište, jedno im se mjesto svidjelo, ali muž reče:

— Nažalost, ne može se ovdje, tlo je pjeskovito, tu se ne bi mogli postaviti čvrsti temelji.

— Da — reče ona, i čovjek se uplaši jer joj je glas opet zvučao kao razbijanje kristala — da, kuću treba graditi na kamenu, na bijelom kamenu, istomu od kojega se može graditi i žrtvenik.

Klečala je na pijesku, i pijesak joj je tekao kroz prste, i plakala je. Čovjek se u strahu sagne do nje, a ona se upre rukama u njegova ramena i reče:

— Kažu da je teško izdržati Boga kad gori kao živi oganj u pustinji. Ali teže je ovako, teže je ovako, kad je prisutan u preziru kojim smo Ga prezreli zbog drugih bogova. Zbog bogova tišine, Njega koji je Riječ i Napor.

RASUTO KESTENJE

On je gledao u pod, a ona u zelenu olovku koju je sudac vrtio među prstima. Sudac je ponavljao riječi što ih je već stotine puta uzalud govorio u toj sudnici. Riječi su padale kao na noževe, i umirale su.

— Ipak, promislite — govorio je sudac. — Mladi ste još, a ništa nepopravljivo nije se među vama dogodilo. Pokušajte još jednom, s malo više međusobnog razumijevanja mogli biste...

Riječi su umirale, probodene noževima dviju šutnja. Čovjekovo odijelo imalo je boju crnog željeza, a njezin kostim boju svijetlog čelika. Šutnja je tako oštro rasla iz njih da se sucu učini kao da govori pred dva metalna kipa. Ali morao je govoriti, i govorio je:

— Dvoje djece imate. Djeca razvedenih roditelja nisu sretna, sve i kad su materijalno osigurana. A vaša djeca još su tako malena, ovo su im godine kad najviše trebaju i oca i majku. Mislite na djecu, pokušajte zbog njih...

Padale su riječi kao suho zrnje. Onda se lagano pomakne koljeno pod odijelom u boji tamnog željeza. Ne dižući pogled s poda, čovjek reče tiho, kao skanjujući se:

— To i ja kažem.

Ona se uspravi oštrom kretnjom. Od naglog pokreta zasjala joj je svijetla kosa metalnim prelivima. Nije više gledala u olovku. Gledala je u suca, ravno u oči. I reče:

— Mislim da je sad dosta, ne? Ja nisam svoju odluku stvorila tako nepromišljeno da bi mi je mogao mijenjati jedan kliširani pokušaj mirenja po službenoj dužnosti.

Skinula je rukavicu od ljubičaste kože i potpisala zapisnik. Onda je opet navukla rukavicu i izišla okrenuvši u prolazu mužu leđa. Visoke potpetice na ljubičastim cipelama oštro su udarale o pod, kao da ga hoće probiti.

Muž je izišao iza nje. Zaustavio se kraj zatvorenih vrata sudnice i gledao je kako odmiče hodnikom. Koračala je tvrdo i brzo između sjena zidova i ljudi.

Upoznao ju je prije osam godina. Ali ono što je dovelo do ovoga metalnog dana pred sučevom zelenom olovkom nije počelo tada, nije izraslo tek iz naglosti njihova vjenčanja, ni iz njegove slabosti, ni iz krutosti njegove majke. Sve je to počelo mnogo prije, jer u tu naglost i slabost i krutost Terezija je donijela sebe i svoj neuspjeh u sebi.

Roditelji su joj bili radnici, skromni. Imali su dva sina i nju, najmlađu. Svo troje lako je učilo, i otac i majka ponizno su se divili kako im djeca uvijek prolaze s odlikom a tako malo sjede nad školskim knjigama. Već u nižoj gimnaziji dječaci su počeli davati instrukcije slabijim đacima. I baš tada, dok je stariji bio u četvrtom, mlađi u trećem, a Terezija u prvom razredu gimnazije, desilo se nešto što nitko u kući nije razumio i što su svi brzo zaboravili. Svi, osim Terezije, koja je tada prvi put tragično osjetila svoju dušu.

Mlađi brat imao je naučiti napamet narodnu pjesmu o braći Predragu i Nenadu. Stariji ju je već znao, pa da pomogne bratu ponavljao je stihove s njim. Sjedili su jedan do drugoga za velikim stolom u kuhinji, Terezija je pekla kestenje na ploči štednjaka, a majka je kraj prozora krpala njihove čarape. Mlađi brat glasno je čitao pjesmu, a stariji je govorio s njim, napamet:

Dva su bora uporedo rasla,
Među njima tankovita jela.
To ne bila dva bora zelena,
Već to bila dva brata rođena,
Jedno Predrag, a drugo Nenade,
Među njima sestrica Jelica.

Majka digne glavu s krpanja i reče:

— Kako je to lijepo. Baš kao da o vama govori.

Terezija je upravo stavila na tanjur ispečeno kestenje. Donese tanjur pred braću i baci ga na stol tako oštro da se kestenje razletjelo:

— Evo vam, borovi! — reče bijesno, zalupi vratima i istrči na ulicu.

Majka i braća ostali su kao skamenjeni. Majka potrči za njom, otvori vrata njihova prizemlja i ugleda je kako brzo hoda ulicom i udara nogama jedan mali kamen, kotrljajući ga pred sobom. Majka vikne njezino ime, ali djevojčica je bijesno odmicala niz ulicu, ne okrećući se i stalno udarajući kamenčić.

Uvečer su svi, s velikom blagošću, pokušali doznati što joj je bilo. Ona nije odgovarala, a kad nisu prestajali, vrisne: »Ma pustite me na miru!« i brizne u plač i dugo je nisu mogli smiriti.

Nitko nije shvatio da ona braći zavidi. Jer dok su braća u gimnaziji voljela učiti još više nego kad su bili mala djeca, njoj je učenje postajalo sve dosadnije. Braća su trošila na knjige svaki dinar koji bi im došao u ruke, sjedila su u gradskoj biblioteci po čitave sate, upisala su se na francuski institut da bolje nauče francuski, učila njemački privatno kod neke stare gospođe. Terezija je više voljela ići u kino i kupovati sladoled, ali strašno ju je peklo što više nema iste volje za učenjem kao braća. Počela je osjećati da vrijedi manje nego oni, i to nije mogla oprostiti ni sebi ni njima.

Nekoliko puta pokušala se oprijeti samoj sebi, naći u sebi braćinu upornost i ljubav za izgradnju vlastitog života. U takvim časovima bacala se u učenje, čitala do kasno u noć, trčala u francusku knjižnicu. Ali brzo bi se iscrpila i klonula, i opet se vraćala kinu i sladoledu i besciljnim lutanjima po gradu, od izloga do izloga. Od tih slomova postala je prkosna i samovoljna, i dovoljno je bilo da joj roditelji ili braća nešto savjetuju pa da učini upravo obratno. Majka je zdvajala i molila, ali Tereziji je koji put trebalo samo da pogleda »borove« pa da pozeleni od bijesa. Braća su nastojala utjecati na nju strpljivošću, ljubavlju, govorom o kršćanskim vrednotama: jer obojica su doživljavali kršćanstvo istinski, kao živo srce života, i učili su i izgrađivali sebe želeći od svojih dana načiniti puni klas u polju i puni grozd u vinogradu Gospodnjem. Tereziji je najgore bilo to što je osjećala da braća govore istinu, i da doživljuju tu istinu o kojoj govore. Ona nije imala snage da doživi ništa; njezina snaga jadno je iskapala u dosadi, u kinu, u sladoledu, u nezadovoljenim željama za lijepim, skupim stvarima što ih je gledala u izlozima. I nervozno, grubo, zavidno se bunila protiv riječi života iz srca svoje braće.

Jednog dana — bilo joj je tada petnaest godina — stariji brat donio je kući sliku Svetoga Lica iz Torina. I gledajući je potreseno reče mlađem bratu:

— Čitao sam da nema sigurnih historijskih dokaza da je ovo platno upravo ono u kojem je Kristovo Tijelo bilo položeno u grob nakon skidanja s Križa. Dokazi bi bili drugi — anatomski i kemijski. Ali kako bilo, ima u ovom Licu nešto po čemu čovjek bolje poznaje sebe kad ga gleda. Kao da je ovo zaista Lice Muke u kojoj smo svi sadržani.

Terezija se nagne bratu preko ramena, pogleda sliku i zastane tako, nagnuta, šuteći. Braća se nisu maknula, i stajalo je svo troje tako nad tom slikom, šuteći. Onda stariji brat tihom, toplom kretnjom stavi sliku u sestrine ruke. Ona se trgne, spusti sliku na stol i odmakne se. I reče izlazeći:

— Preteški smo Mi bili, ali ni On nama nije lak.

Braći se učinilo da čuju kako je zajecala iza vrata. Te večeri bila je još razdraženija nego inače, vikala je da joj je dosta svih njih skupa. Majka je plakala.

Poslije gimnazije Terezija se upisala na sveučilište. Bacila se na studij, kroz cijeli prvi semestar nije vidjela drugih ulica u Zagrebu osim onih koje su vodile od njezine podstanarske sobice do fakulteta. Htjela je pod svaku cijenu postići »nešto«: zapravo, htjela je pokopati svijest o svojoj nemoći. Dok je trajao u njoj taj unutarnji napon, srela je mladića, studenta. I sva njezina volja iscrpila se u njemu.

Njezini nisu bili zadovoljni. Ne samo time što je zanemarila studij, nego ni tim studentom uopće. Imao je složenu, tešku narav, razlikovao se od njih i odgojem i uvjerenjima. Ali Terezija se upela. Konačno, konačno došao je čas da im svima pokaže kako ona ipak nije tek zbrka dosade i slabosti. Ona će izdržati. Ona će ostati s tim mladićem, pa ma se i njezina obitelj i cijeli svijet okrenuli protiv nje. Ona će ne samo podnijeti njegovu tešku narav, nego će i djelovati na njega i promijenit će ga. Bacila se u taj zanos kao prije u studij. Praktički, sve se svodilo na to da je mladiću nametala svoje hirove a bila uvjerena kako djeluje na njega odgojno i »konstruktivno«. Voljela je taj izraz; upravo zato što ništa nije znala sagraditi ni u sebi ni u drugome često ga je ponavljala.

U prvo vrijeme mladić je popuštao. Ona je kasnila na sastanke, on je čekao. Ona se vrijeđala kad joj u kavani ne bi kupio ciklame, i on ih je drugi put kupovao. Govorila mu je da je neodgojen kad joj ne bi pridržao kaput ili je propustio ispred sebe, i on joj je pridržavao kaput i propuštao je ispred sebe. Ali sve to počelo mu je uskoro dosađivati, i nastale su između njih svađe oko svačega i ničega. Mladić se sam uzdržavao na studijama, radio je naporno cijeli dan i uvečer mu je sve teže bilo igrati ulogu kavalira s ružom. Osjećao je da ga Terezija naprosto pokušava falsificirati, i jedne večeri izgubi strpljenje i tresne joj:

— Dosta mi je, dovraga! Što ti zapravo hoćeš od mene, menuet iz rokokoa?! Ja padam s nogu, noćas sam spavao tri sata! Ako ti sebi možeš dopustiti luksus da zapustiš studij zato što si našla jednoga kojega misliš da možeš vrtjeti oko prsta, ja to sebi dopustiti ne mogu, a uz to shvati već jednom da se ne dam vrtjeti oko prsta!

Okrenuo je pete i ostavio je nasred Zrinjevca. Poslije su se pomirili, ali ona je to shvatila kao svoju pobjedu, i nastavila je postupati prema njemu s istom tvrdoglavošću i hirovitošću kao prije. I tako su se vrtjeli na mjestu, on izmučen njezinom umišljenošću, ona uvjerena da tvrdoglavost znači čvrstu volju.

Konačno je razumjela da ga neće slomiti. Tako je ona postavila taj odnos netom je osjetila da se namjerila na tvrdu narav; slomiti njega da bi dokazala »svima« kako ona ipak »nešto« vrijedi. Shvativši pred njegovim sve tvrđim i sve brutalnijim otporom da neće uspjeti, ostavila ga je. Ostaviti ga značilo je barem ne pokoriti se, moći pokazati drugima kako je odbacila ona njega, a ne on nju. Terezija je umirala od sramote one večeri kad se okrenuo od nje ostavivši je samu na trgu. Bila bi dala i svoju dušu da se to ne ponovi. Zato ga je ostavila prva.

Mislila je da će se on opet vratiti, ali on je bio sretan što je se riješio, premda ju je stvarno volio. Terezija je prištedjela sebi umiranje od sramote, ali platila je to umiranjem od očaja. Jer, premda se glasno hvalila svojim prekidom »s onim orangutanom«, u sebi je shvaćala da nije bila sposobna izdržati jedan stvarni život, ostvariti ljubav u sebi po njemu. Kad su je braća pokušala utješiti poslije

toga sloma, vrisnula je kao one večeri u djetinjstvu, kad je otvovana zavišću udarala kamen na ulici: »Pustite me na miru!«

Svi su je pustili na miru, ali njoj je taj mir bio gori od smrti. Kad joj se približio sin ugledne građanske obitelji, s titulom i položajem i visokim prihodima, strmogravila se u brak s njim kao hvatajući se za dasku spasenja. Trzavice su odmah počele, i uskoro su postale pakao. Jer taj muž bio je slab do površnosti, a njegova majka jaka do zloće. Majka ljubomorno nije trpjela Tereziju, sin je popuštao majci, a Terezija je na sve to reagirala vikom, tvrdoglavim upinjanjem protiv njih oboje, upornom borbom za nametanje volje koju zapravo nije imala. Braća su joj pokušavala govoriti kako istinska volja znači strpljivost, odricanje, sposobnost davanja i onda kad se ne prima, ali ona je vikala: »Lako je vama propovijedati! Samo ja znam kako mi je!«

Ni prema djeci nije znala izdržati. Nježna i brižljiva neko vrijeme, brzo se umarala i prepuštala djecu kućnoj pomoćnici. Bez snage da sebe ugradi u svoj brak i svoju djecu, da se ugrađuje svaki dan i uvijek, lutala je Terezija kroz svoj brak kao što je nekad lutala kroz ulice od izloga do izloga. I konačno je dolutala do posljednje ulice, iza koje počinje bespuće: podnijela je tužbu za razvod. Muž je, da spasi brak, konačno smogao snage i da udalji vlastitu majku. Jer taj brak sklopljen je pred oltarom, pred Licem Božjim, uz priziv živoga Boga za svjedoka. Terezija se uvijek nemoćno trzala u svojoj vjeri, no nikad je nije srušila u sebi, i muž se nadao da će ih to spasiti. Ali Terezija, očajna što ju je vlastita slabost potpuno porazila, nema snage gledati svoj poraz kao što nije imala snage ni graditi svoj život, i zato zaglušuje sebe vikom kako će pokazati svojoj braći i svima da ona ipak ima volju, volju toliko jaku da njom može srušiti čak i Boga. Pojavio se opet onaj mladić sa sveučilišta, Terezija već mašta kako će se udati za njega. A sve je to zapravo krik protiv sebe i protiv Muke u kojoj smo svi sadržani: proitv Jednoga koji je pretežak za nju zato što se ona nije htjela truditi da bude jaka za Njega.

Terezija to zna. Uvijek je znala, i onoga dana na sudu, kad je uspravivši se kao goli mač presjekla govor o svojoj djeci. »Ona nije sretna«, piše mi netko tko je propatio njezin život zajedno s njezinom braćom. »Jer ponekad, ponekad otkriva u sebi jedno Lice, koje ona dobro poznaje s bezbrojnih raspela po crkvama svoje mladosti, i s one slike koju nije imala snage držati u rukama: Lice koje ne poznaje snagu prkosa, nego snagu Ljubavi. Lice koje se u bezbrojnim misama svijeta daje kao snaga, neizmjerno veća od svake ljudske snage i volje. I Terezija zna da to Lice čeka . . . čeka da Terezija učini ono jedino najveće i najvrednije što čovjek može učiniti: da Mu daruje sebe, za svoju djecu, za muža, za svijet.«

Zašto ne, Terezija? Zašto ne?

TRI STARE GOSPOĐE I JEDNO HODOČAŠĆE

Ima ih koji misle da samo stariji svijet ide u crkvu. Ali ima i starijega svijeta koji ne ide u crkvu.

Na primjer, gospođa Klara.

Ona se rodila u vrijeme prvih crvenih zastava na našim ulicama. Zastave su nosili najviše tipografi; tipografi su bili prvi socijalisti u našoj zemlji. Otac gospođe Klare bio je slagar u jednoj staroj štampariji. Bio je nekako i socijalist i anarhist, to se u ono lijepo vrijeme u našoj provinciji nije svugdje mnogo razlikovalo. U svakom slučaju, zvali su ga meštar Bepo mangiapreti, što bi se panonskohrvatski reklo majstor Joža popožder. Nije trpio »popove«, i često je ogorčeno pričao kako su »popovi spalili Giordana Bruna«. On je veoma volio Giordana Bruna, premda nije sigurno znao ni kad su ga to »popovi« spalili. Meštar Bepo strašno je žalio što nema sina kojega bi mogao nazvati Giordano, »za dišpet don Pavi«, to jest za inat župniku, s kojim je inače volio diskutirati po cijele ure i igrati na briškulu. A volio je i izazivati don Pavu pjevajući jednu pjesmu koja je već onda bila stara preko sto i pedeset godina: »Udavit ćemo zadnjega popa crijevima zadnjega kralja.« Kad se meštru Bepu rodila kći, don Pave ga je zaustavio na ulici: »Meštre Bepo, donesite mi malu da je krstim, za davljenje ima još vremena.« Meštar Bepo donio je malu u staru krstionicu svetoga Ivana, u pratnji kume i rodbine, jer u ono vrijeme u našem malom gradu nije se nekako moglo zamisliti da se dijete ne krsti, pa ni kad mu je otac mahao crvenom zastavom. Ali meštar Bepo ipak je načinio »dišpet don Pavi«. Don Pave je pitao kojim će se imenom dijete krstiti. Meštar Bepo rekao je izazovno: »Klara.« Don Pave ga pogleda: »A što ste mi se tako ustobočili, meštre Bepo, Klara je kršćansko ime, po svetoj Klari iz Asiza.« A meštar Bepo slavodobitno izjavi usred krstionice: »Roge ćaćine, don Pave, mala će se zvat Klara po Klari Zetkin!« — »Muko Božja«, snebi se don Pave i od meštrove apostrofacije i od nepoznatoga imena, »a koja je to?« Meštar Bepo počne kraj groba Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca držati miting o Klari Zatkin i socijalističkoj borbi za ženska prava, a don Pave se rasrdi i brzo ga prekine: »Cetkin ili ne Cetkin, vragu je daj, ovo je kuća Božja i dom molitve! Da vas više ne čujem!« I krsti dijete Klara u Ime Oca i Sina i Duha Svetoga, svrši obred i tresne meštru Bepu: »Eto vam na, vi framasun! Vi jakobin! Sad je krštena, ne može joj krštenje izbisat ni Sveti Otac Papa! I da znate, ja sam je krstio po imenu svete Klare djevice, sanctae Clarae virginis, a ne nekakve jakobinske Cetkin!« Svađali su se još pred krstionicom, ali nisu se ni taj put do kraja posvađali. Sve do kraja života prepirali su se, meštar Bepo i don Pave, ali nikad nisu okrenuli glavu jedan drugome. Takva su onda bila vremena — tek poslije palo je na nas prokletstvo lične mržnje zbog ličnih uvjerenja. Kad je meštar Bepo naglo umro od kapi, don Pave je plakao i molio je za njega, i govorio je: »Bio je jakobin, ali pošten je bio i nikomu nije zla učinio.«

U kući gospođe Klare dugo se spominjao taj događaj s njezinim krštenjem. Ona je ostala cijeli život ponosna što joj je otac htio dati ime jedne revolucionarke. Majka gospođe Klare bila je također iz stare radničke obitelji, i odgojila je kćer u strogosti, dostojanstvu i odgovornosti pred životom. U crkvu nisu išle, ali pomagale su siromašnije od sebe i dobru riječ nikomu nisu uskratile. Bio je u ono vrijeme običaj da i neki samostani šalju redovnike u prošnju po gradu, i fratri su se čudili kako im uvijek napune košaru i te dvije žene koje ne idu u crkvu. Jedan stari redovnik, draga figura poznata cijelom gradu po tim svojim poniznim obilažnjima s košarom od pruća, jednom ne odoli i zapita majku gospođe Klare: »Ma kako to? Ne daju mi ni svi koji dolaze na misu, a vi mi uvijek nešto stavite.« A majka odgovori: »Moj pokojni otac i moj pokojni muž govorili su da smo svi odgovorni za svaku suzu na svijetu. A i ovo malo što vam ja mogu dati može osušiti suze nekoga siromaha barem za jedan dan.«

Djevojaštvo gospođe Klare bilo je čisto i jednostavno kao čista voda. Udala se veoma mlada, muž joj je također bio tipograf, i sličio je na njezina oca i karakterom i uvjerenjima, samo je bio blaži u govoru. Majka gospođe Klare umrla je malo poslije njezina vjenčanja. A gospođa Klara živjela je u braku samo dvije godine, muž joj je umro od neke nagle i teške bolesti. Poslije njegove smrti primili su je na rad u istu štampariju, i brzo je svladala zanat i postala kvalificirani slagar. Radila je na tome poslu trideset godina, sve do mirovine.

S pokojnim mužem nije imala djece. Čuvala je u sebi tu žalost, i samo jedna jedina osoba znala je koliko nju to boli. Bila je to jedna prosjakinja, iz Zagore, zvala se Jula. Prosila je uvijek na istom mjestu, na stepeništu koje je vodilo u crkvu kraj samostana onoga starog redovnika. Gospođa Klara stanovala je u blizini i često je tuda prolazila. Uvijek bi nešto dala Juli, i tako jednom prilazeći da je daruje opazi da Jula nešto plete. Plela je dječje čarapice od grube vune, i gospođa Klara počne s njom razgovarati, i tako

sazna da su to čarapice za dijete neke sirote u Julinu selu. »A sirotinja u kući,« pričala je Jula, »petoro djece već imaju sve jedno drugomu do uha, a sve na marami zemlje i na dvije njegove ruke, a ona bolesna od bubrega, jedva je ovo dijete rodila i ostala živa, kažu sad da mora u bolnicu, a kako će jadna s djetetom na prsima?« Gospođa Klara slušala je, a onda najednom zamoli prosjakinju da je iduće nedjelje povede u svoje selo. Žena je začuđeno pogleda, a ona reče: »Sestro moja, ja nemam djece, nikad nisam imala malo dijete na rukama.«

Svršilo je tako da je uzela k sebi ono dijete iz zagorskog kamenjara, malu Ružu. Odgojila ju je kao svoju kćer, školovala ju je do mature. Bilo je to u vrijeme obaveznih školskih misa, ali gospođa Klara opazila je da djevojčica ide na misu nekako od srca, a ne iz obaveze. I jednom, kad je maloj bilo četrnaest godina, gospođa Klara pođe u knjižaru i kupi za nju Evangjelje. Jedan stari drug njezina muža, koji je upravo kupovao neke trokute, opazi što je kupila, i kad su izišli iz knjižare reče pokazujući paketić s knjigom: »Ma što ti je udarilo u glavu? Da te vidi pokojni Vinko!« A ona odgovori mirno: »Kad bi pokojni Vinko znao kako je iskrena vjera moje Ruže, on bi joj, da je živ, sam ovo kupio. Svatko ima pravo na svoj put, druže. Vinko je to još znao. I znao je moj otac.«

Ruža se udala za jednoga talijanskog partizana, jednoga od onih koji su poslije kapitulacije njihove zemlje ostali kod nas i nastavili s našim partizanima borbu protiv nacizma. Vojnik je bio iz Rima, a upoznao je Ružu idući u kasarnu mimo njezine kuće, prije kapitulacije. Zapravo, nisu se ni upoznali, samo je on počeo pozdravljati kad bi je vidio na prozoru ili pred kućom. A poslije rata, prije povratka u Rim, došao ju je posjetiti, »da vidim jeste li ostali živi«, rekao je zbnjeno, bio je vrlo mlad i dobar kao dobra zemlja. Vjenčali su se poslije dvije godine, išlo je teško, bila su prva poratna vremena. Ruža je otišla u Rim, a gospođa Klara ostala je opet sama.

Nekoliko godina poslije toga sprijateljila se s gospođom Nikoletom. Bila je i ona udovica, živjela je od male mirovine, i život joj je bio jednostavan — kao grčka tragedija. Njezin pokojni muž bio je službenik na pošti. Imali su četvoro djece, četiri sina. Trojica su poginula u ratu. Samo za jednoga uspjeli su saznati gdje mu je grob, i pošli su tamo gospođa Nikoleta i njezin muž i iskopali mu kosti svojim rukama i donijeli ih i pokopali na groblju svoga grada i posadili na grob crvene geranije. Mužu gospođe Nikolete kosa je sva naglo posijedila kroz onu prvu godinu poslije vijesti o smrti njegovih sinova. Četvrti sin vratio se živ iz rata, i to je bio najmlađi i njega je otac najviše volio. U prvoj noći poslije njegova povratka rekao je ženi: »Nikoleta, ne znam ima li Boga, ali ako Ga ima, hvala Mu što mi je barem ovo dijete sačuvao.« Gospođa Nikoleta nije odgovorila, ona je uopće mnogo šutjela u to vrijeme. Najmlađi sin živio je još petnaest dana: osjetio se zlo, odnijeli su ga u vojnu bolnicu, i našlo se da je iz rata donio tifus, i umro je od tifusa. Muž

gospođe Nikolete vukao se poslije te smrti kao sjena, i malo vremena zatim puklo mu je srce od žalosti. Upravo je od žalosti umro, prije nikad nije bio bolestan. Gospođa Nikoleta otada nije nikad više stupila u crkvu. I prije je išla rijetko, samo na velike blagdane, tako, iz običaja. Ali kad joj je smrt opustila kuću gospođa Nikoleta najednom je shvatila da Bog nije običaj. I okrenula je glavu, mjesto da je sagne.

Dvije stare gospođe upoznale su se slučajno, u nekom dućanu. Počela je pljuštati kiša, a samo gospođa Klara imala je kišobran. I ona, koja nikad nije znala vidjeti nevolju a da ne pomogne, ponudi gospođi Nikoleti da će je otpratiti kući pod svojim kišobranom. Tako je počelo njihovo prijateljstvo. Sve češće su se počele posjećivati i boraviti čitave dane jedna kod druge, a onda jednom reče gospođa Klara: »Same smo obje kao dva stara štampa, bit će nam lakše zajedno.« I gospođa Nikoleta prijeđe stanovati k njoj, u sobu koja je bila Ružina. Upoznala je i Ružu, jer Ruža je nekoliko puta došla iz Rima s mužem i djecom, da pohodi gospođu Klaru i svoje roditelje i braću na kamenjaru.

Jedne zime obje stare gospođe oboljele su od azijske gripe. Tresući se i sama od slabosti i groznice, gospođa Klara njegovala je svoju prijateljicu i silazila po namirnice u dućan u njihovoj ulici. Silazeći niz stepenice i penjući se natrag držala se za ogradu da ne padne, ali bojala se da od dodira njezine ruke na ogradi netko drugi ne dobije gripu, pa je zavijala ruku čistim rupčićem (ona nikad u životu nije imala rukavice). Jednom dok se tako mučila vidjela ju je jedna stanarka iz prizemlja. Bio je u prizemlju mali stan od samo jedne sobice i kuhinje, i tu je stanovala ta gospođa Nike, također sama i stara i vrlo povučena. Sve stanare pozdravljala je na stubištu neobično blago i srdačno, i mnogim gospođama u kući i susjedstvu šila je nove i prevrtala stare haljine, ali nije se družila ni s kim. Zvali su je gospođa Nike, ali pričalo se da zapravo nije udata, da je nekad davno voljela nekoga tko ju je ostavio, da nikad nije mogla zavoljeti nikoga drugoga i da se zato nije udala.

Videći kako se gospođa Klara muči na stubištu, gospođa Nike gotovo pritrči da joj pomogne, uhvati je za ruku i reče: »Majko moja, sva ste u vatri, vratite se doma! Ako vam treba što kupiti, recite mi, ja ću vam donijeti.« I pomogne joj da se vrati kući, onda požuri po namirnice, i prije nego ih je odnijela gore otrči u svoj stan, uzme sve karamfile iz svoje jedine vaze i pođe k bolesnim gospođama. Stavi namirnice na stol i pruži im cvijeće:

— Recite mi gdje da vam ovo stavim. Lijepi su karamfili, bit će vam radosnije u kući.

— Ma što ste se išli truditi — reče gospođa Klara. Bila je potresena, trideset godina nije joj nitko donio cvijeće.

— Ništa se nisam trudila — reče srdačno gospođa Nike. Ovo je bilo za Blaženu Gospu, ali ona će se radovati što sam ga dala vama kad ste bolesne.

— Blaženu Gospu? — ponovi gospođa Klara nekako začuđeno.

— Da — reče gospođa Nike. — Ja joj često nosim cvijeće, a žene na tržnici to znaju, rekla sam im, pa mi ga daju jeftinije, jer znaju da sam siromašna. A Blažena Gospa sigurno se raduje, znate, i ona je bila siromašna.

— Kako ste to rekli? — reče gospođa Klara.

— A tako. Zna ona što je siromaštvo i svoje i tuđe. Zato se ona u Kani Galilejskoj i smilovala na siromaštvo, rekla je Isusu: »Vina nemaju.« I On je pretvorio vodu u vino.

— Pa su joj ga svejedno ubili — oglasi se mračno gospođa Nikoleta.

— Jesu — reče gospođa Nike. — Tako je moralo biti, trebalo je da Jedan umre za sve nas i tako pobijedi smrt.

— Kako? — reče gospođa Nikoleta. — Kako to, pobijedi smrt?

Gospođa Nike pogleda je začuđeno i reče tiho:

— Pa zar vi to ne znate? Govorite kao da ne znate da je i za vas umro. I za vas uskrsnuo.

Gospođa Nikoleta okrene glavu prema zidu. A gospođa Nike približi joj se i reče toplo:

— Nemojte okretati glavu. Ja sam čula da ste izgubili svoju djecu. Ali u Njemu je bila patnja svih sinova ljudskih, i Njegova Majka nije okrenula glavu dok je umirao na Križu od te patnje.

I okrene se gospođi Klari:

— A dok je prolazio zemljom čineći dobro, nije imao kamo da nasloni glavu.

Otada je dolazila k njima svaki dan, služila ih je u bolesti, i nije prestala dolaziti ni kad su ozdravile. »Hoćete li da vam pričam o Isusu?« pitala ih je radosnim, mladim glasom, tako živim i svijetlim da nisu mogle odbiti. I ona je pričala tako prisno kao da govori o svome bratu.

Jednog dana, upravo dok je sjedila kod njih i nešto šila, dođe pismo od Ruže iz Rima. Pozivala ih je obje k sebi na mjesec dana, pisala je neka svakako dođe i »draga teta Nikoleta, ona je uvijek tužna, ovdje će se rastresti«. Gospođa Nike reče:

— Blago vama, vidjet ćete Rim. Da ga je meni vidjeti . . . Da mi se pomoliti u svetim bazilikama, dobiti oproste za moje mrtve . . .

Gospođa Klara pogleda gospođu Nikoletu. I nađe istu misao u njezinim očima i reče:

— Dobro je, Nike. Poći ćete s Nikoletom u Rim mjesto mene. I molit ćete u bazilikama za svoje mrtve. — I zastane i doda tiho: — I za moje mrtve i za mene, Nike. Mi nismo upoznali Boga, možda zato što nismo našli nikoga da nam pravo progovori o Njemu. Ali sva patnja ovoga svijeta bila je i naša kao i Njegova. To nam je zajedničko.

Gospođa Nikoleta sagne glavu bez riječi. A gospođa Nike sva obasjana poljubi ruku gospođe Klare i reče:

— Mi Ga molimo da učini naše srce po Svojemu. A vaše je sam učinio, jer ste Ga gledali u svima i onda kad Ga niste vidjeli.

KAO NI OD SUNCA

Dinka nikad nije upoznala svoga oca. Rodila se kad se već šest mjeseci nije pravo ni znalo kamo je svršio. Znalo se samo da se ukrcao na jedan prekooceanski brod, a pričalo se da je nekomu tko ga je pitao kad će se vratiti odgovorio: »Nikad.« Drugi su pričali kako je rekao da se neće vratiti dok mu žena i majka ne umru. On je oženio svoju ženu za volju majke a ne po svome srcu, i zato je zamrzio i nju i majku i sebe. I nakon što se onoga dalekog dana ukrcao na transatlantik, zaista se nikad više nije vratio.

Njegova majka voljela ga je više nego ostalu svoju djecu, a imala ih je osmero. Svijet se čudio zašto najviše voli baš njega, jer od sve braće i sestara jedini je on bio teške i nagle naravi, brz na zlu riječ i okrutnost. Jednom, u vrijeme prvoga svjetskog rata, kad je još bio mladić od niti dvadeset godina, uskratio je majci komad kruha, i to se dugo pamtilo među rodbinom, i svi bi protrnuli kad bi netko među njima to spomenuo. Bilo je to u doba gladi, mladić je došao kući s hljebom svježega crnog kruha i počeo ga jesti, i majka ga je zamolila: »Daj mi malo, Pere . . .« A mladić je odgovorio preko zalogaja: »Ako dam tebi, ostat ću gladan ja.« I nije joj dao ni korice, pojeo je cijeli hljeb na njezine oči, a ona je za sebe skuhala malo tople vode i kora od krumpira. A ipak je majka voljela njega više nego drugu djecu, i govorila je: »Njemu je moja ljubav najpotrebnija.« Zato ga je toliko i molila da oženi djevojku koju je ona poznavala i cijenila od djetinjstva: »Učinit će čovjeka od njega«, tumačila je sestrama i zaovama. »Učinit će čovjeka od njega, jedina ona može to još učiniti.« Pere je na te majčine nade odgovarao smijehom ili srdžbom ili psovkama, ali dao se nagovoriti. Tjedan dana nakon vjenčanja istukao je ženu tako da ju je krv oblila, a jedva tri mjeseca poslije izvadio je matrikulu i nestao preko oceana. Tada su majku prvi put vidjeli da plače zbog toga sina, i došla je k njegovoj ženi i rekla: »Oprosti mi, Jerka. Ja sam najbolje mislila, ja sam toliko Boga molila za njega i nadala sam se da će me uslišati, pa evo . . .« A Jerka odgovori: »Umirite se, majko,

ja mislim da Bog uvijek usliša svaku molitvu, ako i ne uvijek onako kako se mi nadamo.« Ali majka nije razumjela, i pitala se zašto u onoj žalosti oči ostavljene žene sjaju mirno kao dvije mirne svijeće.

Jerka je osjetila da njezina blizina samo pojačava svekrvinu patnju, pa se preselila u grad. Sva rodbina u selu skamenila se od te njezine odluke: »Od čega ćeš živjeti?« — »Imam dvije ruke«, odgovorila je, pokupila malo svoje sirotinje i ukrcala se na trabakul noseći pod srcem dijete koje nikad neće vidjeti oca. Bilo je jutro kad je trabakul pristao uz kamenu gradsku obalu, i stupivši na tlo grada Jerka pogleda obasjani zvonik katedrale i ponovi u sebi svoju staru molitvu: »Moj Bože, u Tvoje ruke.« A kamen zvonika bio je ružičast od sunca.

S malo novaca koje joj je brat dao iznajmila je stan od sobe i kuhinje u jednoj staroj kući s isklesanim venecijanskim bunarom u dvorištu. Posla je našla brzo, jer je znala i voljela raditi. Dvorila je po kućama, prala i glačala rublje za gospođe, krpala i preokretala odjeću susjedama, njegovala bolesnike, uređivala mrtvace. Bratova žena htjela je doći da joj pomogne oko rođenja djeteta, ali ona joj zahvali i odgovori pišući svojim neispisanim, nevještim, ali neobično okruglim i blagim rukopisom: »Imaš ti svoju djecu, ne trudi se, u gradu sam a ne u pustinji.« Ona je znala u gradu živjeti tako da joj grad nije bio pustinja. Zavolio ju je svatko tko ju je upoznao, mnogo je svijeta dolazilo tražeći »šjoru Jerku iz geta«, mnogima je postala potrebna sa svojim dobrim srcem i dobrim rukama. Nije bilo rijetko da su joj se za savjet obraćale i gospođe čije je posuđe prala i čije je podove glačala vukući se po njima na koljenima. I tako, kad je došao njezin čas, mnoge od tih gospođa ponudile su se da joj pomognu, ali ona zahvali i njima i reče da će ona u bolnicu.U ono vrijeme još se malo djece rađalo u bolnici, ali Jerka se jedne zore mirno uputi tamo, sama i svojim nogama, i zaustavi se na tome putu u crkvi Gospe od Zdravlja; i klekne pred Gospin oltar i zamoli zaštitu za dijete koje se imalo roditi.

Nastavila je služiti po kućama i poslije Dinkina rođenja. Dok je Dinka bila sasvim malena, nosila ju je sa sobom; a bila je Dinka tako lijepo i tiho dijete da su se gospođe radovale što je nosi k njima. Kad ju je kći počela pitati za oca, Jerka joj objasni da je otac na radu u tuđem svijetu i nauči je da moli za njega.

Tako je došlo vrijeme Dinkine prve Pričesti. Njih dvije živjele su skromno, ničega im nije pritjecalo, i Jerka je od malena naučila kćer da bude i s malim zadovoljna, da nosi jednu haljinu dok je ne izdere i da se ne stidi zakrpanih cipela. Ali željela je da joj kći bude lijepo obučena za prvu Pričest. Često je poslije večernje u crkvi Gospe od Zdravlja mislila o tome, i kao da objašnjava samoj sebi govorila je u srcu: »Mi smo sirote i ostat ćemo sirote, Gospe moja, ja ću sve učiniti da se moja Dinka nikad ne uzoholi, ali eto, to će biti njezin najljepši dan, pa neka bi mi se barem na taj jedan jedini dan osjećala kao mala kraljica u svemu, na taj dan kad će prvi put doći k njoj Kralj neba i zemlje.« Ali nije htjela da joj itko išta daruje za Đinkinu prvu Pričest, pa se dogovorila s bratom i odstupila mu svoj dio očinstva. Bilo je toga malo, samo par metara zemlje s malo loze, maslina i smokava; učinili su ugovor pred javnim bilježnikom, brat joj je isplatio vrijednost toga njezina djelića očinstva, i ona je sva sretna pošla u dućan i kupila za svoju Dinku najljepšu bijelu svilu i najnježniju bijelu čipku, i odnijela je sve to jednoj krojačici koju su hvalile njezine gospođe, pravoj krojačici s tablom na vratima. Još je kupila Dinki mali molitvenik uvezan u slonovu kost i krunicu od alabastrovih zrna vezanih srebrom, i dala je taj molitvenik i krunicu blagosloviti na oltaru Gospe od Zdravlja. A na dan prve Pričesti stajala je u crkvi među majkama, i slušala je kako šapću pokazujući na njezinu Dinku: »Vidi onu malu, sva je tako jednostavna a najljepša je od svih, izgleda kao anđeo.« Jerka je željela dotaknuti ramena nepoznatih žena, reći svima: »To je moja Dinka, molite da mi uvijek bude kao anđeo.« Tako je željela reći, ali nije rekla ništa, samo je plakala.

Malo poslije prve Pričesti Dinka se razboljela. Liječnik je rekao da je meningitis. Jerka je znala što je meningitis, znala je da se od toga umire, i da ta bolest, ako i poštedi život, obično ostavi teške tragove. Jerka je znala za djecu koja su poslije bolesti ostala gluha. Po cijele noći Jerka je bdjela uz bolesnu kćer i molila na onu njezinu krunicu od srebra i alabastra. Kad joj je liječnik rekao da mora biti hrabra jer da se mora bojati najgorega, Jerka ustane od Dinkina kreveta u bolnici, reče da će se brzo vratiti i iziđe. Kao onoga jutra kad je sama išla roditi svoje dijete, pođe u Crkvu Gospe od Zdravlja i klekne pred Gospin oltar. I obiđe oltar tri puta na koljenima i reče sva u suzama: »Spasi mi je, Gospe moja.« Onda se sjeti svoje stare molitve: »Moj Bože, u Tvoje ruke«, pa klečeći onako na golom kamenu prekriži ruke na prsima i reče: »Spasi mi je ako Bog hoće. A ako su za to potrebne sve žrtve koje su meni moguće, evo me.« I izmoli molitvu »Zdravo, Kraljice« i vrati se u bolnicu. Bolničarka, redovnica svetoga Vinka, dočeka je s radošću u očima, vidjelo se da je jedva čekala da se vrati: »Jerka, Jerka, kriza je prošla, doktor kaže da će ozdraviti!« Jerka nije mogla odgovoriti, dugo je gledala redovnicu i nije mogla odgovoriti, a onda je zagrli i reče: »Dobar je Gospodin onima koji se u Njega uzdaju.« Dinka je sasvim ozdravila tako brzo da su se liječnici čudili. I nikakva traga bolest joj nije ostavila.

Kad joj je bilo petnaest godina, Dinka je upoznala jednoga mladića. Nosio je isto ime kao i ona, Dinko. Bilo je već vrijeme drugog svjetskog rata, prijetio je gradu glad i strah, pa je Dinko njih dvije hrabrio i pomagao im koliko je mogao. Bio je trgovački pomoćnik, a nikoga svoga nije imao. Jerka je čuvala kćer kao cvijet pod staklom, ali prema tome mladiću osjetila je od početka veliko povjerenje, pa ih je puštala da izlaze zajedno. Cijela stara ulica u getu voljela je te njihove izlaske, tako su lijepo izgledali zajedno, imali su oboje neobično jasne crte i svijetlu kosu, Dinko kao med od bagrema i zrelo žito, a Dinka kao staro zlato obasjano plamenom.

Gledala su ih djeca s ulice i žene s prozora kako izlaze držeći se za ruke, i bilo je kao da im je nešto darovalo to dvoje istoga imena, i govorile su žene i djeca radujući se: »Eno Dinko i Dinka.« Tako je prošla godina dana, a onda su se njih dvoje odlučili vjenčati. Dinko je rekao: »Nemojmo čekati svršetak rata, tko zna hoćemo li ga dočekati.« I vjenčali su se, Dinka je stajala sva u bijelom pred oltarom, a žene su govorile kao na dan njezine prve Pričesti: »Izgleda kao anđeo.«

Tri mjeseca poslije Dinko je otišao u rat, a Dinka je očekivala dijete. Odlazeći, Dinko je rekao: »Ako se ne vratim, nauči ga da me ne zaboravi i da moli za mene. Za mnoge koji idu u ovaj rat nitko njihov neće moliti. Nauči moliti moga sina, Dinka, vratio se ja ili ne vratio.« Rekao je »moga sina« kao da je znao da će biti sin. Jerka ih je gledala kako se rastaju i pitala je u sebi: »Kamo nas ovo vodiš, Gospodine? Evo i on odlazi poslije tri mjeseca, kako je i moj muž otišao, i evo i moja kći nosi pod srcem dijete kao i ja nju onda. Moj je otišao proklinjući, a ovaj odlazi ostavljajući nam svoju želju za molitvom. Kamo nas vodiš, Gospodine?« I kao da se uplašila pitanja ponovi molitvu svih svojih dana: »Moj Bože, u Tvoje ruke.«

Kad se dijete rodilo, Dinka još nije znala da je Dinko poginuo. A dijete je bilo zaista sin. Dinka se pitala koje bi mu ime dala, ali majka joj reče bez razmišljanja, kao da je nešto jače od nje progovorilo iz nje: »Neka se zove Petar. Petar kao i tvoj otac.« I zastane, nesvjesno sklopi ruke i reče opet: »Mora se zvati Petar, Dinka.« I tako je dijete kršteno Petar, a zvale su ga Pere. Ne Pero. Pere, kao onoga koji je majci uskratio komad kruha. I svaki put kad bi ga tako zazvale to je ime bilo molitva za odbjegloga.

Malo po svršetku rata jedan Dinkov drug došao je da ispriča Dinki njegovu smrt. »Pao je kraj mene«, rekao je. »Smrtna je bila rana, odmah sam vidio, ali nije odmah izdahnuo. Kad je pucanje prestalo još je bio živ, i sagnuo sam se k njemu, bio je tako miran i vidio sam da zna da umire. Nije više mogao govoriti, mislio sam da će umrijeti a da ništa više ne kaže. Ali onda kao da ga je obasjala snaga zadnjega časa, i rekao mi je: — Učini znak križa na meni. — I učinio sam, ja ne vjerujem u Boga ali tako mi je to rekao da sam morao učiniti. I onda je umro u miru. Baš u miru, Dinka, nikoga nisam vidio tako umrijeti.« I plakao je, a bio je stari borac od početka rata.

Pet mjeseci poslije toga Jerka je pošla na posao u jednu kuću, kao i obično. Stavila je na vatru veliki lonac s rubljem, i dok se rublje kuhalo ona je čistila zelenje i gulila krumpir. S vremena na vrijeme promiješala bi rublje. Osjećala je čudne bolove u ruci, ali nije se na to obazirala. Guleći krumpir, sjeti se onih krumpirovih kora što ih je nekad njezina svekrva skuhala sebi za hranu u vrijeme gladi, kad joj sin nije htio dati komad kruha. I začudi se zašto se toga sjeća, i osjeti probadanje u prsima. Ali radila je dalje i mislila na svoju pokojnu svekrvu. I počne moliti za nju i približi se

štednjaku da opet promiješa rublje. Mislila je: »Sada sigurno razumijete, majko, da Bog uvijek usliša svaku molitvu, ali slijedeći vazda Svoje, ne uvijek i naše puteve.« Misleći tako pruži ruku da prihvati štap za miješanje rublja, i sruši se kao svijeća.

Umrla je u bolnici to isto popodne. Došla je k sebi, nadali su se da će je spasiti, mogla je čak i govoriti i reći Dinki što je mislila prije nego se srušila. Ali onda je došao novi napadaj, i umrla je. I umirući još je mogla reći: »U Božje ruke, sve . . .«

Dinka je othranila sina svojim radom, kao i nju njezina majka. Kad je bio malen voljela ga je voditi na brdo iznad grada i gledati ga kako se igra pred crkvicom svetoga Jeronima, dok je ona sjedila blizu na klupi i plela. Pokazivala mu je otoke na pučini, učila ga kako se zovu mjesta na njima, a osobito se radovala kad je dan bio toliko jasan da su se mogle raspoznati kuće Dinkova rodnog mjesta. Kuća u kojoj se rodio Dinko bila je na samoj obali, sjala je pod suncem bijela u daljini a Dinka je govorila sinu: »U onoj kući rodio se tvoj otac.« I pričala mu je o Dinku, kako su izlazili šetati zajedno i penjali se do crkvice svetoga Jere držeći se za ruke. I kako je Dinko otišao u rat i kako je umro. Sve mu je pričala, i zajedno su molili za Dinka u crkvici od staroga kamena pod pećinom.

Često se pitala što će postati od toga djeteta. Malo joj je o sebi govorio, i to ju je boljelo. Jednom je zapita: »Zašto me zovete Pere, tako zovu samo stare ljude?« A ona odgovori glasom iz srca, kao njezina majka kad je rekla kako će se zvati dijete: »Zato da se Bog smiluje jednomu starom čovjeku, za kojega je potrebno mnogo žrtve i mnogo milosrđa.« I ispriča mu što je znala o ocu kojega nikad nije vidjela. I reče: »Mogao je pobjeći od nas, ali ne može pobjeći od naše molitve kao ni od sunca.«

Pere je nastradao na planinarskom izletu. Omakla mu se noga i srušio se s visoke stijene, donijeli su ga u grad jedva živa. Bilo mu je sedamnaest godina. Govorio je umirući: »Mnogo žrtve i mnogo milosrđa . . .« Oko njega mislili su da bunca, ali Dinka se nagne k njemu kao da nešto čeka. I on još reče gledajući je, zadnjim sjajem svijesti: ». . . a želio sam postati svećenik, mama.«

Poslije tri mjeseca dođe čovjek stranac u Dinkinu kuću. Izgledao je kao turist, tražio je Jerku. Reče da je jedva pronašao adresu. I reče da mu je brat župnik u rudarskom kraju, u dalekoj zemlji preko mora, i da je pred crkvom toga župnika jednoga snježnog jutra umro stari rudar Petar N. Umro je poslije mise i Pričesti, a nije bio prije toga nogom stupio u crkvu za svih trideset godina što je radio po rudnicima u tome kraju. Svi su ga znali kao čovjeka teške i okrutne naravi, a umro je moleći milosrđe. Umro je od srčanog udara. Jerkinu adresu, onu staru s otoka, našli su mu u lisnici, na jednoj praznoj omotnici.

SADRŽAJ